

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TARİH ANABİLİM DALI

İŞTİP'TE ÂYANLIK: NAZIRZÂDE AİLESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ELİF PEHLİVAN

Tez Danışmanı

PROF. DR. AŞKIN KOYUNCU

ÇANAKKALE – 2022

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

İŞTİP'TE ÂYANLIK: NAZIRZÂDE AİLESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ELİF PEHLİVAN

Tez Danışmanı
PROF. DR. AŞKIN KOYUNCU

ÇANAKKALE – 2022

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Elif PEHLİVAN tarafından Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU yönetiminde hazırlanan ve **28/04/2022** tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan “**İştîp’te Âyanlık: Nazırzâde Ailesi**” başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Tarih Anabilim Dalı**’nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU

(Danışman)

Prof. Dr. Ali SÖNMEZ

Doç. Dr. Ferhat BERBER

.....

.....

.....

Tez No : 10297727

Tez Savunma Tarihi : 28/04/2022

.....
DOÇ. DR. YENER PAZARCIK

Enstitü Müdürü

.././20..

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

(İmza)

Elif PEHLİVAN

28/04/2022

ÖZET

İŞTİP’TE ÂYANLIK: NAZIRZÂDE AİLESİ

Elif PEHLİVAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU

28/04/2022, 129

Doğu ve Batı arasında uzanan Rumeli toprakları, tarihte stratejik konumu itibari ile ön plana çıkmış ve tarihsel süreçte pek çok istila ve egemenlik mücadelesine sahne olmuştur. Bu sebeple bünyesinde pek çok etnik ve dinsel unsura ev sahipliği yapmıştır. Bu durum Rumeli’yi bir kültür ve medeniyet mozaiğine dönüştürmüştür. Eski yerleşim merkezlerinden biri olan İştîp, 1382 yılında Osmanlı egemenliğine girmiştir. Osmanlı Devleti, Rumeli’de fethettiği topraklarda hâkimiyetini sağlamlaştırmak için tımar sistemini kullanmıştır. Toprağın denetimi konusu devlet ve özel kesimler arasında sürekli bir mücadeleye dönüşmüştür. Osmanlı toplum hayatı içerisinde denge unsuru olarak görülen âyanlar, elde ettiği avantajlar sayesinde giderek zenginleşmeye ve güçlenmeye başlamıştır. Böylece Osmanlı Devleti’nin hâkim olduğu bölgelerde zaman içinde yerel güçler, toplumda ileri gelenler, önemli aileler ve hanedanlar ortaya çıkmıştır.

Bu tez çalışmasında İştîp şehrinin varlıklı ailelerinden olan Nazırzâdeler incelenmiştir. Nazırzâde Ailesi, 18. yüzyıl ortalarından itibaren İştîp’te önemli bir âyan ailesi olarak zuhur etmiştir. Aile durumunu Tanzimat sonrasında da muhafaza etmiştir. Tez çalışmamızda, Nazırzâde Ailesi’nin nasıl güçlendiği, önemli aile üyelerinin kimler olduğu, nasıl ortaya çıktıkları, servetlerinin kaynağı ve büyüklüğü sorularına cevap aranmıştır. Ayrıca Nazırzâde Ailesi’nin İştîp bölgesindeki âyanlık faaliyetleri, merkezi otorite ve çevreleri ile olan ilişkileri, çiftlikleşme süreci, askeri, idari ve sosyal konularda üstlendiği görevler, Osmanlı ve Balkan coğrafyasındaki etkinliği üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra, zengin çiftliklere sahip olan ailenin bölgedeki etkinliği, Nazırzâdelerin rakipleriyle ve devletle olan ilişkileri, mütevazî bir kasaba âyanının Rumeli âyanları içindeki yeri gibi

konular ele alınmıştır. Bu bağlamda Nazırzâde Mehmed Ağa, Ahmed Ağa, Kör Ahmed Ağa, Ali Ağa'nın âyanlık faaliyetleri yakından incelenmiştir. Ayrıca, Nazırzâde Ailesi'nin, Osmanlı İştîp'inde bıraktığı izler gözden geçirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Kuzey Makedonya, İştîp, Âyan, Nazırzâde Ailesi, Muhallefât.

ABSTRACT

AYANSHIP IN SHTIP: THE NAZIRZÂDE FAMILY

Elif PEHLİVAN

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis in History

Advisor: Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU

28/04/2022, 129

The Rumelia, which stretches between the East and the West, has come to the forefront in history due to its strategic location and has witnessed many invasions and sovereignty struggles in the historical process. For this reason, Rumelian lands have hosted many ethnic and religious elements. This transformed Rumelia into a mosaic of culture and civilization. Shtip, one of the oldest settlement centers, came under Ottoman rule in 1382. The Ottoman Empire used the timar system to consolidate its sovereignty in the lands it conquered in Rumelia. The issue of control of the land turned into a constant struggle between the state and private sectors. The ayans (notables), who were seen as an element of balance in Ottoman social life, began to grow richer and more powerful thanks to the advantages they gained. Thus, over time, local powers, social elites, and important families and dynasties emerged in the regions dominated by the Ottoman Empire.

In the study, the Nazırzades, one of the wealthy families of the city of Shtip, were examined. The Nazırzâde Family emerged as an important notable family in Shtip in the middle of the 18th century. The family maintained its status even after the Tanzimat. This thesis seeks to answer the questions of how the Nazırzâde family became powerful, who the important family members were, how they came into existence, the source and size of their wealth. In addition, the activities of the Nazırzâde Family in the region of Shtip, their relations with the central authority and the other districts, the process of farming, the duties they assumed in military, administrative and social matters, and their influence in the Ottoman and Balkan geography were examined. Besides, issues such as the influence of the family with rich farms in the region, the relations of the Nazırzades with the state and

their rivals, and the place of a modest town ayan among the notables of Rumelia were discussed. In this context, the notable activities of Nazırzade Mehmed Aga, Ahmed Aga, Kör Ahmed Aga and Ali Aga were closely examined. The traces left by the Nazırzade Family in Ottoman Shtip were also analyzed.

Keywords: Balkans, North Macedonia, Shtip, Ayans, Nazırzade Family, Inheritance registers.

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılda yaşadığı malî ve iktisadî bunalım uzun yıllar boyunca etkisini sürdürmüştür. Değişen savaş teknolojileri ateşli silahlarla donatılan, maaşlı merkez ordularının önemini arttırmıştır. Bu gelişme Osmanlı hazinesine yük getirmiştir. Uzun süren savaşların yenilgilerle sonuçlanması devletin ek gelir sağlamak amacıyla çeşitli yöntemlere başvurduğunu göstermiştir. Böylece merkezî idarenin taşradaki mevcut etkinliğini yitirmesi yerel bir güç unsuru olarak âyanları ortaya çıkarmış ve iltizam ve mukataa sistemi zaman içinde bazı âyan ailelerini yerel hanedanlara dönüştürmüştür. Osmanlı hükümeti, 17. ve 18. yüzyıllarda asayişin sağlanması ve eşkıya takibinden vergi toplamaya, Ordu-yu Hümâyun ve Tersâne-i Âmire'nin ihtiyaç duyduğu teçhizat ve malzemelerin tedarikinden asker teminine kadar pek çok konuda âyanlardan yararlanmış ve pek çok konuda âyanlar ile birlikte hareket etmek zorunda kalmıştır. 18. yüzyıl ortalarından itibaren İştîp Kazası'nda güçlü bir âyan ailesi olarak ortaya çıkan Nazırzâde Ailesi de bunlardan biridir. Çalışma kapsamında İştîp Kazası'ndaki âyan ailesinin idari, sosyal ve iktisadi yapıya etkileri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede İştîp'te âyanlığın ortaya çıkışı ve bölgede adından söz ettiren Nazırzâde Ailesi'nin âyanlık faaliyetleri, bölgedeki varlığı ve merkezi idare ile ilişkileri incelenmiştir.

İştîp'in önde gelen âyan ailelerinden biri olmasına rağmen bugüne kadar Nazırzâde Ailesi hakkında herhangi bir akademik araştırma yapılmamış olması araştırmayı bizim için ilginç kılan temel sebeplerden biri olmuştur. Araştırma yapılırken İştîp'in konumu, bölgenin Osmanlı dönemindeki durumu ve etkin bir aile olan Nazırzâdeler incelenmiştir.

Bu çalışmanın ana kaynakları, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivinden elde edilen belgeler ışığında ortaya koyulmuştur. Konu ile ilgili literatür taranmış, özgün bir çalışmanın ortaya çıkması amaçlanmıştır. Çalışma konusunun belirlenmesinde, hazırlık sürecinin her aşamasında yaptığı yönlendirmelerle desteklerini esirgemeyen başta değerli danışmanım, Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU'ya ve üniversite eğitim sürecindeki tüm bölüm hocalarıma şükranlarımı sunarım. Bu süreçte beni her zaman destekleyen vefat eden dedeme, maddî ve manevî anlamda her zaman yanımda olan sevgili anneme, babama,

ailemin kıymetli diğer üyeleri ablam ve erkek kardeşlerime, yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarıma sonsuz minnet duyar ve teşekkürü bir borç bilirim.

Elif PEHLİVAN
Çanakkale, Nisan 2022

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
JÜRİ	ONAY
SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
SİMGELER ve KISALTMALAR.....	xii
TABLolar DİZİNİ.....	xiii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xv

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. İştîp'in Coğrafi Konumu ve Genel Bir Bakış.....	1
1.1.1 Coğrafi Konumu.....	1
1.1.2 İştîp Adının Anlamı.....	3
1.1.3 Osmanlı Yönetiminde İştîp'in Durumu.....	4
1.2. Âyanlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimini Etkileyen Faktörler.....	7
1.2.1 Âyanlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı	8
1.2.2 Âyanlığın Gelişimi.....	10
1.2.3 İltizâm-Mukataa Sistemi.....	15
1.2.4 Malikâne (Maktû) Sistemi.....	19
1.2.5 Tevzi Defterleri.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

NAZIRZÂDE (NAZIROĞLU) AİLESİ'NİN YÜKSELİŞİ VE İŞTİP ÇEVRESİNDEKİ FAALİYETLERİ

2.1. İştîp'te Bir Âyan Ailesi Olarak Nazırzâde Ailesi'nin Ortaya Çıkışı.....	25
--	----

2.2.	Nazırzâde Ailesi'nin İştîp Bölgesi'ndeki Roller ve Nazırzâde Mehmed Ağa ve Kardeşi Ahmed Ağa'nın İdari ve Ekonomik Faaliyetleri.....	31
2.3	Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Aile Fertleri.....	36
2.4.	Nazırzâde Ailesi'nin Askeri Faaliyetleri.....	38
2.5.	Nazırzâde (Kör) Ahmed Ağa ve Âyanlık Faaliyetleri (1779-1795).....	43
2.6.	Nazırzâde Ali Ağa'nın İştîp Âyanlığı (1798-1800).....	54
2.7.	Nazırzâdelerin Sosyal Faaliyetleri.....	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NAZIRZÂDE MEHMED VE AHMED AĞA'NIN MUHALLEFÂTI

3.1.	Osmanlı Devleti'nde Muhallefât Uygulaması.....	66
3.1.1	Muhallefât Defterleri'nin Hazırlanması ve Yer Alan Görevliler.....	68
3.2.	Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Vefatı ve Muhallefâtı.....	69
3.3.	Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Eşleri, Evlatları ve Cariyeleri.....	71
3.4.	Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Alacak-Verecek İlişkileri.....	72
3.5.	Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Gayr-i Menkulleri.....	79
3.5.1.	İkametgâhları ve Konutları.....	82
3.6	Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Çiftlikleri.....	83
3.7.	Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Menkul Malları ve Gündelik Hayatı.....	97
3.8.	Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Oğulları.....	109
3.8.1.	Nazırzâde Mahmud Ağa ve Çiftlikleri.....	109
3.8.2.	Nazırzâde Ahmed Ağa ve Çiftlikleri.....	112
3.9.	Nazırzâde Ali Ağa'nın Muhallefâtı ve Çiftlikleri.....	114

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

KAYNAKÇA.....	122
EKLER.....	I
EK 1. Kavala Kalesi'nin Savunması İçin Beş Yüz Asker Göndermesi Hakkında İştîp Âyanından Nazırzâde Mehmed Ağa'ya Gönderilen Hüküm.....	II
EK 2. Orfan (Orfano) İskeleyi'nden İstanbul'a Nakledilecek Zahire Bulunamaz ise Selanik'te Bulunan Mübayaacı Nazırzâde'ye Hüküm Yazılması.....	III

EK 3. İştip Âyanı Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Muhallefât Defteri'nin İlk Sayfası.....	IV
EK 4. İştip Âyanı Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Muhallefât Defteri'nin Son Sayfası.....	V
EK 5. Ada-ı Kebir Kalesi'nin Kışın Korunması İçin İştip Kazasından Nazırzâde Ahmed Ağa'nın Yüz Nefer Piyade Askeri ile Başbuğ Tayin Edilmesi.....	VI
EK 6. Sabık İştip Âyanı Nazırzâde (Kör) Ahmed Ağa'nın Yolsuzlukları Hakkında Ahalini Mahzarı.....	VII
EK 7. İştip Ahalisinin Nazırzâde Ali Ağa'ya Yönelik Suçlamaları Reddeden Mahzarları.....	VIII

SİMGELER VE KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.t	Adı Geçen Tez
AE.SABH.I.	Ali Emiri, Sultan I. Abdülhamid
AE.SMST.III	Ali Emiri, Sultan III. Mustafa
AE.SSLM.III	Ali Emiri, Sultan III. Selim
Bkz.	Bakınız
BOA	Başkanlık Osmanlı Arşivi
Böl.	Bölüm
C.	Cilt
C.ADL	Cevdet-Adliye
C.AS	Cevdet-Askeriye
C.BH	Cevdet-Bahriye
C.DH	Cevdet-Dahiliye
C.ZB	Cevdet-Zaptiye
Çev.	Çeviren
D.BŞM.d	Başmuhasebe Kalemî Defterleri
D.BŞM.MHF	Başmuhasebe Muhallefât Halifeliği
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
No.	Numara
s.	Sayfa
S.	Sayı
TDV Yay.	Türk Diyanet Vakfı Yayınları
tt.	Tahmini Tarih
TTK	Türk Tarih Kurumu Yayınları
Vol.	Volume
YKY	Yapı Kredi Yayınları

TABLULAR DİZİNİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa No
Tablo 1	16. Yüzyılda İştip'in Nüfusu	2
Tablo 2	Nazırzâde Ali Ağa'nın Yağmaladığı İddia Edilen Bazı Eşyalar	63
Tablo 3	Ali Ağa'nın Gasp Ettiği İddia Edilen Ürün ve Hayvanların Miktarı ve Kıymeti	64
Tablo 4	Nazırzâde Mehmed Ağa'ya Ödenmesi Mümkün Olmayan Borçlar	76
Tablo 5	Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Sahip Olduğu Gayr-i Menkulleri	79
Tablo 6	Mehmed Ağa'nın İştip Kazası'nda Kiraya Verdiği Dükkânlar	80
Tablo 7	Nazırzâde Mehmed Ağa'nın 28 Adet Çiftliğindeki Zahire Toplamı	95
Tablo 8	Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Kiraya Verdiği Değirmenlerden Elde Edilen Zahire Miktarı	97
Tablo 9	Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Muhallefâtında Yer Alan Bazı Kitaplar	98
Tablo 10	Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Silahları ve Kesici Aletleri	100
Tablo 11	Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Elinde Bulunan Altın Çeşitleri	101
Tablo 12	28 Adet Çiftliğinde Ter Oğlanları Tarafından Bakılan Hayvan Toplamı	105
Tablo 13	Nazırzâde Mehmed Ağa'nın 28 Parça Çiftliğindeki Hayvan Toplamı	106
Tablo 14	Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Çiftliği'nde Bulunan Hergelesi (Yük Hayvanları)	107
Tablo 15	Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Atları ve Eşekleri	107
Tablo 16	Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Tunatar Çiftliğinde Bulunan Küçükbaş Hayvanları	108
Tablo 17	Malemiş Kışlağındaki Çoban Kethüdasının İdaresindeki Ağnam Mevcudu	108
Tablo 18	Konuç (Konçe) Çiftlik Kethüdası Sorumluluğundaki Ağnam Mevcudu	109
Tablo 19	Nazırzâde Mahmud Ağa'nın Çiftliklerinden Devrolunan Zahire	110

Tablo 20	Nazırzâde Mahmud Ağa'nın Ercili (Erdjelija) Çiftliği'nden İhraç Edilen Tohum	111
Tablo 21	Nazırzâde Mahmud Ağa'nın Çiftliklerinde Mevcut Hayvan ve Zahire Miktarı	111
Tablo 22	Nazırzâde Ahmed Ağa'nın Çardak Kara Orman Çiftliği'nden İhraç Edilen Tohum	112
Tablo 23	Nazırzâde Ahmed Ağa'nın Ulariçe (Ulartsi) Çiftliğinden İhraç Edilen Tohum	113
Tablo 24	Nazırzâde Ahmed Ağa'nın Değirmen Çiftliği Ambarında Mevcut Zahire	114
Tablo 25	Nazırzâde Ali Ağa'nın 1800 yılındaki çiftlikleri	115
Tablo 26	Ali Ağa'nın 1823 senesinde sahip olduğu çiftlikler	117
Tablo 27	Ali Ağa'nın 1800 senesinde sahip olduğu çiftliklerdeki bina türleri	118
Tablo 28	Ali Ağa'nın 1823 senesinde sahip olduğu çiftliklerdeki bina türleri	118
Tablo 29	Ali Ağa'nın 1823 senesinde sahip olduğu çiftliklerdeki hayvan miktarı	119

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil No	Şekil Adı	Sayfa No
Şekil 1	Kuzey Makedonya Haritası	3
Şekil 2	İştîp'ten Bir Görünüm	7
Şekil 3	Bregalnica Nehri ve Novo Selo Köyü'nden Bir Görüntü	100

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. İştîp'in Coğrafi Konumu ve Genel Bir Bakış

1.1.1. Coğrafi Konumu

Balkanlar, Asya ve Avrupa kıtaları arasında bir geçiş özelliğine sahiptir. Eski çağlardan günümüze değin çok farklı kültür, dil, din ve etnik yapılarla ev sahipliği yapmıştır. Balkan coğrafyası tarih boyunca hep başka milletlerin boyunduruğu altında yaşamıştır. Balkan coğrafyasının önemli bir parçası olan bölge 14. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. İştîp, Ilıca-Köstendil Sancağı'nın kaza merkezi olmuş ve mevcut durumunu Tanzimat dönemine kadar korumuştur.¹ Kuzey Makedonya bölgesinin önemli şehirlerinden bazıları Üsküp (Skopje), Ohri (Ohrid), Manastır (Bitola), Struga, Kumanova (Kumanovo), Köprülü (Veles), İştîp (Shtip), Kalkandelen (Tetovo), Kruşevo (Krushevo), Pirlepe (Prilep), Ustrumca (Strumica)'dır. Kuzey Makedonya, doğuda Bulgaristan, batıda Arnavutluk, güneyde Yunanistan, kuzeyde ise Sırbistan ve Kosova ile komşudur. Yunanistan'dan Kozuf ve Nidze dağlarıyla ayrılır. Kuzeyde Siroka ve Şar, batıda Korab Dağları, doğuda Mesta (Karasu) ırmağı ve Rodop Dağı'nın batı yamaçları uzanmaktadır. 1683-1699 Osmanlı-Avusturya Savaşları esnasında geçici olarak bölge, Avusturya işgaline uğramıştır. Yaşanan saldırı neticesinde 1689 yılında İştîp geçici olarak Avusturya İmparatorluğu kontrolüne girmiştir. Osmanlı yönetimi sonrasında bölge, küçüklü büyüklü birçok muharebelere sahne olmuştur. İştîp'in de bulunduğu bugünkü Kuzey Makedonya toprakları 1912-1913 Balkan Savaşları'ndan sonra Bükreş Antlaşması ile Sırbistan Krallığı'na verilmiştir. Böylece bu bölge Vardar Makedonya'sı olarak da adlandırılmıştır.

İştîp, Kuzey Makedonya'nın doğusunda bulunan bir şehirdir. 1304/1887 tarihli Kosova Vilayet Salnamesi'nde; İştîp'in Üsküp'ün güneydoğusunda yer aldığı ve o günkü koşullarda on dört saat uzaklıkta olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, Radovişte'nin beş saat güneydoğusunda, Koçana'nın beş saat doğusunda, Kıratova'nın (Kratova) sekiz saat kuzeyinde, Kumanova'nın on iki saat kuzeybatısında, Köprülü'nün sekiz saat batısında ve

¹ Machiel Kiel, "İştîp", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 23, İstanbul, 2001, s. 440.

Tikveş'in yedi saat güneybatısında olduğu kaydedilmiştir.² Bu veriler o günkü yol ve ulaşım koşullarında İştîp'in çevresiyle ticaret ve etkileşimi bakımından önemlidir. İştîp şehri, bölge için önemli olan iki akarsuyun birleştiği yerde kurulmuştur. "Bu akarsuların en büyüğü, Vardar Nehri'nin akışında İştîp'ten geçen Brağlençe/Bregalnica (uzunluk 43 kilometre) ve İştîp'i ikiye bölen daha küçük olan Otinya'dır (uzunluk 3 kilometre)".³ Ovcé Pole (Koyun Ovası), Koçana (Koçani) ve Lakavitsa vadileri arasında yerleşmiştir.

İştîp erken Osmanlı döneminde Köstendil Sancağı'na bağlanmıştır. Osmanlı Devleti tarafından fethedilen Rumeli köy ve kasabalarındaki Hıristiyan ahali dağlık bölgelere çekilmiştir. Giden Hıristiyanların yerine Anadolu'dan Türkmenler sevk edilmiştir. Osmanlı idaresinin bölgede kesin biçimde tesis edilmesiyle Anadolu'dan gelen Yörükler kırsal alana yerleşerek yeni köyler kurmuşlardır. Makedonya ve Bulgaristan'da, Varna-Tuna hattında 14. yüzyıldan itibaren artan bir Türk göçü gerçekleşmiştir.⁴ Böylece İştîp şehrinde yeni mahalleler kurulmuştur. Zaman içinde İştîp önemli bir şehir haline gelmiştir. Nitekim, 1887 tarihinde İştîp altı bin nüfuslu, iki bin beş yüz haneli bir kasaba olmuştur. Machiel Kiel'in 1519, 1550 ve 1575 yıllarında İştîp nüfusu ile ilgili vermiş olduğu bilgiler aşağıdaki tablodaki gibidir.⁵

Tablo 1

16. yüzyılda İştîp'in nüfusu

Tarih	1519	1550	1573
Müslüman hane	201	259	449
Hıristiyan hane	323	271	264
Yahudi hane	15	41	23
Toplam hane	539	571	734
Müslüman oranı	%37	%45	%61

² *Salname-i Vilayet-i Kosova*, (Haz. H. Yıldırım Ağanoğlu), Şehir Matbaacılık, İstanbul, 2010, s.187; bkz. Şemseddin Sâmî, *Kâmus-ul Âlâm*, Mihran Matbaası, C.2, İstanbul, 2020, s.972.

³ Efkân Yılmaz, *Bir Balkan Şehri İştîp*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2020, s. 9.

⁴ Mustafa Durdu, "191 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre İştîp Kazasında İdarî, Toplumsal ve Ekonomik Yapı (1823-1825)", *Erciyes Akademi*, 36(1), s. 272.

⁵ Kiel, a.g.e., s. 441.

Machiel Kiel, tahrir defterlerine dayanarak İştip nufusu ile ilgili verdiği bilgilerde 16. yuzyıla doğru Mufsluman nufusun arttığını soylemiştir. 2002 Nufus Sayımlarına gore nufusu 43.652 bine ulaşmıştır.

şekil 1. Kuzey Makedonya haritası

1.1.2. İştip Adının Anlamı

14. yuzyıl sonlarında Osmanlı egemenliğine giren İştip, önemli Balkan şehirlerinden biridir. şehrin adı eski çağlardan günümüze değin farklılıklar göstermiştir. Kâmûsu'l Alâm'a göre şehrin eski adı "Astibos (آستيوس)" olarak zikredilmektedir. Orta Çađ Dönemi'nde Sırp Prensiđi'nin önemli şehirlerinden biri olan İştip, Astibo olarak da adlandırılmıştır. Astibo, bir dönem Peonların İllirya kolunun merkezi olmuştur. İlk önce Yunanlılar daha sonra Bizanslılar şehre Stipeon ismini vermişlerdir. 6. yuzyılda Makedonya topraklarına yerleşen Slavlar, bugünkü adı ile zikretmeye başlamıştır. şehrin adı farklı dillerde Stip, Shtip, Schtipjé, Ishtib, İştib, İştip gibi çeşitli şekillerde telaffuz edilmiştir. 18. yuzyılın ikinci yarısı ve 19. yuzyılın başına ait coğrafi haritalarda şehrin

ismi “Astibus, İstib, İstip, İştib” şekillerinde yazılmıştır ve Manastır, Köprülü, Pirlepe gibi büyük bir şehir olarak gösterilmiştir.⁶

Evliya Çelebi bize şehir hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. İştip isminin nereden geldiğini eğlenceli bir anekdot ile anlatmıştır. Osmanlı askerleri Biregalitçe (Bragalnice) Nehri'nin kenarında abdest alırken 40-50 tane ev ördeği görürler. Ördekler kale kayasının dibinde yüzmekte iken bir anda dibe dalıp kaybolmaktadırlar. Osmanlı askerinin dikkatini çeken durum karşısında ördeklerin dibe dalıp kaybolduğu yerde nöbet tutmaya başlarlar. Bir anda kayanın altından Hristiyan askerleri çıkar, tulumlarından silahlarını alıp saldırırlar. Ancak Hristiyan askerleri Osmanlı askerini esir almayı düşünürken, Osmanlı askeri onları esir alır. Askerler kale dibinde gördükleri ördeklerin yerini birbirine “*işte dipde, işte dipde ördekler*” ismi ile telaffuz etmişlerdir.⁷ Böylece Evliya Çelebi'ye göre işte dipte sözü değiştirilip, İştib şeklinde kullanılmıştır.

İştip şehri divan edebiyatına da ilham kaynağı olmuştur. İştip hakkında şehrengizler yazılmıştır. İştip şehrengizleri olarak bilinen kişiler ise, Maksadî ve Za'fî dir. Maksadî, İştip'i cennetin gül bahçelerine benzetmiştir:

Didi İştib dürür bu şehri-rûşen

*Gülistân-ı cinân mânend-i gülşen.*⁸

Zâ'fî'nin şehrengizinde İştip'ten “İştife” diye söz edilmiştir.⁹

1.1.3. Osmanlı Yönetiminde İştip'in Durumu

İştip 9. ve 10. yüzyılda Bulgar İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. Eski yerleşim yeri olan İştip ilk olarak Bulgar, Bizans, Sırp hâkimiyetine girmiştir. 1371 yılından 1395 yılına kadar Osmanlı Devleti'ne tâbi bir prenslik olmuştur.¹⁰ Osmanlı Devleti'nin Balkanlar ile olan ilişkileri 1340 yıllarında başlamış, Makedonya topraklarının fethi Sultan I. Murat

⁶ Bilal Ruşid, *Salnamelere Göre XIX. Asırda İştip'te Sosyo-Ekonomik ve İdari Durum*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2016, s. 5.

⁷ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 6. Kitap, 1. Cilt, Yay. Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 134-135.

⁸ Zehra Göre, “Rumeli Şehrengizleri ve Bu Şehrengizlerde Rumeli”, (Ed. Zafer Gölen - Abidin Temizer), *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, Gece Kitaplığı, Ankara, s. 119.

⁹ Murat Öztürk, “Maksadî'nin Yenice ve İştip (İştib) Şehrengizleri”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 11, S. 25, 2014, s. 57.

¹⁰ Machiel Kiel, “İştip”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 23 İstanbul 2001, s. 441.

döneminde hızlanmışır. 1364 Sırpsındığı (I. Çirmen Muharebesi) Savaşı, Osmanlı'nın Balkanlarda hızla ilerlemesinin önemli bir sonucu olmuştur. 1371 Meriç (II. Çirmen Muharebesi) Savaşı'nda Osmanlı kuvvetleri, Batı Trakya üzerinden gelen Sırp ve Makedon birliklerinin ilerlemesine izin vererek düşman ordusuna saldırmıştır. Bu zafer ile Osmanlı Devleti, Makedonya'ya yapılacak fetihlerin kapısını açmıştır. Balkan fetihlerinin başlamasıyla 1380'de Timurtaş Paşa öncülüğünde Vardar Nehri'nin sol sahilinde bulunan İştîp alınmıştır. Daha sonra büyük bir ordu ile Manastır ve Pirlpe, 1385'te Ohri ve Sofya, 1386'da Niş, Osmanlı Devleti topraklarına katılarak, Balkanlara yerleşmesi sağlanmıştır.¹¹ İştîp'ten bahseden ilk Osmanlı kaynağı Hoca Sadettin Efendinin *Tâcü't Tevarih* adlı eseridir. 1363 yılında kurulan Rumeli Eyaleti'nin Köstendil Sancağı'na bağlı hale getirilmiştir. Bu topraklar Köstendil Beyi'nin hassı olarak kaydedilmiştir.¹²

Osmanlı döneminde İştîp hakkında bilgi veren önemli eserlerden biri de Kâtip Çelebi'nin Cihannüma adlı kitabıdır. İştîp'in coğrafi konumu ve çevresindeki şehirler hakkında bilgi verdikten sonra Kâtip Çelebi, şehrin Ustrumca'nın kuzeyinde bir dağ eteğinde (Plaçkoviça Dağı) kurulmuş bir kaza olduğunu aktarmış ve İstanbul'a on beş saat mesafede olduğunu belirtmiştir. Şehrin dinî, sosyal ve ticarî yapılarından da bahseden Kâtip Çelebi, yüksek bir tepenin üzerinde gayet sağlam bir hisarı, camileri, hamamları, çarşıları, büyük bir tekkesi olduğunu kaydetmiştir. Kâtip Çelebi'ye göre, İştîp Kalesi I. Murad döneminde 1382 yılında Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa tarafından Manastır Kalesiyle birlikte fethedilmiştir.¹³

Evliya Çelebi, İştîp şehri ve çevresi hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Evliya Çelebi, Lena Dib Kalesi adı verilen İştîp Kalesi'nin I. Murad döneminde Gazi Mihal Beyzade Ali Bey tarafından fethedildiğini belirttikten sonra şehrin adı ile ilgili yukarıdaki anekdotu aktarmıştır. Ayrıca, İştîp'in Köstendil sancak beyinin hassı olduğunu, bir voyvoda tarafından yönetildiğini, şeyhülislâmı ve nâkibüleşrâfi bulunduğunu belirtmiştir. Evliya Çelebi'ye göre İştîp, 150 akçe payeli şerif kaza statüsündeydi ve 105 köyü vardı. Bunun yanı sıra sipah kethüdayeri, yeniçeri serdarı, muhtesibi, bâcdârı, şehir kethüdası ve

¹¹ İsmail.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, TTK Yayınları, Ankara, 2011, s.171-172., Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't Tevarih*, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara. s. 154-155, Djuneis Nureski, "Osmanlı Kaynaklarına Göre Kültür Merkezi Konumundaki Makedonya Şehirleri ve Özellikleri", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C.3, S. 1, 2014, s. 85.

¹² Nureski, a.g.m., s. 86; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985, s. 357.

¹³ Nureski, a.g.m., s. 85.

haraç ağası bulunuyordu. Evliya Çelebi'nin naklettiğine göre şehirde kalenin doğusunda iki dere ve tepe arasında 2.240 adet taş örtülü evleri vardı. Şehirde 24 Müslüman mahallesi olup, Karakadı, Cuma, Sinan Bey, Oluklu mahalleleri en meşhurlarıydı. Şehrin doğusunda Kavaklı adlı bir yerde mesire yeri vardı. Şehirde 24 camii ve 24 mescit bulunuyordu. Cuma kılınan camiler içinde Fethiye Camii, Sultan I. Murad Han Camii (Orta Cami), Hüsam Paşa Camii, Aşağı Tekye Camii, Adlî Efendi Camii, Ahmed Paşa Camii, Şehreküstü Camii ve Kadın Ana Camii önde geliyordu. Murad Han Camii önündeki Muradiye Medresesi'nde hadis okutuluyordu. Ayrıca iki darülkurra, on bir sıbyan mektebi, yedi tekke, iki katlı yüz odalı bir kervansaray, yedi han, iki hamam, şehir dışında Bregalitçe Nehri kenarında şifalı ılıcaları bulunuyordu. Bunların dışında dört yüz elli sanat ehli ustanın dükkanlarının bulunduğu havuzlu büyük bir bedesteni mevcuttu. Kahvehaneleri, aş evi ve şadırvanları vardı. Nehir üzerinde beş taş, beş de ahşap köprü kurulmuştu. Bütün şehir ahalisi Türkçe konuşabiliyordu. Ancak, reayası (Hristiyanları) Sırp ve Bulgar oldukları için Sırpça ve Bulgarca konuşuyorlardı, fakat Arnavutça bilmiyorlardı. Ofçabolu Vilâyeti yakın olduğu için şehir halkı “*Yörük kavmi lehçesi*” ile de konuşuyorlardı.¹⁴ Evliya Çelebi, burada İştîp çevresinde iskân edilmiş Ofçabolu (Koyun Ovası) Yörüklerini kastetmektedir.

1831 nüfus sayımına göre İştîp Kazası'nda 6.920 Müslüman, 9.826 Gayrimüslim erkek nüfus yaşamaktaydı. Buna göre kazanın toplam nüfusu 33.492 dolaylarındaydı.¹⁵ Bizim odaklandığımız dönem olan 18. yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyıl başlarında İştîp'te 30-32.000 dolayında toplam nüfus olduğunu söylemek mümkündür.

1877 yılında İştîp şehri Üsküb merkezli Kosova Vilayeti'nin, sınırları içerisinde kalmıştır.¹⁶ 1912-1913 Balkan Savaşlarında Osmanlı ordularının Kumanova Muharebelerinde yenilmesinden sonra Sırp ordusu şehri işgal etmiştir. İştîp, Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgarlar tarafından ele geçirilmiştir. Ancak, savaştan sonra Yugoslavya'yı oluşturacak olan Sırp Krallığı'na dahil olmuştur. 1941-1945 yıllarında Bulgarlar tarafından tekrar işgal edilmiştir. 1945 tarihinden sonra bu şehir yeniden Ştip (Štip) adıyla anılmış ve Yugoslavya Federasyonu'na bağlı, Makedonya Cumhuriyeti'nin bir parçası olmuştur.¹⁷

¹⁴ Evliyâ Çelebi, a.g.e., s. 134-138; Nureski, a.g.m., s. 86, 87.

¹⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1995, s. 78, 79.

¹⁶ Fatma Nihan Evcil, *XIX. Yüzyıl Ortalarında İştîp Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 3.

¹⁷ Kiel, a.g.m., s. 442.

İştîp, Yugoslavya'nın dağılmasından sonra ise 1991'de bağımsızlığını ilan eden ve şimdiki adı Kuzey Makedonya devletine bağlı bir şehirdir.

Şekil 2. İştîp'ten bir görünüm¹⁸

1.2. Âyanlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimini Etkileyen Faktörler

Osmanlı Klâsik Dönemi siyasi ve iktisadi açıdan merkezileşmenin güçlü olduğu bir dönemdir. Osmanlı ordusu ve askeri yapısı ve idari-mali teşkilatında toprağa dayalı tımar sistemi önemli bir yere sahipti. Tımarlı sipahiler taşrada merkezi otoritenin temsili, üretimin devamlılığının sağlanması, vergilerin toplanması, asayiş ve güvenliğin sağlanması, kendilerine tahsis edilen dirlikler karşılığında cebelü beslenmesi ve sefer emri geldiğinde savaşa katılmak gibi pek çok fonksiyonu aynı anda icra etmeye çalışan önemli bir kurumdu. 16. yüzyılda ateşli silah teknolojisinde meydana gelen değişim savaş nizamının da değişmesine yol açmıştı. Bu durum, savaşlarda piyade sınıfının öne çıkmasına ve tımarlı süvarilerin geri plana itilmesine sebep olmuştu. Dönemin hızla değişen ve gelişen teknolojileri sayesinde Avrupa ordularının merkezileşmesi ve profesyonelleşmesi, yapılan savaşlarda başarılar kazanmasına neden olmuştur. Batıda Avusturya ve Venedik ile, doğuda İran ile girişilen savaşlarda Osmanlı kuvvetlerinin etkisiz kalması üzerine merkezi yönetim yeniçeri sayısını arttırdığı gibi kırsal alandaki

¹⁸ “İştîp”, <http://www.eskiturkiye.net/1483/istip-makedonya>, (Erişim Tarihi 10.05.2021).

halkı silahlandırıp, cepheye sürmüştür. Yeniçerilerin sayılarının artması, paralı, silahlı askeri birliklerin (levendler, sekban-sarıca) devlet tarafından kullanılması, devleti mali anlamda ağır bir külfetin altına sokmuştur. Devlet, iltizam ve mukataa sistemini yaygınlaştırarak, para basarak, vergileri arttırarak kaynak yaratmaya çalışmıştır. Paralı askeri birlikler devlet hizmeti görevinde bulunmadıkları zamanlarda ise bağımsız askeri birlikler veya çeteler halinde faaliyet göstermiştir. Devletin içinde bulunduğu buhranlı yıllarda 1683-1699 bu grupların faaliyetlerine göz yumulmuş ve bu gruplardan yararlanmanın bir çözüm olacağı düşünülmüştür.

16. yüzyılın ikinci yarısında ateşli silah kullanımının yaygınlaşması ile tımarlı sipahiler savaşlardaki eski önemini kaybetmeye başlamıştır. Veraset sisteminde yapılan düzenlemeler ise yönetim tecrübesinden yoksun kişilerin hükümdar olmasına sebep olmuştur. Bu dönemde sadrazam, vezir, eyalet valileri ve beylerbeyleri gibi devlet büyüklerinin yanında hizmet gören kişiler önem kazanmaya başlamıştır. Böylelikle yönetici kadroların değişmesi, güçlenmesi; askeri, ekonomik ve sosyal alanlara da yansımıştır. Rüşvet ve iltimasın yaygınlaşması, tımar sisteminin bozulması, çıkar çatışmalarının yaşanması, Yeniçeri Ocağının bozulması, toplumsal yapının bozulması ile ülkede iç isyanlar baş göstermiştir. Bu isyanlar üçe ayrılır: İstanbul, Celâli ve Eyalet isyanlarıdır.

Büyük Kaçgun olarak nitelendirilen bu yıllarda devlet, ordunun çöküşü ve mali kaynakların elden yitirilmesi ile sıkıntılı bir sürece girmiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda merkezi otoritenin zayıflaması devletin bağımsız hareket eden silahlı gruplara karşı kendi yöntemlerince önlemler almasına yol açmıştır. Ayrıca, ülkede artan genel güvensizlik ortamı, sürüp giden mali bunalım, savaş dönemlerinde asker toplamakta yaşanan güçlükler merkezi yönetimi askeri, siyasi ve mali konularda yararlanabileceği güçlü kesimlerin varlığından söz ettirmiştir.

1.2.1. Âyanlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devleti'nin temel geçim kaynağı tarıma dayanmaktadır. Osmanlı Devleti, geniş bir coğrafyaya hâkim olduğundan toprağın kullanım şekli açısından tek bir sistem uygulanmamıştır. Her bölgenin coğrafi özelliğine, yapısına göre bir sistem oluşturulmaya

çalışılmıştır. Osmanlı toprak sistemine bakıldığında arazi; mirî, mülk ve vakıf olmak üzere üçe ayrılmıştır. Devletin toprak düzeninde arazinin büyük bir bölümünü mirî topraklar oluşturmuştur. Osmanlı toprak düzeni İslam hukuku esas alınarak sınıflandırılmıştır. Merkezi yönetim, savaşın neden olduğu sıkıntılar karşısında, servet sahibi ailelere maddi anlamda baş vurmaktaydı. Bu kişiler ise borçlarının tahsili için halktan yüksek oranlarda vergi toplamaktaydı. Vergi kaynakları, saray halkı ve askerî sınıfların özel çıkarları uğruna hizmet etmekteydi. 1683-1699 Avusturya, Rus, Venedik devletleri ile yapılan savaşlarda ordunun çöküşü, malî kaynakların elden gitmesi durumu ile karşı karşıya kalındı. 17. yüzyılın ikinci yarısında devlet yerel yöneticilerin yetkilerini kısıtlamak, verilen yetkileri kötüye kullanan kişileri engellemek için önlemler almaya hazırlanmıştır.

Valiler seferlerde eyalet ordularının komuta birliklerini oluşturmakla görevlendirilmiştir. Devlet, savaş dönemlerinde valileri büyük sekban-sarıca denilen paralı askerî birlikleri oluşturması konusunda teşvik etmiştir. Taşrada görevli olan valilerin yanlarında bulundurdukları adamları sekban-sarıca, levent olarak adlandırılmıştır. Şahıslara bağlı olan bu gruplar güçlü olmadıklarından kolay şekilde dağılmaya müsait bir yapıya sahiptir. Himayelerinde buldukları kişilerin vefatı ile başıboş kalmışlardır. Devletin bu dönemde İran ve Avusturya ile mücadeleleri sırasında silahlı birlikler olarak tabir edilen paralı askerî birlikleri olan sekban-sarıca, levent taifesine gerek duyulduğundan orduda yer almışlardır. Bu görevlerinden alınmaları durumunda ise isyan etmekteydiler. Çoğu zaman serbest hareket ettiklerinden otuz - kırk kişilik gruplar halinde dolaşmaktaydılar. Silahlı gruplar taşrada sivrilmiş güçlü temsilcilerinin yanında yer alıp, güç odağı haline gelecek olan âyanların ortaya çıkışında büyük rol oynamıştır.

17. yüzyılda valiler, sultanın otoritesinin eyaletlerdeki uygulayıcıları olmaktan çıkmıştır. Eyaletlerde padişah adına otoriteyi sağlayan kişi vezir, beylerbeyi ve sancakbeyi idi. 16.yüzyıl sonlarına doğru malî işlerin yükümlülüğü *muhassıllara* (vergi tahsildârı) verilmiştir. Bu durum taşra idaresinde muhassılların daha geniş yetkiler sağlamaya başlamalarında önemli bir basamak olmuştur. Muhassıllar miri-mukataa gelirlerinin toplanmasından sorumlu tutulmuştur. Köylünün toprağını terk ettiği *Büyük Kaçgun* olarak adlandırılan dönemde muhassılların gücü artmış, valiler böylelikle fakirleşip, güçsüzleşmiştir.¹⁹

¹⁹ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, C. IV, İstanbul, 2019, s. 71.

Osmanlı Devleti kuruluşundan bu yana sürekli fetihler, kuşatmalar ve saldırılar ile karşı karşıya kalmıştır. Sefer sıralarında devlet halktan çeşitli ihtiyaçlar için isteklerde bulunmuştur. Bu isteklerin başında zahire, hayvan ve asker gönderilmesi gibi önemli ihtiyaçlar geliyordu. İstenilen malzemeler bulunmadığında para olarak değerleri halktan toplanmaktaydı. Muhassıllar bu süreçte de halkın omuzlarına büyük külfetler yüklemekteydi. Muhassıllar kendi görevlerini mütesellimler ve mültezimler aracılığıyla yerine getirmiştir. Savaş zamanlarında devlet valilerin gelirlerini arttırmak bağlamında olağanüstü hâl vergisi toplamak zorunda kalmıştır. 18. yüzyılda âyan-eşraf olarak adlandırılan ileri gelen sınıf vergi konusunda başvurulan bir yapıya dönüşmüştür. Böylelikle, valiler güçlü ve zengin ailelere bağımlı hale gelmiştir. Merkezi yönetim kendi otoritesini tehdit edecek herhangi bir durum karşısında kontrolü sıkı şekilde elinde tutuyordu. Ancak, vilayetlerdeki yöneticilerin sergilemiş oldukları tutumlar merkezî yönetimi zor durumda bırakmıştır. Merkezî yönetimin zayıflaması toplumsal yapıyı olumsuz etkilemiş ve halkın kendilerini koruyacak güçlü bir aile, hanedan arayışı içerisine girmesine sebep olmuştur. Böylece, Anadolu ve Balkan coğrafyasında devlet düzeninde etkin olacak olan âyanın meydana çıkışının zeminini hazırlamıştır.²⁰

Âyanlığın doğuşu ve kuvvetlenmesinin sebepleri arasında leventlik teşkilatının bozulması, merkezi otoritenin zayıflaması, tımar sisteminin işlevini yitirmesi, vergi toplama problemi ve güvenliğin bozulması gibi çeşitli faktörler yer almaktadır.

1.2.2. Âyanlığın Gelişimi

16. yüzyılda başlayan mali ve toplumsal bunalım etkisini 18. yüzyıla kadar sürdürmüştür. Savaş teknolojilerinde ortaya çıkan gelişmeler Osmanlı maliyesine ek yük getirmiştir. Devlet bu dönemde artan para ihtiyacını karşılamak için bazı yollara başvurmuştur. Devletler kendi geleceklerini garanti altına almak konusunda çıkar çatışmaları yaşamış, güçlü yerel unsurları yanlarına çekmek ve taraftar oluşturmak için gayret göstermişlerdir. 17. yüzyılda Osmanlı Devleti doğuda İran, kuzeyde Rusya, batıda Avusturya ile savaş halinde olduğundan devletin bekâsı için kalıcı önlemler alamamıştır. 1683 yılındaki İkinci Viyana (Beç) Kuşatması'ndan sonra Osmanlı Devleti ile Avusturya ve müttefikleri arasında 1699 yılına kadar devam eden Osmanlı-Kutsal İttifak Savaşları

²⁰ Pamuk, a.g.e., s. 142.

Osmanlı Devleti'ne askeri, idari, mali, sosyal ve psikolojik açıdan ağır bir darbe vurdu. Nitekim bu savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin "Duraklama Dönemi" içerisine girdiği literatürde yaygın olarak kabul edilmiştir. Avusturya ile on altı yıl süren savaşları sona erdiren Karlofça Antlaşması (26 Ocak 1699) imzalanmıştır. Antlaşma ile Osmanlı Devleti ilk büyük çaplı toprak kayıpları yaşamıştır. Bu durum savaşın getirdiği maliyete ek olarak devlet bünyesinde büyük ekonomik sorunların yaşanmasına sebep olmuştur. Ayrıca, dönem itibarıyla iç ve dış ilişkiler çerçevesinde büyük sorunlarla karşılaşmıştır. Bu atmosferde âyan denilen kimseler ortaya çıkarak, devlet adına hareket etmeye başlayan bir yapı oluşmaya başlamıştır.²¹

Âyan²² terimi konusunda birçok görüş vardır. Ancak belgelerde ve literatürde "bir şehrin ileri gelenleri" olarak yer alması genel bir kabul görmüştür. "Evliyâ Çelebi, Rumeli şehirlerinde âyanı üç kategoride ele almıştır: Şehrin nüfuzlu zengin tacirleri, ileri gelen ulema ve kapıkulu garnizonlarının ağaları²³ olarak belirtmiştir. "Schlechta Wsserd, âyanların imparatorluğun sosyal sistemi çerçesinde yerini şu şekilde belirtmektedir: Türkiye'de feodalizm, XI. Louis ve "son şövalye" (dernier chevalier) zamanında Fransa ve Almanya'dakiyle aynı derecede, hüküm sürmektedir. Avrupada büyük veya küçük vasallar ne ise, Osmanlılarda da hânedenlar ve âyanlar veya eşraf (notables) aynı şeydi."²⁴ Musa Çadırcı ise bu sınıftan Âyân ve eşraf, hânedân mensubu, kişizâde gibi adlarla anılan kitle, genellikle "vücut-ı memleket" (memleketin ileri gelenleri) diye de adlandırıldığından bahseder.²⁵ Devletin âyan ve eşraf tanımlamasının dışında, seçkinler için bu dönemde halkın kullandığı unvan "çelebi" kelimesidir.²⁶

²¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 142.

²² Biri halk mümessilliği vazifesini görenler, diğeri âzası devlet tarafından seçilen meclis âzası hakkında olmak üzere iki makamda kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında alelâde zenginler hakkında da istimal olunurdu. Arapça bir kelime olan bu tâbir "Ebüzziya Lûgati'nde" şöyle izah olunmuştur: Göz manasına olan ayn'ın cem'i ise de lisanımızda "uyun" (عین = a'yün) suretindeki cemileri müstamel ve âyan lâfzı ise hassaten eşraf-ı kavme, yani tebar ve nesep cihetiyle halkın gözü menzilesinde bulunan kibar-ı millete itlak olunur: âyan-ı Kureyş, âyan-ı belde, âyan-ı karye; âyan-ı mahalle gibi. Geniş bilgi için bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M.E.B. Yayınları, C. I, İstanbul, 1993, s. 120-122.

²³ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 333.

²⁴ Vera Mutafciéva, "18. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi", *Tarih Dergisi*, S. 31, 1977, s. 163-164.

²⁵ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, 2013, s. 33.

²⁶ Nagehan Üstündağ Özdemir, "Ayanlık Kurumunun Gelişimi ve Anadolu ile Balkan Coğrafyasındaki Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme", *Current Research in Social Sciences*, S. 1, 2018, s. 31.

Âyanlık kurumu, 16. yüzyılda ortaya çıkmakla birlikte, âyanlar taşra yönetiminde yetkili kişi konumuna 17. yüzyılın sonlarından itibaren yükselmiştir. Halk tarafından sülale ve itibar açısından sivrilmiş olanlar için *a'yân-ı belde*, *a'yân-ı karye*, *a'yân-ı mahalle* tabirleri kullanılmıştır.²⁷ Arşiv belgelerinde voyvoda, mütesellim, muhassıl, mutasarrıf, vali, mütegalibe adlarıyla da ifade edilmiştir. Bu kişiler merkezden atanmakla birlikte halk ve devlet arasındaki aracı konumuna sahipti. 1683 yılından sonra mütegalibelik hareketleri artmıştır. Örneğin; “*Aydın sâkinlerinden ‘Eyyüb-oğlu’ şahıs mütegalibeden olup, âhâlî-i memleketi ta’ciz ve dâ’imâ rencideden hâlî olmaduğun cemm-i gafir Divân-ı Hümâyûn’da teşekkî ve da’vaları görüldükçe nice âdemi katl ve mâllarını gasb eylediği sâbit ü zâhir olup şer’an katli lâzım gelmiş iken, ba’z-ı ashâb-ı hukûkun hakları tahsîl olunmak üzere habs olunmuş idi.*”²⁸ Eşkîya ve zorbalara karşı mücadele eden âyan koruyucu duruma gelmiştir. Böylelikle halk âyana güvenmiş, sırtını dayamış; fakat değişen koşullar halkın güvenini sarsmıştır.

Eşkîyalık olaylarını, kendi menfaatleri uğruna en iyi şekilde kullananlar âyan, voyvoda ve mütesellim zümresi olmuştur.²⁹ Çıkan herhangi bir karışıklıkta kendi hâkimiyetindeki bölgeleri genişletmek düşüncesiyle ve rakip durumundaki kişileri ortadan kaldırmak maksadıyla yararlanmışlardır. Bazen de kendileri zor duruma düştüklerinde fitne, fesat çıkarıp durumu kendi lehlerine çevirmişlerdir. Eşkîya takibi, mütegalibe olaylarını önleme konusunda görevlendirilen âyanlar huzursuz olmaktadır, himayesi altındaki bölgesinden uzaklaşmasıyla tehdit unsuru olarak gördükleri kişilerin bu durumu değerlendirip kendi bölgelerini ele geçirecek olmalarından endişe duymaktadırlar.³⁰ Bu noktada âyanların seçim sürecine bakılması yararlı olacaktır.

Âyan seçimi halk arasında çeşitli problemleri beraberinde getiriyordu. Birden fazla kişinin âyan olmak istemesi durumunda halkın reyine müracaat ediliyordu. Ancak, seçim çoğu zaman tegallüb esası üzere cereyan ediyordu. Bu sebeple âyanlık seçimi her zaman zengin, güçlü kişilerin isteği doğrultusunda yapılırdı. Âyan olacak kişi belli prosedürleri

²⁷ Özcan Mert, “Âyan”, *İslam Ansiklopedisi* TDV Yay., C. 4, İstanbul 1991, s. 195.

²⁸ Abdülkadir Özcan, *Defterdar Sarı Mehmed Paşa Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, TTK Yayınları, İstanbul 1995, s. 730.

²⁹ Abdullah Bay, *Trabzon Eyaletinde Mütegalibe Hareketleri ve Âyanlık (1750-1850)*, (Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2007, s. 44.

³⁰ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara, 1983, s. 32.

yerine getirip, kadıdan ilam almak zorundaydı. Âyan tayinini yapan kişi sadrazamdır. Âyanın seçilmesi ile seçim bölgesinde (kaza veya kasaba) mutlak bir iktidara sahip olmakta ve mahallî eşrafın desteği ile kendini devletin temsilcisine (vali, muhafız, vs.) zorla kabul ettirmektedir.³¹ Âyan seçimi konusuna ilk müdahale eden kişi Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa olmuştur. Müdahale etme sebebi ise; âyanlık statüsüne geçmek için birbirleriyle giriştikleri kanlı çatışmaların artmasıdır. Bunun üzerine 1784 yılında âyan olunamayacağı karara bağlanmış ve halka zarar verilmemesi için “*şehir kethüdalığı*” getirilmiştir. 1790 senesinde tekrar kabul edilmiştir. Bir âyanın ölümü neticesinde yerine bir başka kişi seçilirdi. Âyan olan kişinin görev süresi belli olmamakla birlikte, ölümüne kadar bu görevi yerine getirmekteydi. Âyanların göreve getirilmeleri suretiyle “*âyaniye*” adında maaş alırlardı.³² Âyanların sefer zamanı istenen hizmetlerin yapılmasına nezaret etmek, istendiğinde kendi adamları ile sefere katılmak, bölgedeki görevlilere yardımcı olmak, bulunduğu bölgedeki vergilerin tespitinde ve toplanmasında hazır bulunmak gibi görevleri vardı.

Anadolu ve Rumeli’de halkın rızası ile seçilen âyanlar, buldukları kazalar adına kamusal hizmet için gerekli harcamalar yapmaktadırlar. Merkezi idare için önemli olan savunma, güvenlik ve vergi hususlarında söz sahibi olan âyanlar, devleti karşılarına almaya sebep olmuştur. Taşra idaresinde, devletin bu zümreye muhtaç olduğunu fark etmesiyle, çeşitli rütbe ve kişisel hâkimiyet alanlarını genişletmek için yapmış oldukları hizmetleri pazarlık aracı olarak kullanmışlardır.³³

İltizâm ve malikâne uygulamaları 1726-1740 arasındaki dönemde âyanlığın gelişmesinde ve âyanların ekonomik açıdan güçlenmelerinde etkin bir rol oynamıştır. Böylece halkın bu zümreye bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Şehir âyanları sahip oldukları güç sayesinde teması koparmamak için toplum karşısında ne salt devletçi ne de devletin önemli mevkilerine ulaşmasında engelleyici tarzda bir unsur olarak görünmemeleri gerekmektedir.³⁴ Böylece, devlet kademelerinde önemli rütbelere

³¹ Mutafçıeva, a.g.e., s.167.

³² Çadircı, a.g.e., s. 35.

³³ Nagihan Üstündağ Özdemir, “18. Yüzyıl Osmanlı Yönetim Anlayışında “Sorun Çözme” Süreci ve Pazvantoğlu Osman”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 20, 2014, 246.

³⁴ Abdalqader Steih, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Kudüs Sancağında Merkez ve Çevre İlişkisi Bağlamında Osmanlı Devleti ve Yerel Güçler”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 8, 2016, s. 244. Muhittin Tuş, “Osmanlıda Baskı Gruplarının Rolü Üzerine Bir Deneme”, *OTAM*, S. 6, 1995, s. 320.

ulaşmada, istedikleri mevkilere gelmelerinde kendi paylarına düşecek olanı almak istemişlerdir. Bu yaklaşım neticesinde kârlı çıkan yine âyan olmuştur.

Âyanlar iç siyasette etkili olduğu kadar dış ilişkiler konusunda da etkili bir konumdaydı. Halk ve devlet arasındaki köprü görevi gören âyanlar ticaretin canlanması konusunda da arabuluculuk yapıp kâr ve güç elde etmiştir. Âyanlar ticari açıdan bazı bölgelerin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Bazen üretim amacıyla uzak bölgelerden ucuz iş gücü temini yoluna bile gidilmiştir. Mesela, Suraiya Faroqhi, Kara Osmanoğulları olarak tanınan âyan ailesinin ticaretin canlı olduğu İzmir ve çevresinde nüfusu az büyük mülklerin bulunduğu topraklarda çalıştırılmak üzere Ege adalarından Rum göçmenler getirdiğini ortaya koymuştur.³⁵

Âyanın önemli görevlerinden birisi de devlet adına vergi tahsildarlığı yapmaktı. Bu durum âyan için önemli bir servet ve sermaye birikimi yolu açmıştır. Halk üzerinden sağladıkları emeksiz kazanımlar üreticinin belini bükmekteydi. Devlet, bu güç odaklarına karşı sessiz kalmaktaydı. Olağanüstü bir durum söz konusu olduğunda istenilecek olan yardımı (savaş, kıtlık, doğal afet) geri çeviremeyeceği düşüncesiyle yapılan her türlü haksızlığa göz yummak durumunda kalınıyordu. Âyanlar, “Halkın içinde bulunduğu şartları dikkate almadan, “salyane defterine fazla akçe eklemek” nevinden, devletin tespit ettiği reyanın ödeyeceği yıllık vergi miktarını arttırmak (mâl-ı mîrî hesabını 41.5 kuruşdan tahsîl itmek üzere cebren temessük alub tahsîli esnâsında tazyîk itmekle...) belgelerde geçen şekliyle “zulm ü te’addî yoluyla ziyâde tekâlîf istemek, karşı çıkanlara suikast tertip etmek”, “ifâde-i hâl / ‘arz-ı hâl için Der-sa’âdete gitmekten alıkoyup hapsedmek”, “iftirâ, tecrîm, tağrîm”, “darp ve şetm”, ırza tecavüz etmek, insanları zorla evlendirmek veya boşandırmak, başkalarını zorla borçluymuş gibi gösterip ellerinden temessük almak, kendilerine yakın adamlarının haksızlıklarına göz yummak, onları kullanarak kimseye “hakların bile davâ” ettirtmemek, davâcılara ve adlî makamlara baskı yapmak.”³⁶ gibi türlü usulsüzlükler yapıyorlardı. Vergi toplama konusundaki usulsüzlüklere diğer örnek ise: “Dodurga Köyü’nün bazı halkı (Kara Hacı Oğlu İbrahim, Seyyid Mehmed vb.) ile diğer köylerin halkı, kendilerine sancak masrafından isabet eden

³⁵ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, (Çev. Ayşe Berktaş), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 97.

³⁶ Nuri Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti Yönetimi, Kilise, Ayân ve Halk (1750-1800)*, Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, KKTC, 2000, s. 144.

hissenin, birkaç seneden beri fazla olarak Şorba Kazası âyanları tarafından toplandığını, bu yüzden de perişan olduklarını ileri sürmüşlerdir.³⁷ Görüldüğü üzere halk şikâyetle bulunmuş fakat hiçbir sonuç alınamamıştır. Devletin neredeyse tüm makamlarında adamlarının olması reayanın hakkını araması konusunda başvuracağı tüm yolları kapatıp, tekrar bu grupların baskılarını, yolsuzluklarını, yağmalarını sineye çekmek durumunda kalmıştır.

Osmanlı-Rus Savaşı (1768-1774) siyasi açıdan yenilgi ile sonuçlanmıştı. Bu zaman içerisinde âyanların başıboş hareket etmeleri, içten içe eşkıya, mütegalibe gibi grupların faaliyetlerini desteklemeleri devletin canını sıkmaktaydı. II. Mahmut zamanında âyanlara en büyük darbe, Redif askeri sisteminin kurulması ve bu gücün doğrudan merkeze bağlanması ile vurulmuştur.³⁸ Redif askeri sistemi başarı göstermekle birlikte kalabalık nüfuzları ile devleti meşgul etmiştir. Devlet bu teşkilatlanmayı bir anda ortadan kaldıramamıştır. 29 Eylül 1808 tarihinde imzalanan Sened-i İttifâk ile siyasi anlamda varlıkları tanınmıştır. Antlaşma ile birtakım ayrıcalıklar elde edilmişse de devlet arka planda güç odaklarını ortadan kaldırmayı hedefliyordu. Antlaşmanın amacı doğrultusunda hareket edilmeyip, âyanlık müessesesine hukukî bir nitelik kazandırılmak istenmiş fakat başarılı olunamamıştır.

1.2.3. İltizâm-Mukataa Sistemi

16. yüzyıl Osmanlı toplumunda ekonomi tarımsal faaliyetlere dayanmaktadır. Osmanlı maliyesine 16. yüzyılın ikinci yarısında başlayan mali bunalım büyük bir darbe vermiştir. Uzun süren savaşlar, ateşli silahlarla donatılmış merkez ordularına olan ihtiyacı arttırmıştır. Ancak, Avrupa askeri teknolojisinin değişimi büyük bir paya sahiptir. Osmanlı ordusunun geleneksel gücü olan tımarlı sipahiler, yeni savaş tarzı karşısında yetersiz kalmaya başlamıştır. Merkez ordusunun artan mali yükü sebebiyle tımarlı sipahilerin görevlerine son verilmesi, dirlik gelirlerinin hazineye aktarılmasını sağlamıştır. Savaşların başarısızlıkla sonuçlanması ile seferlerin hazine için gelir kaynağı olmaktan çıkması, devlet üzerinde yük olmaya başlamıştır. Merkezi yönetim kendisine ait olan veya tımar

³⁷ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, TTK Yayınları, 2. bsk., Ankara, 2014, s. 254.

³⁸ Abdullah Bay; a.g.e., s. 65.

sahiplerine bırakılan vergi toplama görevlerini mültezimlere satmak zorunda kalmıştır.³⁹ Devletin temel kaynağını vergiler meydana getirmektedir. Osmanlı Devleti içerisinde kamu harcamalarının bileşenini; hazine, tımar ve vakıflar oluşturmuştur. Merkezi hazine kasasını dolduran gelirler ise cizye, avarız ve mukataalar meydana getirmiştir. Osmanlı maliyesinde devlet gelirlerinin tahsilatında; emanet, iltizam ve malikâne usulleri kullanılmıştır.

Sistem ilk defa Antik Yunan medeniyetinde, Roma'nın cumhuriyetten imparatorluğa geçiş döneminde uygulanmıştır. Roma'da mültezimler *publicani*, *publicanis* olarak adlandırılmışlardır. İltizam sistemine İslam'ın ilk yıllarında kabâle usulü adı verilmektedir. İltizam usulü Arapça'da *kabâle* ve *dimân* kelimeleri ile karşılanırdı.⁴⁰

Klasik Osmanlı toprak sisteminde uygulamanın ne zaman başladığı kesin olmamakla birlikte Hammer'e göre, Fatih Sultan Mehmet döneminde merkezden uzak eyaletlerde uygulanmıştır. İstanbul'a getirilmiş olan nüfusa kira karşılığı vergi koyup köylere geri dönmelerine neden olmuştur. Devlet bu dönemlerde zarar söz konusu olduğunda mukataayı kapatmayı, güçlü kişilere vermeyi göze alamamış, emanet ve iltizâm usulünde emin-i mültezimlik ya da emanet ber-vech-i iltizâm yöntemini uygulamıştır.⁴¹

Özel bir şahsın devlete ait olan vergi gelirini toplayan, yıllık belli bir bedel karşılığında kiralaması ile ortaya çıkan sisteme iltizam denmektedir. Bu görevi yapan kişi de mültezimdir. İltizam ile eş anlamlı olan; *deruhde*, *tevcih*, *füruht*, *ihâle* ve *taahhüd* kelimeleri de kullanılmıştır.⁴² Mültezim, vergi kaynağının işletme hali olan mukataayı, tahvil adı verilen üç yıl süre ile üzerine alırdı.⁴³ Mukataa devlete ait olan gelir veya arazinin kira karşılığında başkasına satılması şartıyla geçici olarak verilmesidir. Devlet, bu yöntem ile acil para ihtiyacını karşılamış olurdu. Ancak, bu çeşit topraklarda, tapu

³⁹ Cenk Pala, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Örgütlenme", *Ekonomik Yaklaşım*, C.7, S.21, 1996, s. 56.

⁴⁰ Halil İnalçık, "İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, S.1, Ankara, 1959, s.44.

⁴¹ İhsan Erdem Sofracı-Mehtap Ergenoğlu, "Devletin Mültezimlerle Uzlaşma Yöntemleri: XVIII. Yüzyıl Adana Sancağı Örneği", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.13, S.35, Hatay, 2016, s. 386.

⁴² Mehmet Genç, "İltizam", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.22, İstanbul, 2000, s. 154.

⁴³ Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 8.

rejiminin kuralları uygulanmamaktadır.⁴⁴ Kira bedeli, devlet ve kiracı arasında yapılan sözleşme ile belli olurdu. Bu bedel açık arttırma ile belirlenmekte, talip olunan mukataaya en yüksek teklifi veren tasarruf hakkını elde ederdi. Kiracı belirtilen meblağı ödemek ile yükümlüydü. Böylece, serbest kiralama yöntemiyle toprağı kiralayanların tasarrufuna verip, harap olmamasının önüne geçilmiştir.

Bir mukataayı birden fazla kişi alabilmekteydi. Mukataanın yeni bir mültezime devrolmasıyla iltizâm bedelinin tahvilin gün sayısına bölümüyle elde edilen rakamın, mültezim tarafından tasarruf edilen gün sayısı ile çarpımı mültezimin iltizâm borcunu oluşturmaktadır. Buna “kista'l-yevm” üzere hesaplaşma denmektedir.⁴⁵ Mukataalar iltizama verilmeyip, emaneten de işletilmiştir. Ağnam gelirleri hariç, mukataaların bütçe içindeki payı %27 ile %37 arasında değiştiği görülmüştür.⁴⁶

Bir mukataa yetiştirirken öncelik ödeme planına bakılırdı, ancak gelirlerin niteliğı, coğrafi özellikleri ve diğere hususlar da dikkate alınmıştır.⁴⁷ Mültezim mukataaya talip olacak kişinin öncelikle; malî gücünün yeterliliğine, kefil göstermesine ve müzayede de istediğı mukataa için en yüksek fiyatı teklif edebiliyor olmasına bakmaktaydı. Uygulamada kefillik önemli bir unsurdur. Aynı kefilin başka mukataa ve mültezime destek vermesine müsaade edilmezdi. XV. ve XVII. yüzyıllarda kefiller uzmanlaşmaya ve büyük merkezlerde, özellikle İstanbul'da yoğunlaşan kredi kurumu şeklinde örgütlenmiş olan sarraflara dönüşmüştür.⁴⁸ Böylece ortaya “sarraf” adı verilen prestijli bir grup meydana gelmiştir. Yapılan yolsuzluklar ve soygunlar halkı fakir hale getirmiş; sarraf (tefecî) durumundaki kişi zorda olana yüksek faizli paralar vadetmiştir. Daima üzerine katlanarak artan borcunu ödeyemeyen köylü, sarrafın boyunduruğı altına girmiştir. İltizam uygulamasında da mukataalar; sarrafların güvencesi altında, bir kısmı hazineye peşin ödenip birer yıllık bedel karşılığında kârı ve zararı kendine ait olup mültezimlere açık

⁴⁴ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye*, C. I, s. 249.

⁴⁵ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girenken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1985, s.123.

⁴⁶ Sabahattin Zaim, *Yükselme Devrinde Osmanlı Devleti'nin İktisadî Durumu*, Osmanlı İktisat, C.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 37.

⁴⁷ Baki Çakır, “Mukataa”, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, (Eds. Gabor Agoston-Bruce Masters), Facts On File Library of World History, New York, 2009, s. 396.

⁴⁸ Mehmet Genç, a.g.e, s. 155.

arttırma yolu ile kiralanırdı. Mukataadan elde ettiği gelirin iltizam bedeli üzerindeki kısmı mültezimin kârı olmuştur.⁴⁹ Böylelikle iltizam ile özel mülkleşme eğilimi güçlenmiştir.

Sistem günümüz ihale sistemini yansıtmıştır. Devlet mültezimlere örfi vergilerde arttırıma gidebilme hakkı tanımakla beraber, bunu suistimal edip halka ağır vergiler uygulamışlardır. Savaş, kıtlık, doğal afet gibi olağanüstü durumlarda mukataaların iltizam usulü ile işletilmelerinde büyük güçlükler yaşanmasıyla mukataa gelirlerinde dalgalanmalar olmuştur. Mültezimlerin tahvil sonuna kadar, iltizam bedellerinden doğan borçlarını ödeyemediklerinde borçları tespit edilerek zimmet /bakaya defterlerine kaydedilmiştir.⁵⁰

Mültezimler devlet kontrolünün azalmasıyla iltizam olarak verilen mukataanın vergi gelirleri olduğundan az gösterilip, devlete gitmesinin önüne geçilerek kazanç elde etmişlerdir. Diğer taraftan diğer mültezimler ile anlaşarak yeni rakip mültezimlerin ortaya çıkmasının önüne geçilmiştir. II. Süleyman döneminde bakır para (mankur) enflasyonun getirdiği güvensizlik ortamı padişah hasları ve mukataaların iltizam dışı (nâ furuht) kalmasını gözler önüne sermiştir.⁵¹ Mültezimler vergi toplarken, vergi mükelleflerinden altın veya kuruş ile topladıkları parayı hazineye mankur ile teslim etmişlerdir. Mankurun altın ve kuruş karşısındaki değersizliği nedeniyle aşırı kur farkı elde edilmiştir. Devlet mukataa gelirlerinin belli bir kısmını kale muhafazası, güvenlik, askeri görevlilerin maaşı olarak dağıtma düşüncesindedir. Ancak, mültezimler bu durum karşısında parayı vermemek için uğraşmışlar, mal teklifinde bulunmuşlar, bazen de mukataayı birlikte işletmeyi teklif etmişlerdir. Hazinesinin önemli meblağlar ile doldurulması için büyük mukataaların girmesi gerekiyordu. Böylelikle büyük mukataalar hisseli olarak kullanılmıştır. Roma tarihçisi Titus Livius'un "Nerede bir vergi mültezimi var ise, orada ya âmme hukuku yoktur; veyahut insanların hürriyeti kalmamıştır"⁵² şeklindeki değerlendirmesi iltizam sisteminde denetim ve kontrol mekanizmalarının etkisiz kaldığına kadim bir kanıttır.

⁴⁹ Nuran Koyuncu, "Osmanlı Devleti'nde Sarrafların Mültezimlere Kefillliği", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.5, S1, 2014, s. 298.

⁵⁰ Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 9.

⁵¹ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul, s. 124-125.

⁵² Mehmet Emin Yardımcı - Erkan Oflaz, "Tarihsel Süreçte İltizam Sisteminin Sosyo Ekonomik Etkileri; Devlet Erkinin Kişisel Kullanımı ' Mültezim'", *Düzce İktisat Dergisi*, Vol.1, 2020, s. 59.

1839 Tanzimat Fermanı ile iltizam sistemi kaldırılmak istenmiş fakat, başarılı olunamamıştır. İltizamın sınırlı olarak uygulanması imparatorluğun yıkılmasıyla birlikte, kısa sürelide olsa Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde de varlığını sürdürmüş ve 17 Şubat 1925 yılında yürürlükten kaldırılmıştır.⁵³

1.2.4. Malikâne (Maktû) Sistemi

Devlet toprağın tasarruf hakkını reyaya bırakmıştır. Osmanlı Devleti tarımsal teşkilatlanmayı tımar sistemi ile gerçekleştirmiştir. Üretimin devamlılığını sağlamak, nüfusun ihtiyacını karşılamaya çalışmak, büyük toprakların işletmesini reyaya bırakmak konusunda özen göstermiştir. Artan nüfusla birlikte ekonomik canlanma da büyümüştür. Böylelikle devlet kasasını sürekli olarak doldurmak, ulaştığı düzeyin altına inmemek düşüncesindeydi. Bu amaçla ekonomide “Fiskalizm” ilkesi benimsenmiştir. Osmanlı ekonomisinin temel ilkeleri; İaşecilik (Provizyonizm), Gelenekçilik ve Fiskalizm'e dayanmaktadır. Bolluk ekonomisi olarak da adlandırılan bu ilkede amaç; devlet gelirlerini arttırıp giderlerini en aza indirmektir. Bu ekonomik anlayış doğrultusunda, vergi kaçacağını önlemeye çalışmak, hazinenin açık vermesini hedeflemiştir. Ancak, bu durum belli bir süre devam etmiştir. Halk ve devlet arasındaki ekonomik bağ elde edilen kazancın taliplisi olan açgözlü yönetici sınıfını ortaya çıkarmıştır. Toplum içerisinde egemen olan güçler haksız kazanç, yolsuzluklar ve usulsüzlükler yaparak zenginleşmelerine ivme kazandırmışlardır. Bunu Malikâne/Maktû Sistemi ile hayata geçirmişlerdir. Malikâne adı verilen sistem kısa bir zaman içinde yaygınlık kazanmış ve merkezi hazineye ait mukataalar malikâne mukataa olarak özel kişilere satılmıştır.⁵⁴

Malikâne Sistemi'nin uygulamaya geçtiği tarih hakkında farklı görüşler mevcuttur. Hammer ve İsmail. H. Uzunçarşılı malikâne uygulamasının II. Ahmed'in fermanıyla ortaya çıktığını söylerken, D'ohsson 1695 yılı uygulamanın başlangıç yılı olmakla, oluşumunu Sultan II. Mustafa'nın fermanına dayandırmıştır.⁵⁵ Sistemin amacı, sık sık değişen mültezimin fazla kâr sağlamak uğruna tahrip ettiği vergi kaynağını ihya ve

⁵³ Coşkun Can Aktan, “Osmanlı İltizam Sistemi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.71, 1991, s.77.

⁵⁴ Nuran Koyuncu, a.g.m., s. 300.

⁵⁵ Avdo Suceska, “Malikane”, (Çev.M. Özyüksel), *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.41, S.1-4, 2011, s. 276.

devamlı hale getirmek üzere değişmez bir mültezimin tasarrufuna bağlamaktır.⁵⁶ Uygulama devlete ait gelirlerin % 11-13'lük kısmını oluşturmuştur.

Mukataayı işletecek olan kişi merkezi hazineye öncelikle “*muaccele*” adı verilen yüklü peşin bir para ödemekte ve her yıl “*mal*” adı ile küçük bir meblağı yıllık vergi şeklinde hazineye yatırmaktaydı.⁵⁷ Muaccele meblağları açık arttırmalardan oluşuyorken, mal meblağları ise devlet tarafından saptanmaktaydı.⁵⁸ Osmanlı maliyesi, Malikâne Sistemi'nden muaccele uygulaması ile bir iç borçlanma yöntemi olarak yararlanmıştır. Sistem önceleri iltizamın harap ettiği tarım kesiminde başlatılmıştır. Sistemin işleyişi sürecinde miras ile geçiş yoktur. Ancak belli koşullarda mirasçılara da geçebileceği, bunun için daha fazla peşin ödemeler de bulunulduğu gözlemlenmiştir. Mukataa sahibinin ölümü üzerine mukataayı yeniden kendisine veya başkasına satabilmekteydi. Malikâneci öldüğü zaman mukataa “*mahlûl*” olarak yeniden müzayedeye çıkarılırdı.⁵⁹ Bu durumda da pek çok problem ile karşılaşmıştır. Mahlûl kalan malikâneler devlete bildirilmeyip, şahıslarca işletilmeye devam etmiştir.

İltizâm uygulaması ile benzer yönlerinin olmasının yanında; bazı farklar da vardır. Bu fark; iltizâmın belli bir süre zarfında (1 veya 3 yıllığına) mukataayı vergilendirdiği, Malikâne Sistemi'nde ise mukataalar belli bir süreye tabii tutulmayıp, “*kayd-ı hayat*” şartı ile verilmiştir. İkinci bir fark ise; iltizamda mültezimler bir mukataayı üzerine almak için mukataanın senelik vergi miktarları üzerine rekabet etmekteydiler.

Şam, Halep, Diyarbakır bölgeleri dışında diğer bölgelerde malikâneler savaş gerekçesi ile 1716 yılında geçici olarak kaldırılan sistem, 1717 yılında tekrar uygulamaya konulmuştur. 1718-1767 arasında malikâne satışlarının en revaçta olduğu yıllardır.⁶⁰ Malikâne Sistemi'nde en çok yatırım yapan kesim devlet ileri gelenleri veya elit kesim

⁵⁶ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, bsk.11, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014, s.101.

⁵⁷ Hakan Doğan, “Osmanlı Mukataa Yönetim Organizasyonunda Yeni Bir Model: Tımar Alanlarının Mukataalaştırılma Süreci ve Malikâne Olarak Satış Çıkarılan İlk Haslar”, *History Studies International Journal of History*, Vol.10, Issue 9, 2018, Kırıkkale, s. 110-111; Canay Şahin, *The Rise and Fall of an Ayân Family In Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizâdes (1737-1808)*, (Doktora Tezi) Bilkent University The Institute of Economics and Social Sciences, Ankara, 2003, s. 17-18.

⁵⁸ Murat Çizakça, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Borçlanmanın Evrimi (XV. Yüzyıldan, XIX. Yüzyıla)*, Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, C.III, Ankara, 1999, s. 224.

⁵⁹ Mehmet Genç, “Malikâne”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 27, Ankara, 2003, s. 516.

⁶⁰ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986, s.74.

olarak nitelendirilen zümredir. Bu kesimin mülkiyet hakkı sınırlı olmakla birlikte; mukataa açısından senelik ücretleri, sayıları en çok olan vezir hasları sistem içerisine konmuştur. Uygulama ile köy ve mezraların satışına öncelik verilmiştir. Köy ve mezralar satılan malikânelerin toplam %64'ünü oluşturmaktadır. Malikâne olarak verilen mukataaların toplam satış içerisinde payı %36'dır.⁶¹ Mukataadan bağımsız olarak satışı yapılan köy ve mezraların fazlalığı, vergi hasılatı açısından büyük bir getiri kapısı halini teşkil etmiştir.

Kişiler arasında yapılan satışların 1735 yılından itibaren muaccelle değerinin %10'unu *kasriyed* resmi olarak almaktadır. Malikâneci, mukataanın yıllık vergisinin %10'unu yıl içerisinde üç taksite bölerek ödemiştir. Gelirin düşmesi durumunda taksitler geciktirilebiliyordu. Nitekim, zaman içerisinde sorunlar yaşanmaya başlamıştır. 1787-1792 savaş yıllarında, malikânelere yatırılan muaccelelerin tutarlarında azalmalar saptanmıştır. 1788 senesinde malikâne mukataalara yatırılmış olan toplam muaccelle 13.157,386 kuruş iken, 1789 da bu rakam 12.806.612,5 kuruşa gerilemiştir.⁶² Uygulamada vergi kaynaklarının verimi ile ilgilenilmemiş, ölümlerinin takibi yapılmamış; böylelikle sistemin elde ettiği gelirler zaman içerisinde azalma göstermiştir. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile ödenecek savaş tazminatı devlet kasasına ağır bir yük bindirmiştir. 1775 yılında Osmanlı maliyesi esham uygulaması sürecini başlatmış, ilk uygulandığı yer İstanbul Tütün Gümrüğü mukataası olmuştur.⁶³ Malikâne Sistemi'nin uygulama alanı 1793 yılından itibaren daralmaya başlamıştır. İrad-ı Cedîd hazinesinin 1807'de kaldırılmasıyla mukataaların bir kısmı savaş giderlerini karşılamak için malikâne olarak satılmıştır. Tanzimat'ın ilanından sonra mukataa satışlarına son verilmiştir.

1.2.5. Tevzi Defterleri

Tevzi kelimesi “vez” kökünden gelmekte olup, sözcük anlamı; dağıtma, herkese hassasını verme, ayrı ayrı verme şeklinde kullanılmıştır.⁶⁴ Tevzi defterlerinin uygulamaya konması 17. yüzyılda başlayıp, bu uygulamadaki defterler; Vilayet Masrafları, Salyane Defterleri, Müfredât Defteri olarak da adlandırılmıştır. Tevzi defterlerinden sorumlu olan

⁶¹ Erol Özvar, a.g.e., s. 33.

⁶² Yavuz Cezar, a.g.e., s. 128.

⁶³ Değer Alper-Adem Anbar, “Osmanlı İmparatorluğu'nun İç Borçlanmada Kullandığı Yöntem ve Araçlar”, *Maliye Finans Yazıları*, S. 87, 2010, s. 34.

⁶⁴ Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, Şaban Kurt, Çağrı Yayınları, İstanbul, s.450.

kişiler; şehir kethüdâsı, pazarbaşı, çöp subaşı, muhtesip, mimarbaşı ve esnaf kethüdâları nezdindeki üst düzey görevlilerdi. Uygulamanın esası ise, yereldeki kamu harcamalarını yine yerel halka başvurup, finanse etmek üzere şekillenmiştir. Bahsi geçen defterler kazalar nezdinde ayrı ayrı hazırlanırdı. Ancak, tevzi defterleri ayrı bir defter şeklinde düzenlenmeyip, şer’iyye sicillerine kaydedilirlerdi.⁶⁵ Tevzi defterlerinin tutulma şekilleri genel olarak “defter oldur ki” cümlesi ile başlıyordu.⁶⁶ Yapılmış olan harcamalar listeler halinde sıralanıp, miktarları karşılıklarına yazılıp kayıtların altındaki bölüme toplam masraf miktarı yazılıyordu. En alt kısımda ise sancağa bağlı kaza, köy, mahalle isimleri sıralanıp, ödenecek miktarlar yer alıyordu. Defterler verginin dağıtıldığı yerin erkek nüfusu ya da haneler üzerinden, Ruz-ı Hızır (Mayıs/ Hidrellez) ve Ruz-ı Kasım aylarında iki taksit olarak düzenlenirdi. Altı ayda bir düzenlenen vergi dağıtım defterlerine (tevzi defterleri) “*harc-ı defter ve imza*” adı altında, toplam giderlerden kuruş başına bir para alınması kuraldı.⁶⁷ Görevliler çeşitli adlarla kendileri için ek masraf yapmamaları konusunda ikaz edilmelerine rağmen bu kurala pek uymadıkları anlaşılmaktadır. Daha sonraki yıllarda kuralların dışına çıkılarak “Aralık Tevzi” adında üçüncü bir ödeme tarihi çıkartılmıştır. İhdas edilen bu uygulama ile altı aylık süre dolmadan yüksek rütbeli devlet görevlileri bir yerin giderlerini bahane ederek kendi çıkarları için halktan usulsüz paralar topluyorlardı. İncelenen tevzi defterlerinde benzerlikler söz konusu olmakla birlikte, bazı yöresel/ bölgesel farklılıklardan kaynaklı çeşitli harcama kalemleri de mevcuttu. Hazırlanmış olan defterler tasdik edilip, kadı sicillerine kaydediliyordu. Ayrıca, bir yıl öncesinde kalan alacaklar yeni hazırlanmış olan defterlere geçiriliyordu. Tevzi defterlerine zam yapılmaması konusu adalet fermanlarında sıklıkla dile getiriliyordu.⁶⁸ Böylece muhtemel usulsüzlükler ve kanunsuz vergilerin halk üzerine yüklenmesi önlenmeye çalışılıyordu. Mevcut durumu önlemek için salyane defterlerine âyanların bir şey koymamaları istenmekteydi. Aynı hususların tekrarlanması üzerine devlet çeşitli suistimalleri önlemek için kazaların masraf defterlerinin İstanbul’a yollanması ve burada incelenmesinin yerinde bir uygulama olacağı düşünülmüş ve mevcut durumla ilgili fermanlar çıkarılmıştır.⁶⁹

⁶⁵ Yakup Akkuş, “Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi’ Defterlerinden Vergi-i Mahsûsa’ya Geçiş”, *Tarih Dergisi*, S.65, İstanbul, 2017, s.33.

⁶⁶ Fırat Çakır, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Balıkesir Şehir Masrafları*, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2016, s. 29.

⁶⁷ Emrah Maral, *1. Numaralı Tevziât Defteri (H. 1207-1208/ M.1792-1793)*, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2013, s.8-9.

⁶⁸ Yücel Özkaya, *Âyânlık*, s. 324.

⁶⁹ Yücel Özkaya, *Âyânlık*, s. 320.

Salma çizelgelerinin (tevziat defterleri) teftiş amacıyla İstanbul'a gönderilmesi ve bir komisyonca incelenip, onaylandığını bildirmek için padişah fermanı yazılması bir kuraldı. Fakat vali, mütesellim ve voyvodalar hazırlanan çizelgelere fermana yer almayan unsurları sonradan ilave etmekten çekinmiyorlardı.⁷⁰

Tevzi defterlerinde taşradan yasadışı çok çeşitli vergilerin toplandığı görülmektedir. Örneğin, devlet tarafından yollanan görevliler için “kahve parası” kaydı tutulup, “zahire baha, hediye baha, konak masrafı” gibi isimlerle halktan para tahsil ediliyordu.⁷¹ Defterlerin içeriğinde bölgenin yöneticilerine ödenen imdâd-ı hazariye ve imdâd-ı seferiyye, yöresel harcamalar, valilere yapılan ödemeler, resmi binaların tamiri, bakımı gibi çeşitli konularda vergi kalemleri yer alıyordu. Sayıları oldukça fazla olan kapı halkının beslenmesi, akçe devalüasyonu devleti mali sıkıntılar içerisine itmiş, bey ve paşalar, mültezimler, voyvodalar, âyanlar kendi masraflarını yeni imdâdiyeler ile finanse etmişir. Âyanların suistimal yoluyla aldıkları paralar kolay bir şekilde geri alınamamaktaydı. Böylelikle tevzi defterlerini ortaya çıkarmak, İstanbul'a göndermek hususlarından çoğunlukla kaçınılmaktaydılar.⁷² Âyân ve söz sahibi kimseler kendi adlarına tevzi defterlerine vergiler eklemektedirler. Vergi tahsildarları devlet adına yapılan masrafları, menzil, yol, köprü ve mahkeme harçlarının ödemesini reaya üzerine yükleyerek, haberleri olmadan vergi adı altında onları sömürmeye başlamışlardır. Tevzi defterleri uygulaması, taşrada kimin güçlü olduğunu, konum ve statü için kimlerin mücadele ettiğini merkezi otoriteye gösteriyordu.⁷³ Böylelikle haksız kazanç elde eden vergi simsarları güçlenmeye, yolsuzluklar yapmaya çalışıyorlardı. Reayanın bu durum altında ezilmesi, üretimin düşmesine, köyden kente göçlerin artmasına, isyanların çıkmasına sebebiyet vermiştir. Neticede bu uygulama “yerel istismarlardan” hiçbir zaman kurtulamamıştır.

Sonuç olarak; Tanzimat'ın ilanı ile birlikte taşrada toplanan her gelir ve yapılan her türlü harcamanın merkez nezdinde yapılması ve Maliye Hazinesi tarafından kayıtların tutulması önem arz etmiştir. Böylelikle tevzi defterleri uygulaması yerini *vergi-i mahsûsa* bünyesinde devam ettirmiştir.

⁷⁰ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül Vukuat*, C. III-IV, (Sad. Neşet Çağatay), Ankara, 1979, s. 302.

⁷¹ Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi Defterlerinin Kontrolü”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, Konya, 1981, s.141.

⁷² Yücel Özkaya, *Âyanlık*, s. 254.

⁷³ Sevinç Küçükoglu, “Fiscal Actors to Control Provincial Expenditures at the End of 18th Century”, *The Journal of Ottoman Studies*, C. 5, S. 1, 2019, s. 271.

Aşağıda ele alınacağı üzere İştip'te de Nazırzâdelerin tevziat ve tevzi defterleri konusunda ahali ve merkezi hükümetle sorunlar yaşadığı ve ahalinin kendilerinden haksız ve fazladan vergi tahsil edildiği yönünde Şikâyette buldukları görölmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

NAZIRZÂDE (NAZIROĞLU) AİLESİ'NİN YÜKSELİŞİ VE İŞTİP ÇEVRESİNDEKİ FAALİYETLERİ

2.1. İştîp'te Bir Âyan Ailesi Olarak Nazırzâde Ailesi'nin Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devleti'nde âyanlık kurumu uzun bir zamanda yayılan bir süreçte ortaya çıktı. Başlangıçta mütevazî ölçekli, göze batmayan, devlet için sorun teşkil etmeyen bir zümreyi temsil ediyordu. 17. yüzyılda nüfus, demografi ve sosyo-ekonomik koşulların değişmesi, idari-mali sistemin dönüştürülmeye çalışılması devletin yönetim birimlerinde yeni yapılanmaları beraberinde getirmiş ve otorite boşluğu yaratmıştır. Başlangıçta Osmanlı hükümeti tarafından taşrada güçlenen valilere karşı bir denge unsuru olarak düşünülen âyanlar iltizam, mukataa, devlet adına tedarikçilik, vergi tahsildarlığı, mütesellimlik, voyvodalık gibi uygulamalarla zaman içinde mahalli ölçekli bir güç unsuru olmaya başlamışlardır. Devletin merkezi otoritesinin zayıflaması ve taşrada gücünün giderek azalması, âyan ailelerini kendi bölgelerinde yöneticilik yapmak, mültezimlik ve vergi tahsildarlığı gibi vazifeler sayesinde yerel hanedanlara dönüştürmeye başlamıştır. Âyanlar buldukları bölgelerde zenginlikleri, sosyal durumları, prestijleri ile devlet ve halk arasında doğal bir aracı konumuna yükselmişlerdir. 18. yüzyıla gelindiğinde yerel hanedanların vilayetlerin idaresi, asayiş ve vergilendirmesi üzerindeki etkileri arttığı gibi âyanlık devletin giderek daha büyük ölçüde yardım ve destek istediği bir müessese haline gelmiştir. Diğer taraftan, devletin bir yanda âyanlara olan ihtiyacı, bir yandan otorite boşluğu bazı âyanların çevrelerine karşı zorba bir tavır takınmalarına sebep olmuş ve onları birer mütegalibeye dönüştürmüştür. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomik ve siyasi güç elde etme hevesi ile hem Anadolu'da hem de Rumeli'de hararetli bir âyanlık mücadelesi ortaya çıkmıştır. Anadolu'daki âyanlar köklü aile üyeleri iken, Rumeli bölgesinde bulunanlar ise daha çok askerî sınıfa mensup kişilerdi. Uzunçarşılı'ya göre âyanların en tehlikelileri ve zalimleri Rumeli bölgesindeydi.⁷⁴ 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarında Balkanlarda en güçlü âyanlar; Rusçuk Âyanı Tirsinikli İsmail Ağa, Silistre Âyanı Yılıkoğlu Süleyman, Hezargrad Âyanı Alemdar Mustafa Paşa, Şumnu Âyanı Çavuşzade Hacı İsmail Ağa, Vidin Muhassılı Paspanoğlu (Pazvantoğlu) Osman Ağa,

⁷⁴ İsmail H. Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, TTK. Yayınları, Ankara, s. 140.

Aydos Âyanı Odacıoğlu, Pınarhisar Âyanı Hacı Ali Ağa, İşkodra'da Buşatlı ailesi, Yanya'da Tepedelenli Ali Paşa dikkat çekmektedir. Bizim incelediğimiz İştîp âyanından Nazırzâde Ailesi 18. yüzyılın üçüncü çeyreğinde gücünün zirvesine çıkmış görünmektedir. Ancak Nazırzâde ailesi İştîp Kazası'nın nüfus ve üretim hacmine bağlı olarak Rumeli âyanları içinde mütevazî ölçekte bir güç potansiyeline sahipti. Buna karşılık, Nazırzâdeler İştîp ve çevresinde sahip oldukları servet, çiftlikler, idari ve ekonomik bakımdan önemli bir güç unsuru haline gelmişlerdir.

Osmanlı arşiv kaynaklarında ailenin kökleri ve ortaya çıkışına dair açık, belirgin bilgilere rastlanmamaktadır. Bu sebeple Nazırzâde Ailesi'nin İştîp âyanı olarak ne zaman zuhur ettiği ve ailenin nasıl güçlendiği konusunda elimizde somut bilgiler yoktur. Nazırzâde Ali Bey'in babası Nazırzâde Ahmed Ağa'nın muhalefât bedeli olan 25.000 kuruşun ödenmesinde yaşanan gecikmeden dolayı çiftliğinin satışa konulması meselesi üzerine 1798 yılında takdim ettiği bir arzuhalde kullandığı bu süreçte çok borçlandığı ve iki yüz senelik evlerini ve âkarını kaybettikleri ifadesi (“...ile'l-ân diyyûn-u kesireye müstagrak kulları iki yüz senelik hânümanımız ve âkarımız gidüb...”),⁷⁵ Nazırzâde Ailesi'nin 17. yüzyıl başlarından itibaren İştîp'teki devamlılığına işaret etmektedir. Ancak, Ali Ağa'nın bu beyanını destekleyebilecek somut bir veri yoktur. Bununla birlikte, aşağıda görüleceği üzere Nazırzâdelerin *malikâne mukataa nazırlığı*, *mübayaacılık*, *cizyedarlık*, *vakıf mütevelliliği* gibi önemli vazifeler üstlendikleri Osmanlı belgelerine yansımıştır. Bunun dışında âyanların ortaya çıkışını ve güçlenmesini sağlayan koşulların İştîp'te de Nazırzâde Ailesi'ni 17. yüzyılın ikinci yarısında bir güç unsuru haline getirmeye başladığı tahmininde bulunabiliriz. Bu doğrultuda akla gelen ilk uygulama Malikâne Sistemi'dir.

Ailenin kökeni hakkında ilk olarak “nâzır” kelimesine dikkat çekmemiz gereklidir. Nazır, bir işin yönetimine memur olan kimseler için kullanılan bir tabirdir. Osmanlı arşiv belgelerine nazaran nazır unvanı vakıflar, mukataalar ve haslar başta olmak üzere pek çok alanda ve çoğunlukla geçici süreli vazife ve hizmetlere nezaret eden kişileri tanımlamak için kullanılmıştır. Güçlü bir vakfın idaresinden sorumlu mütevelliyeye nazır dendiği gibi, 16. yüzyılın başlarından itibaren nâzır terimi yaygın bir şekilde mukataaların

⁷⁵ BOA, C. ML. No. 63/2856/3, (tt.1798).

vergilendirilmesi konusunda karşımıza çıkmaktadır.⁷⁶ Nazır olarak atanabilmek için askeri sınıfa mensup olmak veya belli bir kademeye ulaşmış olma şartı aranmaktaydı. Nazır, mültezimin tercihi ile göreve gelmekteydi. Mültezim veya nazırların, nazır-ı nüzzar atanmasını talep etme nedeni; bulunmuş oldukları sancaktaki üst düzey yöneticiye bir statü verilerek onun mukataalara olumsuz açıdan müdahalesini önlemek veya daha rahat şekilde tahsilat yapma imkanına kavuşmaktır.⁷⁷ Mukataalar üzerinden elde edilen gelirlerin tahsilatı nazır onayı ile yapılmaktaydı. Bu gelir kapısı üzerinden yapılacak her türlü harcama müfettiş eşliğinde nazır tarafından yürütülmekte; görevini yerine getiren nazır, ücretini mukataa gelirlerinden almaktaydı. Nazırlar 18. yüzyıl sonlarında taşra halkının mali yükünü azaltmak, buradaki yerel güç simsarlarını kontrol altına almak için devlete önemli katkılarda bulunmuşlardır.⁷⁸ Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nde maden mukataaları da hususi olarak atanan nazırlar tarafından yürütülmekteydi. Bu bağlamda Sidrekapsi, Samakov madenleri ile ve İştip dolaylarındaki Üsküp ve Kratova maden mukataalarının da nazırlar tarafından idare edildiğini hatırlatmamız gerekir.⁷⁹

İştip'teki Nazırzâde Ailesi'nin bu isimle adlandırılması şüphesiz İştip veya civarında nazırlık yapan önemli bir şahsiyetin ahfadı olmaları ile ilgilidir. Bu sebeple ailenin isminin mukataa nazırlığı ile ilişkili olabileceğini söylemek mümkündür. Bu konuda en güçlü aday aşağıda ele alınacağı üzere 18. yüzyıl başlarında İştip Mukataa Nazırı olan Mehmed Bey'dir.⁸⁰ Yerel nüfuzlu ailelerin sosyal ve siyasi anlamda kendilerinden istifade edilecek niteliklere sahip olmaları ve güçlü âyanların buldukları ilişki ağı önemli görevleri üstlenmelerini sağlamıştır. Taşra yönetiminde kadıların etkisi azalırken zamanla mültezim, voyvoda, mütesellim ve mutasarrıf konumuna gelmiş olabilecek kişiler türemiştir. Bölge itibarıyla Nazırzâde Ailesi'nin güçlü ve zengin hale

⁷⁶ Mehmet Genç, "Nâzır", *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 32, İstanbul 2006, s. 450. Küçükoğlu, a.g.m., s. 247.

⁷⁷ Baki Çakır, a.g.e., s.127.

⁷⁸ Üstündağ, "Ayanlık Kurumunun Gelişimi", s. 31.

⁷⁹ Üsküp ve Kratova madenleri hakkında bkz. Eyüp Kul, "1703 Tarihli Bir Rapora Göre Kratova, Köstendil, Üsküp, Trepçe ve Jejene Madenlerinin Islahı", *Bulleten*, LXXX, 238, 2016, s.395-410.

⁸⁰ Sicil-i Osmanî'de Nazırzâde Mehmed Bey adıyla üç isim karşımıza çıkmaktadır. Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, C. 3, İstanbul 1996, s. 1014. İlk örnek, Mehmed Efendi (Nâzırzâde) Ramazan Efendi'nin oğludur. Müderriş, 1012'de (1603/04) Yenişehir mollası olup Şa'bân 1020'de (Ekim 1611) vefat etmiştir. Edip, güzel yüzlüdür. Ancak, İkinci olarak Mehmed Efendi (Nâzırzâde) Rum Mehmed Paşa sülâlesinden olup bu senelerde (1700-1710 arası) vefat etti. Atasının camiine defnedilmiştir. Üçüncü olarak ise Mehmed Ağa Kapıcıbaşı olup Cebecizâde Mehmed Paşa'nın hazinedarlığını yapmıştır. Cemâzievvel 1192'de (Haziran 1778) vefat edip Ayrılık Çeşmesi'ne defnedildi. Süreyya, a.g.e., s. 941. Ancak, bu örneklerdeki kişilerin İştip'teki Nazırzâde Mehmed Bey ile ilgisi yoktur. Mehmed Bey'e dair bulduğumuz en geç tarihli kayıt 1716 yılına aittir.

gelmesinin temelinde yukarıdaki görevleri icra ediyor olmaları ihtimali ağır basmaktadır. Bu sayede çevrelerinde kendilerine olan güveni sağlamış, varlık sahibi olmuş ve bölgede etkin bir âyan ailesi haline gelmiş olmalıdırlar. Bizim kanaatimize göre Nazırzâde Ailesi'nin iltizam ve mukataa sisteminden ve özellikle 1695 yılında uygulamaya konulan malikâne uygulamasından beslenmek suretiyle zamanla nüfuz ve servet sahibi olmuş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Aşağıda görüleceği gibi 1777 yılında vefat eden İştîp Âyanı Nazırzâde Mehmed Ağa'nın muhallefâtı ailenin oldukça zengin ve güçlü bir pozisyonda olduğunu göstermektedir.

Osmanlı arşivinde “Nazırzâde” ile ilgili en eski belge 12 Zilkade 967/4 Ağustos 1560⁸¹ tarihidir ve Kasım Paşa Medresesi'nde müderris olan Nazırzâde hakkındadır. Bu kişi o dönemin önemli alimlerinden Nazırzâde Ramazan Efendi'den başkası değildir. Nazırzâde Ramazan Efendi, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin hocasıdır.⁸² Kendisinin doğum tarihi bilinmemekle birlikte 980/1572-73'te Selimiye Medresesi'ne müderris olduğu, bunu takiben Şam ve Kahire kadılığı görevinde bulunduğu bilinmektedir.⁸³ Daha sonra Bursa mevleviyet kadılığına getirilmiştir. H. 2 Şa'bân 984 (25 Ekim 1576) tarihinde vefat etmiştir.⁸⁴ Bu dönemde 19 Ekim 1570 tarihli bir mühimme kaydında Nazırzâde (Ramazan Efendi) mülazımlarından Mevlâna Muslihiddin'in otuz akçe yevmiye ile Girne kadılığına tayin edildiği görülmektedir.⁸⁵ Bu atama Nazırzâde Ramazan Efendi'nin devrin meşhur müderrislerinden birisi olduğunu göstermektedir. Ancak, Nazırzâde Ramazan Efendi ile İştîp'teki Nazırzâde Ailesi ile organik bir bağlantı olduğuna dair herhangi bir ipucu yoktur. 18. yüzyıl ortalarına doğru Hotin Kadılığında Nazırzâde Nuh adlı bir kadının görev yaptığı görülmektedir.⁸⁶ Ancak, onun da İştîp'teki Nazırzâde Ailesi ile ilişkili olduğunu düşündürebilecek bir kanıt bulunmamaktadır.

⁸¹ BOA, Bâb-ı Âsafî, Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d), No. 4, Hüküm 1135, 12 Zilkade 967 (4 Ağustos 1560).

⁸² İbrahim Memiş, *Anadolu'nun İslamlaşma Sürecinde Dâru'l-Hadisler*, Çankırı 2012, s. 74.

⁸³ Memiş, a.g.e., s. 74., İbrahim Oğuz, “Midilli'de Kreokopou Manastırı Arazi Gelirini Paylaşma Mücadelesi ve Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı”, *Vakıflar Dergisi*, 52, Mersin 2019, s. 42.

⁸⁴ Cemal Bayak, “Aziz Mahmud Hüdâyî: Fâtîha ve İhlâs Sureleri Tercüme ve Tevhîd Manzûmeleri”, *Turkish Studies*, (11/10), Ankara 2016, s. 95. Ramazan Efendi (Nâzırzâde) maddesi için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 4, İstanbul 1996, s. 1347-48.

⁸⁵ BOA, A.DVNSMHM.d, No. 8/440, 19 Cemâziyelevvel 970 (19 Ekim 1570).

⁸⁶ BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), No. 266/28, 22 Zilhicce 1161 (13 Aralık 1748); BOA, TS.MA.e, No. 266/29, 1 Safer 1162 (21 Ocak 1749); BOA, TS.MA.e, No. 267/11, 1 Rebiülevvel 1162 (19 Şubat 1749), BOA, TS.MA.e, No. 266/30, 27 Cemâziyelevvel 1162 (15 Mayıs 1749).

Rumeli’de Nazırzâde Ailesi’nin zuhuruna dair ilk kayıtlar 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyılın ilk yarısına aittir ve ailenin Serez (Siroz) ve Nevrekop’ta vakıfları olduğu anlaşılmaktadır. 7 Receb 1110 (9 Ocak 1699) tarihli bir belgede Serez’de Nazırzâde Hüseyin Ağa Vakfı’ndan söz edilmektedir. Buna göre, Serez Kadısı Kemaleddin Efendi, merhum Nazırzâde Hüseyin Ağa Vakfı’na günlük üç akçe yevmiye ile müteveli olan Hasan Halife’nin vefatı üzerine mahlul kalan tevliyet için evlâd-ı vâkıftan olan Ali Halife’nin her bakımdan münasip ve müstahak olduğunu belirterek kendisine berat verilmesi hususunu 7 Receb 1110’da (9 Ocak 1699) Sadaret’e arz etmiştir. Bunun üzerine, 10 Receb 1110 tarihli bir buyruldu ile Ali Halife’nin müteveli tayin edilmesi uygun görülmüştür.⁸⁷ Bu bilgilere göre, söz konusu vakıf evladiyet üzere teşkil edilmiş olup hem Hasan Halife hem de Ali Halife vakfın kurucusu Nazırzâde Hüseyin Ağa’nın soyundandır. Kullanmış oldukları halife sıfatı kendilerinin bir tekke idarecisi veya kuvvetle muhtemelen kalemiye sınıfına mensup olabileceklerini düşündürmektedir. Vakfın kurucusu Hüseyin Ağa ile Nevrekop ve İştîp’teki Nazırzâdelerin aynı aileden olması muhtemeldir.

1701 yılına ait diğer bir belgede ise bu kez Serez yakınlarındaki Nevrekop’ta Nazırzâde el-Hac Mustafa Evkafı’nın mevcut olduğu görülmektedir. Buna göre, Nevrekop kadısı, merhum Hüseyincik’in bina ettirdiği caminin avlusunda vaki medresede haftada dört gün ders dinlemek üzere merhum Nazırzâde el-Hac Mustafa Evkafı’ndan on beş akçe tayin olunup boş kaldığı belirtilerek Abdullah Efendi ibn-i eş-Şeyh Ömer Efendi’nin bu vazife için uygun olduğundan dolayı kendisine berat ihsan edilmesi için Evail-i Şaban 1112 (11-20 Ocak 1701) tarihinde Sadaret’e başvuruda bulunmuştur. Bunun üzerine, 6 Ramazan 1112 (14 Şubat 1701) tarihli bir buyruldu ile bu makama Abdullah Efendi tayin edilmiştir.⁸⁸ Bu vakfın kurucusunun da Serez ve İştîp’teki aile ile aynı soydan gelmiş olması ihtimal dahilindedir.

İştîp’te Nazırzâde ailesi ile somut olarak ilişkilendirilmesi muhtemel ilk kişi 18. yüzyıl başlarında İştîp Mukataası Nazırlığında bulunan Mehmed Bey’dir. H. 1120 (1708-1709) yılında İştîp Mukataası Nazırı Mehmed Bey’in adı çocuk kaçırma ve köle olarak satışı ile ilgili bir olaya karışmıştır. Kıpti taifesinden Ayşe ve Ramin?, kardeşlerinin oğlu Hüseyin’in Hırsız Ömer tarafından çalınarak İştîp Mukataası Nazırı Mehmed Bey’e

⁸⁷ BOA, İbnülemin-Evkaf (İE.EV), No. 29/3356, 7 Receb 1110/9 Ocak 1699.

⁸⁸ BOA, Ali Emiri, Sultan II. Mustafa (AE.SMST.II), No. 128/14068, 6 Ramazan 1112/14 Şubat 1701.

satıldığını, çocuğu bulup talep ettiklerinde Nazır Mehmed'in kölesi olduğunu söyleyerek çocuğu vermediğini iddia etmişlerdir. Ayşe ve Ramin, Üsküp kadısı huzurunda görülen davada hür doğduğu anlaşıldığı için çocuğun Mehmed Bey'den alındığını, fakat Mehmed Bey'in “*yollarına inüb cebren mezbûr Hüseyin'i yedlerinden ahz ve der-zincir idüb ziyâde gadr ve ta'addi eylediği ve mahallinde ihkâk-ı hakk olunmadığı için*” davalarının Edirne'de görülmesini talep etmişlerdir. Bunun üzerine 9 Aralık 1712'de İştîp kadısına Nazır Mehmed ve çocuğun davalarının Divân-ı Hümâyûn vezirleri ve kazaskerler huzurunda görülmesi için Edirne'ye sevk edilmesi emredilmiştir.⁸⁹ Davanın sonucu meçhuldür, ancak Nazır Mehmed Bey'in vazifesini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Nitekim 1716 yılı sonlarında Divân-ı Hümâyûn'dan Manastır, İştîp, Florina ve Pirlepe kadılarına, Üsküplü Kara Mustafa Paşazâde'ye ve İştîp Nazırı Mehmed'e gönderilen bir hükümle Manastır ve civarındaki gayrimüslimler arasında gezinip “*Bari-i Teala tarafından İsa yanından mürseliz deyü re'âyâyı başlarına cem' ve nasaranın hurucu karîbdir âlât-ı cenk tedarik ve hazır olun deyü re'âyâyı tahrik ve fitne ve fesâda tergîb eylediklerinden*” başka miri malın toplanılmasına engel olan Nemçe ve Venedik casuslarının yakalanması emredilmiştir.⁹⁰ Kanaatimize göre bundan yirmi yıl sonra İştîp âyanı olarak ortaya çıkan Nazırzâdeler İştîp Nazırı Mehmed Bey'in ahfadıdır.

Mevcut verilere göre İştîp âyanı olarak doğrudan Nazırzâdelerden bahseden ilk örnekler 1737 yılına aittir. Evail-i Rebiülâhir 1150 (29 Temmuz-7 Ağustos 1737)⁹¹ ve Evasıt-ı Rebiülâhir 1150 (8-17 Ağustos 1737)⁹² tarihli iki mühimme kaydında isim zikredilmeksizin “*İştîp kazası âyanından Nazırzâdeler*”den söz edilmektedir.⁹³ 1736-1739 Osmanlı-Avusturya Savaşı esnasında Avusturya'nın Niş Kalesi ve havalisine saldırma ihtimali olduğundan dolayı sabık Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamı Ahmed Paşa, Rumeli Valisi tayin edilerek Niş'in savunması ile görevlendirilmiş ve bunun için Sofya'ya gönderilmiştir. Ancak, öncelikle bu sırada isyan halinde olan Dragoman Boğazı ve Şehirköy kefare reayasını tedip etmesi ve ardından Niş Kalesi'nin savunmasına gitmesi uygun görülmüştür. Bu amaçla Üsküp Âyanı Ali Çavuş oğlu Hasan başta olmak üzere, Eğridere Palankası, Radovişte, Samakov, Kumanova, İştîp, İvraniye, Dubniçe, Ustrumca,

⁸⁹ BOA, Ali Emiri, III. Ahmed (AE.SAMD.III), No. 193/18646, 10 Zilkade 1124/9 Aralık 1712.

⁹⁰ BOA, A.DVNSMHHM.d, No. 125/464, Evahir-i Zilhicce 1128/6-14 Aralık 1716.

⁹¹ BOA, A.DVNSMHHM.d, No. 144/356-368, Evail-i Rebiülâhir 1150/29 Temmuz-7 Ağustos 1737.

⁹² BOA, A.DVNSMHHM.d, No. 144/391-408, Evasıt-ı Rebiülâhir 1150/8-17 Ağustos 1737.

⁹³ BOA, A.DVNSMHHM.d, No. 144/362, Evail-i Rebiülâhir 1150/29 Temmuz-7 Ağustos 1737; BOA, A.DVNSMHHM.d, No. 144/397, Evasıt-ı Rebiülâhir 1150/8-17 Ağustos 1737.

Petriç, Kalkandelen ve Kırçova âyanlarına maiyetlerindeki savaşmaya muktedir il erleri ile birlikte vakit geçirmeksizin Sofya’da başbuğ tayin edilmiş olan Ahmed Paşa’nın yanına gitmeleri emredilmiştir.⁹⁴ Her iki emrin birer sureti “*İştîp kazası âyanından Nazırzâdelere*” gönderilmiştir.⁹⁵ Burada kastedilen Nazırzâdelerin baba-oğul, kardeş veya amcaoğlu olup olmadıkları bilinmemektedir. Kendilerinden istenen asker sayısı da belirtilmemiştir. Buna karşılık, diğer âyanların olduğu gibi Nazırzâdelerin de kaza nüfusu nispetinde asker gönderdiğini söylemek mümkündür.

2.2. Nazırzâde Ailesi’nin İştîp Bölgesi’ndeki Roller ve Nazırzâde Mehmed Ağa ve Kardeşi Ahmed Ağa’nın İdari ve Ekonomik Faaliyetleri

Nazırzâde Ailesi’nden isim olarak tespit edebildiğimiz ilk kişi İştîp Âyanı Nazırzâde Mehmed Ağa’dır. 14 Zilkade 1176 (27 Mayıs 1763) tarihli bir belgeye göre Sultan Selim Han, Sultan Mehmed Han, Sultan Murad Han Türbeleri ve Ayasofya-i Kebir Vakfı’na tabi Henova ve Tevabii Mukataasının malikâne olarak Nazırzâde Mehmed Ağa’nın uhdesinde olduğu görülmektedir. Nazırzâde Mehmed Ağa, 1763 yılında hazineye ödemesi gereken meblağın ilk taksiti olan 476,5 kuruşu takdim etmiştir.⁹⁶ 15 Nisan 1768 tarihli bir belgede de Nazırzâde Mehmed Bey’in bu vazifesinin sürdüğü görülmektedir.⁹⁷ Mehmed Ağa’nın malikâne suretiyle üstlendiği bu mukataanın babasından veya dedesinden kalmış olması ihtimal dahilindedir.

Nazırzâde Mehmed Ağa, malikâne mukataa sahibi olması dışında Sultan I. Murad’ın İştîp’te Fethiye Camisi⁹⁸ ve Kilise Camisi olarak da bilinen Sultan Murad Han Camii Evkafı mütevellisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nazırzâde Mehmed Ağa, Sultan Murad’ın İştîp kasabasında bina ve ihya buyurdıkları ve “*ber-vech-i te’bîd [kaydı hayat şartıyla] ba-berât-ı şerif-i ‘âlişân mütevellisi*” olduğu Fethiye Camisi’nin şiddetle tamire muhtaç olduğu ve içinde namaz kılmanın mümkün olmadığı için İştîp kadısından aldığı izin ve keşif hücceti doğrultusunda kapsamlı bir tamirat ve tadilattan geçirmiştir. 22 Kasım

⁹⁴ BOA, A.DVNSMHHM.d, No. 144/356-368, Evail-i Rebiülâhir 1150/29 Temmuz-7 Ağustos 1737; BOA, A.DVNSMHHM.d, No. 144/391-408, Evasıt-ı Rebiülâhir 1150/8-17 Ağustos 1737.

⁹⁵ BOA, A.DVNSMHHM.d, No. 144/362, Evail-i Rebiülâhir 1150/29 Temmuz-7 Ağustos 1737; BOA, A.DVNSMHHM.d, No. 144/397, Evasıt-ı Rebiülâhir 1150/8-17 Ağustos 1737.

⁹⁶ BOA, Ali Emiri, Sultan III. Mustafa (AE.SMST.III), No. 122/9360, 14 Zilkade 1176/27 Mayıs 1763.

⁹⁷ BOA, AE.SMST.III, No. 245/19495, 27 Zilkade 1181/15 Nisan 1768.

⁹⁸ Bu cami 1334 yılında inşa edilen Sveti Arhangel Mihail Kilisesi’nden tahvil edilmiştir. Kiel, Fethiye Camisinin Fitija Camisi olarak da bilindiğini belirtmiştir (Kiel, a.g.m, s. 441).

1768 tarihinde yapılan keşif doğrultusunda kullanılan malzeme, işçilik vs. yapılan masrafların dökümü yapılarak caminin tadilatı için 111.500 akçe sarf edildiği kadı Es-Seyyid Ali Zade Mehmed Said tarafından tescil edilmiştir ve müfredat defteri İstanbul'a gönderilmiştir.⁹⁹

Nazırzâdelerin yükselişini sağlayan bir diğer etken zahire mübayaacılığıdır ve bu konuda da Nazırzâde Mehmed Ağa'nın ismi öne çıkmaktadır. İştîp ve çevresindeki geniş ovaların zahire ve hububat üretimi bakımından elverişli olmasından dolayı İştîp'in gerek İstanbul'un gerek ordunun gerekse civardaki şehirlerin iaşesinde önemli yeri olduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı arşivinde bu yönde çeşitli örnekler bulunmaktadır. Mesela, H. 1101 (1689-1690) yılında İştîp kadısı ve yeniçeri serdarına gönderilen bir fermanla İştîp kazasından 7.000 kile şair (arpa), 1.000 kile dakik (un), 500 kantar saman, 300 araba odun vs. mübayaâ edilerek ordunun ihtiyacı için Sofya sahrasına nakledilmesi emredilmiştir.¹⁰⁰ Bu konuda bir diğer örnek, Osmanlı-Avusturya Harpleri esnasında karşımıza çıkmaktadır. H. 1130 (1718) senesinde İştîp'ten Priştine'ye kilesi 6 akçeden 20.000 kile şair ve kilesi 80 akçeden 20.000 kile dakik gönderilmesi emredilmiştir. Bunun üzerine, Yeniköy hariç 10.418 kile şair, 13.191 kile dakik tedarik edilmiş ve Priştine'ye sevk edilmiştir.¹⁰¹ Yine 1736-1739 Osmanlı-Avusturya Savaşı esnasında ordu için Sofya, Ustrumca, İştîp, Tikveş, Kalkandelen ve sair kazalardan şair, dakik ve saman satın alınmıştır. Bu bağlamda H.1151 (1738) seferi için İştîp kazasından 10.000 İstanbul kilesi dakik 8.000 kile şair toplanmıştır.¹⁰² Âyanların ordunun, donanmanın, İstanbul'un başta zahire ve hububat olmak üzere çok çeşitli alanlarda tedarik hizmeti sağladıkları göz önüne alınacak olursa Nazırzâde Ailesi'nin devlet adına mübayaacılık yapmak suretiyle önemli bir kazanç elde ettiklerini ve servetlerini arttırdıklarını söylemek mümkündür. Aşağıda görüleceği üzere bu konuda somut örnekler de mevcuttur.

Sultan III. Mustafa tarafından İstanbul'un iaşesi için İştîp ve havalisinden zahire mübayaası emredilmesi üzerine defterdarın takriri ve Sadrazamın arzı ile 11 Ocak 1769'da Nazırzâde Mehmed Ağa vasıtasıyla İştîp'ten 10.000, Ustrumca'dan 6.000 ve Radoviş'ten

⁹⁹ BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d), No. 9432, 12 Receb 1182/22 Kasım 1768; BOA, TS.MA.e, No. 811/19/7, 12 Receb 1182/22 Kasım 1768.

¹⁰⁰ BOA, İbnülemin-Dahiliye (İE.DH), No. 9/899, 10 Muharrem 1102/14 Ekim 1690.

¹⁰¹ BOA, İbnülemin-Adliye (İE.ADL), No. 13/873, 22 Cemâziyelevvel 1137/6 Şubat 1725.

¹⁰² BOA, Bâb-ı Defteri, Mevkufat Kalemî Defterleri (D.MKF.d), No. 29536, s. 9-11, 14 Cemâziyelâhir 1152/18 Eylül 1739.

4.000 İstanbul kilesi hinta (buğday) satın alınması, nakliye dahil her kile için 60 akçe ödenmesi ve Selanik İskelesi üzerinden İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir. Ayrıca, bunun için 10.000 kuruş nakit verilmesi ve toplam 20.000 İstanbul kilesi buğdayın acilen satın alınarak Selanik İskelesine nakledilmesi, mevkufta kaydedilmesi ve söz konusu meblağın kamesi geldiğinde gereğinin yapılması ferman buyrulmuştur.¹⁰³ Dolayısıyla Nazırzâde Mehmed Ağa'nın aynı zamanda önemli bir zahire mübayaacısı olduğu anlaşılmaktadır. Muhallefâtında da görüleceği üzere çiftliklerinin çok fazla oluşu kendisinin de bizzat ticari tarıma yöneldiğini ve pazara yönelik üretim yaptığını göstermektedir. Selanik İskelesi'nin de bu anlamda ihracat limanı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Nazırzâde Ailesi'nin İstanbul'un iaşesi için zahire tedarikinde de önemli bir vazifeler üstlendiği ve Selanik'te devlet adına mübayaacılık yaptıklarına dair bir diğer örnek 1772 yılına aittir. 8 Mart 1772 tarihli bir belgeye göre, Orfan (Orfani) İskelesinden tahminen 16.000 kile zahirenin İstanbul'a nakledilmesi için Amirovis Reis'in üç direkli sefinesi (gemi) kiralanmıştır. Ancak, Amirovis Reis, Orfan İskelesi'ne gidip zahire bulamadığı takdirde Selanik'te Nazırzâde marifetiyle tahsil olunan mübayaah zahiyesinden gemisine zahire yükleyebilmesi için kendisine bir emr-i âli sûreti verilmesini istemiştir. Bunun üzerine Sadrazam tarafından Defterdara Amirovis Reis'in Orfan İskelesi'nde mübayaah zahiyesi bulamadığı takdirde geri dönmeyip Nazırzâde vasıtasıyla Selanik'den mübayaah zahiyesi yüklemesi ve hamulesinin miktarını gösteren bir ilam ile İstanbul'a gönderilmesi için Orfan mübayaacısına ve Selanik'te bulunan Nazırzâde'ye hitaben ayrı ayrı emir gönderilmesi buyrulmuştur.¹⁰⁴ Belgede sözü edilen kişi Nazırzâde Mehmed Ağa'dan başkası değildir. Burada dikkat çeken bir diğer konu Mehmed Ağa'nın ürettiği, satın aldığı veya tedarik ettiği zahireyi sevk ve ihraç etmek için bizzat Selanik'te bulunmasıdır. Aşağıda görüleceği üzere Nazırzâde Mehmed Ağa'nın muhallefâtında Selanik'te depo ve dükkanlarının olduğu görülmektedir.

Mehmed Ağa'dan sonra Nazırzâde Ailesi'nden isim olarak tespit edebildiğimiz diğer kişi Ahmed Ağa'dır. Nazırzâde Ahmed Ağa'nın da İştîp'te ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Nazırzâde Ahmed Ağa'nın H. 1185 yılında (16 Nisan 1171-3 Nisan 1772)

¹⁰³ BOA, Cevdet-Belediye (C.BLD), No. 52/2591, 3 Ramazan 1182/11 Ocak 1769.

¹⁰⁴ BOA, AE.SMST.III, No.104/7867, 3 Zilhicce 1185/8 Mart 1772.

İştîp Kazası cizye cibayetine memur edildiği görülmektedir. Nitekim Sultan Murad Camii'nde İştîp cizyesi malından almak üzere günlük altı akçe yevmiye ile hatiplik yapan Es-Seyyid Abdullah Efendi, kadı Es-Seyyid Süleyman Sami Efendi huzurunda, vazifesi karşılığında senelik 2.160 akçeyi Cizyedar Nazırzâde Ahmed Ağa'dan teslim aldığını ifade etmiş ve kendisine bu doğrultuda bir belge verilmiştir.¹⁰⁵ Hemen akabinde ise İştîp Kazası cizyedarlığında Mehmed Ağa bin Halil Ağa isimli bir cizyedar bulunduğu görülmektedir. Önceki örnekte olduğu gibi İştîp'teki Sultan Murad Camii ile Nallı Mescit'te görevli imam, hatip, müezzin, kayyum, muarrif vesair vazifelilerin maaşları İştîp cizyesinden karşılanıyordu. Bu bağlamda adı geçen cami ve mescitlerdeki görevlilerin her biri 1185 senesine mahsuben yıllık vazife bedeli olan meblağı Cizyedar Mehmed Ağa'dan eksiksiz olarak teslim aldıklarını İştîp Kadısı Es-Seyyid Süleyman Sami Efendi huzurunda beyan etmişler ve kendilerine bu konuda senet verilmiştir.¹⁰⁶ Bu belgelerde adı geçen Cizyedar Mehmed Ağa bin Halil Ağa'nın Nazırzâde Mehmed Ağa olmadığı aşikardır. Ancak, bu örnek Nazırzâdelerin kasabadaki idari vazifeleri kendi ellerinde tut(a)madıklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Nazırzâde Ailesi, İştîp ve civarında mukataacılık, malikâneçilik, zahire mübayaacılığı, mütevellilik, cizyedarlık gibi çeşitli görevler üstlenmişlerdi. Nazırzâdelerin özellikle İştîp ve çevresindeki ovalarda üretilen zahirenin ve hububatın ordunun, civar şehirlerin ve İstanbul'un iâşesi için satın alınması ve sevk edilmesinden önemli kazançlar elde ettiğini söylemek mümkündür. Bunların yanında aşağıda ele alınacağı üzere seferlerde Nazırzâde Ailesi'nden asker temini noktasında da yararlanmışlardır. Nazırzâdelerin en önemli güçlerinden birisi tevzi defterlerini ve vergi kaynaklarını kontrol etmeleriydi.

Nazırzâdelerin çevre ile olan ilişkilerine bakıldığında, dönemin atmosferine uygun olarak ailenin bir güç, nüfuz ve servet mücadelesine girdikleri ve zaman zaman kasaba ve köylerdeki ahali ve yöneticilerle karşı karşıya geldikleri görülmektedir. Bazen de hukuka aykırı eylemlere girerek ahaliye tahakküm ettikleri, hatta zorbalık yaptıkları ve zulmettikleri hakkında şikâyetler mevcuttur. Bu konudaki örneklere aşağıda değinilecektir.

¹⁰⁵ BOA, TS.MA.e, No. 1048/73, tt. M. 1771.

¹⁰⁶ BOA, TS.MA.e, No. 1048/74, 22 Safer 1185/6 Haziran 1771; BOA, TS.MA.e, No. 1048/75, 25 Safer 1185/9 Haziran 1771; BOA, TS.MA.e, No. 1048/77, 27 Safer 1185/11 Haziran 1771; BOA, TS.MA.e, 1048/76, 2 Cemâziyelevvel 1185/13 Ağustos 1771.

Nazırzâde Mehmed Ağa ve Ahmed Ağa'nın ismi 1776 yılı temmuz ayı sonlarında Köstendil Mutasarrıfı Mehmed Tahir Paşa'nın adamlarından bazılarının İştîp'te katledilmesi ve üzerlerindeki altın, gümüş, para, tüfek, kılıç, elbise vs. kıymetli eşyalarının yağmalanması vakasına karışmıştır. Ancak, bu olay hakkındaki bilgilerimiz Tahir Paşa ve adamlarının Köstendil kadısına yaptıkları şikâyet ve tek taraflı beyan ve iddialarından ibarettir. Buna göre, Köstendil Mutasarrıfı Mehmed Tahir Paşa, Köstendil'e gelirken İştîp kasabasına uğramış ve iddiaya göre bu sırada adamlarından bir kısmı Nazırzâde Mehmed Ağa'nın evinin önünde İştîp ahalisinin saldırısına maruz kalmış ve içlerinden beş kişi öldürülerek üzerlerindeki altın, nakit para, tüfek, kılıç, bıçak, elbise vs. ahali tarafından yağmalanmıştır. Öldürülenlerin varisleri kan ve diyet bedeli ile maktullerin üzerlerinden gasp edilen para ve eşyanın İştîp ahalisinden tahsili için Tahir Paşa'ya emir verilmesi ricasıyla ayrı ayrı Köstendil kadılığına başvurmuşlardır.¹⁰⁷ Tahir Paşa'nın kethüdası Ömer Bey'e göre ise olay şu şekilde cereyan etmiştir: Köstendil Sancağı Mutasarrıfı Tahir Paşa ve adamları, Abdülvahhab Ağa'nın harem arabalarını soyan Yeniceci Deli Ahmed, Kara Hüseyin ve çetesini takibe çıkmış ve yakalananlar Selanik valisine gönderildikten sonra İştîp'e gelmişlerdir. Tahir Paşa ve adamları eşkiyadan on bir kişiyi daha İştîp'te yakalamıştır. Ancak, İştîp Âyanı Pavle oğlu İsmail ile Nazırzâde Ahmed Ağa, Nazırzâde Mehmed Ağa ve sair ileri gelenlerin yardımıyla İştîp ahalisi eşkiyayı Tahir Paşa'nın adamlarından kurtarmış ve çıkan çatışmada Tahir Paşa'nın adamlarından bazıları katledilmiş ve yaralanmıştır. Bunların altın, nakit para, elbise ve değerli eşyası yağmalandığı gibi İştîp'ten çıkarken Tahir Paşa ve adamlarına ikinci kez saldırıda bulunulmuştur. Bu durum Köstendil kadısı Abdülkerim Efendi vasıtası ile İstanbul'a bildirilmiştir.¹⁰⁸ İştîp kadısının 7 Ağustos 1776 tarihli ilamına göre ise Köstendil Mutasarrıfı Mehmed Tahir Paşa, maiyetiyle birlikte İştîp kasabasına gitmiş ve orada kaldığı günlerde ahaliden şerefiye adıyla bin beş yüz kuruş ve kendi daireleri için cebren zahire talebinde bulunmuş ve İştîp ahalisine zulmetmiştir.¹⁰⁹ Dolayısıyla olaylar bunun üzerine başlamıştır. Bu olayın iç yüzü ve sonucu meçhuldür. Ayrıca, Nazırzâdelerin bu olaydaki dahli de açık değildir. Bu sırada İştîp âyanı olarak Pavle oğlu İsmail'in adının geçmesi dikkat çekicidir. Ancak, olayın Nazırzâde Mehmed Ağa'nın konağının önünde olduğunun vurgulanması şikâyetçi tarafın olaydan Nazırzâdeleri sorumlu tuttuklarını

¹⁰⁷ BOA, AE.SABH.I, No. 86/5911, No. 86/5912, No. 86/5913, No. 86/5914, No. 86/5915, 11 Cemâziyelâhir 1190/28 Temmuz 1776.

¹⁰⁸ BOA, AE.SABH.I, No. 86/5916, 12 Cemâziyelâhir 1190/29 Temmuz 1776.

¹⁰⁹ BOA, AE.SABH.I, No. 86/5917, 21 Cemâziyelâhir 1190/7 Ağustos 1776.

göstermektedir. İştîp âyanı ve Nazırzâdelerle ile Köstendil mutasarrıfı arasında bir husumet, güç mücadelesi veya geçimsizlik olduğu açıktır. Bu hadise, 18. yüzyıl sonlarında sıkça karşılaşılan vali, mutasarrıf, mütesellim, voyvoda ve âyan çekişmesi bağlamında değerlendirilmelidir.

2.3. Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Aile Fertleri

Nazırzâde Mehmed Ağa, aşağıda görüleceği üzere 1777 yılında vefat etmiştir. Ölümünden sonra İştîp âyanlığının Nazırzâde Ailesi'nde kalıp kalmadığı bilinmemektedir. Muhallefât ve tereke kayıtlarından ulaşılabildiğimiz aile üyeleri ve onların çocukları şunlardır: Nazırzâde Mehmet Ağa'nın üç tane nikahlı eşi vardı. İlk ve büyük zevcesi Şerife Havva Hatun, Mehmed Ağa vefat ettiğinde hayattaydı. Ortanca zevcesi Ümmügülsüm Hatun'du. Üçüncü zevcesi ise Emetullah Hatun'du. Mehmed Ağa'nın Seyyid Mahmud, İbrahim ve Ahmed isimli üç oğlu ile Şerife Ayşe, Şerife Fatma, Hafize ve Ümmügülsüm adlı dört kızı vardı. Oğlu İbrahim kendisinden önce vefat etmişti. İlk eşi Havva Hatun'un kullandığı Şerife sıfatı, onun Hz. Muhammed'in Hz. Ali ile Fâtıma'dan doğan torunlarıyla onların soyundan geldiğini göstermektedir. Bu sebeple Mehmed Ağa'nın büyük oğlu Seyyid Mahmud ile Şerife Ayşe ve Şerife Fatma'nın annesidir. Ortanca eşi Ümmügülsüm, Mehmed Ağa'nın merhum oğlu İbrahim ve Ahmed'in annesidir. Hafize ve Ümmügülsüm'ün annelerinin kim olduğuna dair ipucu yoktur. Ancak, kızı Ümmügülsüm'ün annesinin Ümmügülsüm Hatun olması muhtemeldir. İsminden dolayı yaşça en küçük ve son eşi Emetullah Hatun'un mühtedi olduğunu söylemek mümkündür. Mehmed Ağa vefat ettiğinde büyük oğlu Seyyid Mahmud, Bedirhan Hanım'la evliydi. Yahya ve Numan adlı iki oğluya Atike adlı bir kızı vardı. Ancak, Mahmud Ağa 1778-1779'da vefat etmiştir. Mehmed Ağa öldüğünde dört kızı da evliydi ve hayattaydı. Bununla birlikte, kızlarından Ümmügülsüm de 1778-1779'da vefat etmiştir. Ümmügülsüm'ün de Murteza adlı bir oğlu ile Emine, Saliha ve Zübeyde isimli üç kızı vardı.¹¹⁰ Mehmed Ağa'nın Küçük oğlu Ahmed, âyanlığı uzun yıllar elinde tutmuştur. Ancak, 1795 yılında idam edilmiştir. Ahmed Ağa öldüğünde Ali, Mahmud ve Mustafa adlı üç oğluya Kerime adlı bir kızı vardı.¹¹¹

¹¹⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d. No. 12808, 12809; BOA, C.ML, No. 770/31404/2, tt. 1779; BOA, D.BŞM.MHF, No. 63/77/3, tt. 1179, 21 Rebiülevvel 1193/8 Mayıs 1779, 12 Cemâziyelevvel 1193/28 Mayıs 1779.

¹¹¹ BOA, C. ML. No. 63/2856/3, tt. 1797-1798.

Mehmed Ağa'nın varislerinin devlet tarafından talep edilen emval-i miriyeyi (borcu) ödemekten kaçınmaları sebebiyle 1779'da Mehmed Paşa'nın 14 varisinin amcaları Küçük Ağa ve akrabalarından Ustrumca Âyanı Ahmed Ağa ile birlikte Rumeli valisi huzuruna çıkarılmaları emredilmiştir.¹¹² Burada adı geçen Küçük Ağa, Mehmed Ağa'nın kardeşi Ahmed Ağa'dır. Mehmed Ağa, ömrünün son iki yılını yatalak geçirdiği için bu sırada kaza âyanlığını kardeşi Ahmed Ağa veya büyük oğlu Mahmud Ağa'nın üstlenmiş olması muhtemeldir. Aşağıda görüleceği üzere 1776 yılında İştîp âyanlığında Pavle oğlu İsmail adlı biri bulunmaktadır. Mehmed Ağa'nın muhallefâtıyla ilgili yazışmalardan büyük oğlu Mahmud'un da 1778 veya 1779'da vefat ettiği anlaşılmaktadır.¹¹³ Bu tarihten sonra, Nazırzâdelerin İştîp'teki etkinliği ve âyanlık faaliyetleri giderek artmıştır. Ancak, Mehmed Ağa'nın kardeşi ile oğlunun aynı isimli oluşu belgelerde kimin âyan olduğunu takip etmeyi güçleştirmektedir. Mahmud'un ölümünden sonra Mehmed Ağa'nın diğer oğlu Ahmed Ağa, İştîp âyanlığını eline geçirmiştir. 1784'ten itibaren İştîp Âyanı Ahmed Ağa ve oğlu Ali'nin adının bazı olaylara birlikte karışmaya başlaması bunu doğrulamaktadır. Âyanlığın bu süreçte Nazırzâdelerden alınıp alınmadığı bilinmemektedir. 1791 yılında Ahmed Ağa'nın âyanlıktan azledilmiş olması muhtemeldir. Ancak, 1792-1794 yılları arasında İştîp âyanlığında yeniden Nazırzâde Mehmed Ağa'nın oğlu Ahmed Ağa bulunuyordu. Bu sırada yapılan yazışmalarda kendisinin aynı zamanda Kör Ahmed Ağa ismiyle de anıldığı görülmektedir. Kör Ahmed Ağa, 1794 yılında âyanlıktan azledilmiş ve 1795'te idam edilmiştir. Nitekim 1794 yılı ortalarında İştîp âyanlığında Nazırzâde Rüstem Ağa'nın bulunduğu görülmektedir.¹¹⁴ 1796 yılında İştîp Âyanlığında Tokulluoğlu Mehmed bulunuyordu. Ancak Tokulluoğlu Mehmed, dağlı eşkıyasına yardım ettiği için 1796 yılında Rumeli Valisi Hakkı Paşa tarafından idam edildi.¹¹⁵ Ertesi yıl ise İştîp âyanlığında yeniden Nazırzâde Rüstem Ağa bulunuyordu.¹¹⁶ Fakat, Rüstem Ağa da 1798 yılında öldürülmüştür. 1798-1800 yılları arasında İştîp Âyanlığı Nazırzâde Ali Ağa'ya geçmiştir. Onun ardından da âyanlık Nazırzâde Yusuf Ağa'ya geçmiştir.

Mehmed Ağa'nın kardeşi Ahmed Ağa'ya gelecek olursak; 1798 yılında hayattaydı. Nitekim 1798 yılının başlarında Pazvantoğlu Osman Paşa'nın ortadan kaldırılması için Rumeli'nin çeşitli kazalarındaki âyan ve ağalardan toplam 6.250 nefer asker toplanması

¹¹² BOA, D.BŞM.MHF, No. 63/77/5.

¹¹³ BOA, D.BŞM.MHF, No. 63/77/3, tt. 1179, 12 Cemâziyelevvel 1193/28 Mayıs 1779.

¹¹⁴ BOA, C.ADL, No. 75/4526/3, (tt. 22 Temmuz 1794).

¹¹⁵ Yücel Özkaya, *Dağlı İsyancıları*, s. 40.

¹¹⁶ BOA, D.BŞM.d. No. 6549, 4 Zilkade 1211/1 Mayıs 1797.

esnasında İştîp eşrafından Nazırzâde Küçük Ahmed Ağa'dan da 150 asker göndermesi istenmiştir.¹¹⁷ Belgede kendisinin ismi “*İştîp eşrâfından Nazırzâde Küçük Ağa tabir olunan Ahmed Ağa*” şeklinde geçmektedir.¹¹⁸ Bu örnek kendisi hakkında ulaşılan son kayıttır. Dolayısıyla Küçük Ağa, Mehmed Ağa'nın kardeşi ve binbaşı unvanı sahibi Ahmed Ağa'dır. Ağabeyine izafeten Ahmed Ağa'ya Küçük Ağa denildiği varsayımında bulunulabilir. Mehmed Ağa'nın kardeşi Ahmed Ağa'nın Rüstem ve İbrahim adlı iki oğlu olduğu anlaşılmaktadır. İbrahim'in de Yusuf adında bir oğlu olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.¹¹⁹ 1790'lardan itibaren Nazırzâdelerin arasında husumet çıktığı görülmektedir.

2.4. Nazırzâde Ailesi'nin Askeri Faaliyetleri

Anadolu ve Rumeli'de iltizam ve malikâne sisteminden beslenen mültezimler, devlet adına mübayaacılık ve tedarikçilik yapan veya vergi toplayan, mütesellimlik, voyvodalık, kapucubaşılık, mutasarrıflık yapan yerel unsurlar zamanla hanedanlara ve âyan ailelerine dönüşmüşlerdi. Bazı âyan aileleri buldukları bölgelerde asayiş ve güvenliğin sağlanmasından sorumlu tutuldukları gibi bir savaş meydana geldiğinde ordu için asker temin etmekle de mükelleftiler. Özellikle 18. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı Devleti, âyanların askeri gücünden yararlanma yoluna gitmiştir. Nitekim, Kapıkulu ordusu ve Yeniçerilere ilave olarak 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren âyanlar, kadılar ve yerel idareciler vasıtasıyla eyaletlerden toplanan askerler Osmanlı ordusunun büyük bölümünü teşkil ediyordu. Âyanlardan buldukları kazaların nüfuslarına ve sahip oldukları güç ve kudrete göre farklı sayılarda güzide asker temin etmesi ve askerlerin başında bizzat sefere gitmesi bekleniyordu. Ancak, bu noktada çoğu kez merkez ve taşradaki âyan, kadı ve idareciler arasında pazarlıklar yapılıyordu.¹²⁰ 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında âyanlardan asker toplanması ve âyanların meşrulaşması bu dönüşümün açık bir göstergesidir. Dolayısıyla Osmanlı ordusu giderek daha fazla eyalet askerlerine bağımlı hale geliyordu. Bu durum âyanların itibarını arttırıyor

¹¹⁷ Yücel Özkaya, *Dağlı İsyancıları*, s. 54, 55; Ali Yavuz, “Vidin Ayanı Pazvantoğlu Osman'ın Faaliyetleri ve Merkezi Hükümetle İlişkileri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans, Afyonkarahisar, 2010, s. 49.

¹¹⁸ BOA, TS.MA.d, No. 5740, tt. 1798.

¹¹⁹ BOA, D.BŞM.d. No. 6549, 4 Zilkade 1211/1 Mayıs 1797; BOA, C.DH, No. 263/13121, 17 Şaban 1214/14 Ocak 1800.

¹²⁰ Mehmet Mert Sunar, “1806-1812 Osmanlı-Rus Harbi'ni Çalışmaya Bir Girizgâh: Sefer İçin Asker Toplanması”, *History Studies*, C. 10, S. 3, 2010, s. 240, 244.

ve devletle karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi yaratıyordu. Âyanlığın sağladığı avantajları kaybetmek istemeyen yerel hanedanlar ister istemez Bâbîâli ile uzlaşmayı seçiyordu. Bazı güçlü hanedanlar buldukları bölgede otoritelerini sağlamlaştırmak ve sahip oldukları güç ve serveti korumak için küçük birer ordu beslemeye başlamışlardı. Bunlardan bazılarının beslediği veya toplayabildiği asker sayısı 18. yüzyılın son çeyreği ve 19. yüzyıl başlarında Buşatlı Mahmud Paşa, Tepedelenli Ali Paşa ve Pazvantoğlu Osman Paşa örneklerinde olduğu gibi 20-30.000'lere kadar çıkıyordu.

Nazırzâde Ailesi'nin diğer âyan aileleri gibi asker temininde de devlete yardım ettiği ve yine Osmanlı tarihinde pek çok örneği olduğu üzere merkezi hükümetle bu konuda zaman zaman sorun yaşandığı görülmektedir. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Rumeli âyanlarından çok sayıda asker tertip ettiği malumdur. Bu bağlamda 1770 yılında İştîp âyanından Nazırzâde Binbaşı, Tuna Cephesi'nde görevlendirilmiş ve bin nefer piyade ile İsakçı Ambar Emîni'nin maiyetine katılması emredilmiştir. Nazırzâde Binbaşı'nın Tolçı'ya doğru yola çıktığının öğrenilmesi üzerine 19 Mayıs 1770 tarihinde İsmail Mütevellisi vekili Mahmud Bey'e Nazırzâde ve askerlerinin İsmail'e vardıklarında kendisine İsmail Kalesi'nden iki kılavuz verilmesi emredilmiştir.¹²¹ Daha sonraki yazışmalardan bahsi geçen Nazırzâde Binbaşı'nın Ahmed Ağa olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, İştîp Âyanı Nazırzâde Ahmed Ağa'nın kendisinden talep edilenden daha az askerle sefere katılması ve vaktinden önce memleketine dönmesi sebebiyle âyanlıktan azledildiği ve Kratova Maden Emîni Mehmed Bey tarafından hapsedildiği anlaşılmaktadır. Nitekim, 13 Ekim 1771 tarihli bir belgeye göre eski İştîp Kazası âyanından Nazırzâde Ahmed'e geçmiş yıllarda binbaşı rütbesi verildiği halde, Ahmed Ağa fermana aykırı olarak kendisinden istenenden noksan neferât ile Ordu-yu Hümâyûn'a gitmiş ve vakitsizce vilayetine dönmüştür. Bu sebeple Kratova Maden Emîni Mehmed Bey'e Ahmed Ağa'yı yakalayarak aldığı mal-ı mirinin kendisinden tahsil edilmesi ve ödemeye karşı çıkarsa hapse atılarak durumun İstanbul'a bildirilmesi bir fermanla emredilmiştir. Bu doğrultuda Mehmed Bey, Ahmed Ağa'yı ele geçirip mal-ı miriyi ödemesini istemiştir. Buna karşılık, Ahmed Ağa, devlete olan 12.500 kuruş borcunu ödemeyi taahhüt ederek geçmiş suçlarının bağışlanmasını istemiştir. Mehmed Bey'in durumu İstanbul'a bildirmesi üzerine bir daha Sultanın emrine karşı gelmemek ve devlete olan borcunu en kısa zamanda ödemek şartıyla “*iyâl ve evlâdına merhameten*” affedilmiş

¹²¹ BOA, C.AS, No. 155/6832, 23 Muharrem 1184/19 Mayıs 1770.

ve Mehmed Bey'e Ahmed Ağa'yı serbest bırakması ve borcu olan 12.500 kuruşu İstanbul'a göndermesi emredilmiştir. Defterdara da bu doğrultuda talimat verilmiştir.¹²² Ahmed Ağa, sefere götüreceği askerlere mukabil İstanbul'dan bir mübaşir vasıtasıyla kendisine para gönderildiği halde hem eksik asker götürdüğü hem de erken döndüğü için azledilmiş ve kendisine zimmet çıkarılmıştır.

Yine 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rusya, Nakşa (Naksos) ve Para (Paros) adalarını işgal ettikten ve 6 Temmuz 1770'de Çeşme Baskını ile Osmanlı Donanmasına büyük darbe vurduktan sonra, önce Limni Adası'nı işgale yeltenmiş; fakat Cezayirli Gazi Hasan Bey'in (daha sonra paşa ve kaptanıderya) müdahalesi sebebiyle bu amacına ulaşamamıştır. Ancak, Rusya, Nakşa ve Paros adalarındaki gemilerini tamir edebilmek için keresteye ihtiyaç duyuyordu. Rusya, Taşöz (Thassos) Adası'ndan kereste temin etmek niyetiyle büyük bir savaş gemisinde Yüzbaşı Stephane Petrovich Chmetiovskii komutasında bir askerî birliği Taşöz'e göndermiş ve Rus birliği 20 Ağustos 1770'te Limanköy'e (Limenas) çıkarma yaparak adayı işgal etmiştir. Bunun üzerine Limanköy'de yaşayan Türkler, Panagia başta olmak üzere adanın iç kesimlerine çekilmişlerdir. Taşöz adasındaki geçici Rus işgali 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar devam etmiştir.¹²³ İşte, Rusların Taşöz Adası'nı istila etmeleri ve Kavala Kalesi'ni tehdit etmeleri üzerine İştîp Âyanı Nazırzâde Mehmed Ağa'dan Kavala Kalesi'nin savunması için beş yüz asker göndermesi istenmiştir. Şöyle ki Kavala Kadısı Osman Efendi, 15 Ağustos 1770 tarihli bir ilamla Kavala mütesellimi Ahmed Bey, Kavala Kalesi Dizdarı Es-Seyyid Ahmed Ağa, Azaban Ağaları, müstahfızlar ve ahalinin hazırladığı mahzara istinaden Taşöz adasının bir Rus filosu tarafından işgal edildiğini İstanbul'a bildirmiştir. Mahzar ve kadı ilamına göre Rus donanmasından iki adet Vardakosta gemisi ve dört-beş adet fırkata ve filika ile adaya asker çıkarıp adadaki Müslümanların mal ve eşyasını yağmalamış ve Kavala Kalesine de Rusça bir mektup gönderip işgal tehdidinde bulunmuştur. Kavala ahalisinin bir kısmı Rus seferine gittiğinden dolayı kalenin savunması için şiddetle piyade askerine ihtiyaç duyulduğu belirtilerek bir binbaşı nezaretinde asker gönderilmesi istenmiştir.¹²⁴ Bunun üzerine, İştîp Âyanı Nazırzâde Mehmed Ağa'ya 2-11 Eylül 1770'de bir emir gönderilerek derhal güzide, silahlı, bahadır ve savaşmaya muktedir

¹²² BOA, AE.SMST.III, No. 324/26065/1, 2, 4 Receb 1185/13 Ekim 1771.

¹²³ Süleyman Kızıloprak, *II. Abdülhamid Han'ın Dış Politikası ve Taşöz Operasyonu*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2011, s. 128, 129.

¹²⁴ BOA, AE.SMST.III, No. 144/11365/1, tarihsiz/2, 22 Rebiülâhir 1184/15 Ağustos 1774.

beş yüz nefer piyade askeri toplaması ve savunmadan anlayan dirayetli ve becerikli birini başbuğ tayin ederek Kavala Kalesinin savunmasına göndermesi istenmiştir.¹²⁵

1772 yılında da Nazırzâde Ailesi'nden devam etmekte olan Osmanlı-Rus Harbi esnasında Zıştovi'nin muhafazası için 200 asker göndermesi istenmiştir. Bu bağlamda Dergâh-ı Mualla kapıcıbaşlarından İştıpli Nazırzâde kendi malından asker tahrir ve teçhizine memur edilmiştir. Bunlardan 200 nefer piyade askerin üzerine başbuğ tayin edilen Mehmed'e 21 Temmuz 1772'de acele olarak askerleri toplayarak Ordu-yu Hümâyûn'a katılmak üzere Zıştovi'ye gitmesi ve Zıştovi Muhafızı Vezir Süleyman Paşa'nın maiyetine katılması için buyruldu gönderilmiştir. Ayrıca, Başbuğ Mehmed'e Süleyman Paşa'nın emirlerine uygun hareket etmesi ve görev verdiği yerde savunma hizmetini layıkıyla yerine getirmesi emredilmiştir. Buna ek olarak Başbuğ Mehmed, söz konusu askerin *“bir neferi gerüye kalmamak şartıyla cümlesini maiyetine istishab ve aceleten olduğu mahalden hareket ve esna-yı rahda fukara ve zuafaya itale-i dest ve taarruz ve cevr ve ezadan hazer olunarak bir saat evvel”* Zıştovi'ye varması konusunda ikaz edilmiştir.¹²⁶

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin âyanlara yüklediği sorumluluklar arttı. Olağanüstü durumlarda âyanlara daha sık müracaat edilmeye başlandı. Yöresinde sivrilmiş olan âyanlara savaş zamanlarında çeşitli görevler yükleniyor, olağanüstü vergileri toplamaları ve cepheye asker göndermeleri bekleniyordu. Âyanlar bu süreçte gelen emirlere uyararak, gereken her türlü yardımı devlet adına yapmaya gönüllü-gönülsüz razı idi. Nazırzâde Ailesi'nin orduya asker göndermesi 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında da devam etti. Beyzâde Yusuf, Çatalca Âyanı Elhâc Ali Ağa, Tırnova Mütevellisi Ahmed Bey, Alasonya Âyanı Hasan Ağa, Tırhala Âyanı Nimeti Bey, İştıp Âyanı Nâzırzâde ve Selânik Âyanı Cizyedarzâde'den 1.000 kişilik levent piyadesini toplayıp Ordu-yı Hümâyûna göndermesi emredilmiştir.¹²⁷ Askerlerin her bakımdan eğitilmeleri konusunda devlet memurları yanında âyanlar da önemli bir rol almıştır. Bütün vilayet ve sancaklardaki devlet görevlileri ve âyanlar, belli sayıda askeri altı ila bir seneliğine talim görmek üzere Üsküdar'daki yeni orduya göndermekle yükümlü

¹²⁵ BOA, AE.SMST.III, No. 144/11365/3, Evasıt-ı Cemâziyelevvel 1184/2-11 Eylül 1770.

¹²⁶ BOA, AE.SMST.III, No. 350/28132 Evasıt-ı Rebiülevvel 1186/12-21 Haziran 1772.

¹²⁷ Yuzo Nagata, *Muhsinzade Mehmed Paşa ve Âyanlık Müessesesi*, Study of Languages & Cultures of Asia & Africa Monograph Series, Tokyo, s. 128.

kılınmıştır.¹²⁸ Talim gören askerler hazır ve donanımlı bir şekilde, gelecek her türlü saldırıya karşı cevap vermekteydiler. Askerlerin bu kişilere emanet edilmeleri konusunda tereddüt etmeyen devlet, ekonomik gücünün el vermemesi sebebiyle bu yükü âyanlar üzerine yüklemiştir. Güç mekanizması ellerinde bulunan âyanın, yönetime karşı gelebileceği veyahut kendine taraftar oluşturması yanında büyük sıkıntılar çıkaracağı düşünülmemiştir. Devlet böyle bir sorun karşısında yapılacak her türlü olumsuzluğa ses çıkarmayıp, görmezden gelmiştir.

Yine 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı devam ederken 1788 kışında Ada-i Kebir Kalesi'nin muhafazası için İştibli Nazırzâde Ahmed Ağa başbuğ tayin edilmiş ve yüz nefer piyade askeri ile derhal harekete geçmesi için ferman gönderilmiştir. Ancak, hemen akabinde gönderilen ikinci bir fermanla Ahmed Ağa, beş yüz nefer mîrî piyade askerine başbuğ tayin edilerek Rumeli valisi yanına gitmesi emredilmiştir. Askerin bir an önce sevk edilmesi için de hazineden gerekli para tahsis edilerek bir mübaşirle birlikte İştib'e gönderilmiştir. İştib Kadısı Osman Efendi'nin 22 Kasım 1788 tarihli ilamına göre Ahmed Ağa, Ada-i Kebir Kalesi'ne gönderilecek askerleri bir başbuğla sevk etmiştir. Kendisinin de Rumeli Valisi maiyetine katılmak için hazırlanmakta olduğu bir ilamla İstanbul'a bildirilmiştir.¹²⁹ Burada sözü edilen Ahmed Ağa'nın hangi Ahmed Ağa olduğu meçhuldür.

İştib âyanlığını elinde bulunduran Nazırzâde Ailesi, barış zamanında da asayiş ve güvenliğin muhafazası için asker göndermeye devam etmiştir. Tokulluoğlu Mehmed'in 1796'da idamından sonra İştib âyanlığını yeniden eline geçiren Nazırzâde Rüstem Ağa,

¹²⁸ Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789-1807)*, (Çev. Hür Güldü), Kapı Yayınları, İstanbul, s. 177.

¹²⁹ "Der-i devlet mekine arz-ı dâî kemine oldur ki Medine-i İştib kazasından yüz nefer şita için piyade askeriyile Ada-ı Kebir kal'ası muhafazasına kaza-ı mezbur sükkânında Nazırzâde Ahmed Ağa kulları başbuğ nasb ve tayin olunduğunu nâtik mukaddema sudur iden emri celil-i alişan kaza-ı mezbure vurudunda asakir mezkure tertib ve mahall-i memuresine isale ihtimam üzere iken ağayı mûmaileyh Rumeli valisi maiyetine şita için için beş yüz nefer mîrî piyade askere başbuğ nasbıyla hazine-i hümâyundan îtâ olunan mebalîğ mübâşir yediyle kazâi mezbure ba emr-i âlî vurudunda ber-mûcib-i suret-i mîrî akçelerin ağayı mûmâileyhe teslim olundukda derakab bölükbaşılar nasb ve tayin ve bayrakların küşad ve ulûfe ve bahşîş ve sair mühimmatlarıyla virüb beş yüz nefer mîrî piyade askerinin temşiyetine sâi ve gayretde iken marû'z-zikr Ada Kal'ası muhafazasıçün yüz nefer piyade askerinin bir saat mukaddem mahall-i memuresine mûmaileyh tarafından başbuğ nasb olunması babında isticali havi sadır olan emr-i âli tatar kulları yediyle kaza-i mezbur mahkemesine vürud ve sicill-i mahfuza ba'de'l-kayd der-akab ağa-yı mumâileyh ve zabitan ve ihtiyarân meclis-i şer'e ihzar ve muvacehelerinde feth ve kiraat ve mazmun-ı münifi tefhim ve işaat olundukda sem'an ve ta'âten merasimini ba'de'l-edâ Ada kal'ası muhafazasıçün yüz nefer piyade askere ağa-yı mumâileyh kulları tarafından başbuğ nasb ve tayin ve yüz nefer piyade askeri tarafından nasb eylediği başbuğ kullarına teslim ve mahall-i memuresine isale taahhüd eylediği bi'l-iltimas der-i devlet medara arz ve ilam olundu...22 Safer 1203 (22 Kasım 1788)" İştib Kadısı Osman Efendi'nin ilamı, BOA, AE.SABH.I. No. 82/5683/1, 27 Rebiülâhir 1203/25 Ocak 1789.

1797 senesi mayıs ayından kasım ayına kadar altı aylık süre için Sofya’da Rumeli Valisi Hakkı Paşa maiyetinde hizmet etmek amacıyla İştîp ve çevresinden Sofya’ya asker yollamıştır. Rüstem Ağa tarafından gönderilen askerler arasında Nazırzâde İbrahim Ağa’nın konağından toplanan askerler de bulunuyordu. Buna göre Nazırzâde İbrahim Ağa konağından 6 süvari, 12 nefer piyade gönderilmiştir.¹³⁰ Tahminimize göre Nazırzâde İbrahim Ağa, Mehmed Ağa’nın kardeşi Ahmed Ağa’nın oğlu olmalıdır. Rüstem Ağa’nın öldürülmesinden sonra âyanlık Mehmed Ağa’nın oğlu (Kör) Ahmed Ağa’nın oğlu Ali Ağa’ya geçmiştir. Bu sırada Mehmed Ağa’nın kardeşi Ahmed Ağa’nın da hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yukarıda bahsedildiği üzere 1798 yılı başlarında Pazvantoğlu Osman Paşa’nın ortadan kaldırılması için âyan ve ağalardan asker toplanması esnasında İştîp eşrafından Nazırzâde Küçük Ağa olarak tabir edilen Ahmed Ağa’dan da 150 asker göndermesi istenmiştir.¹³¹

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Rumeli Valisi ve Sofya Seraskeri Hurşid Ahmed Paşa maiyetine katılmak üzere 1811 Nisan’ında Selânik, Yenice-i Vardar, Avrethisarı ile Toyran, Tikveş, Köprülü, İştîp, Usturumca, Petriç, Menlik, Timûr-hisârı, Zihne, Dırâma, Nevrekop âyanlarına ve Kavala ile Pravişte Çorbacısına Serez (Siroz) Âyanı İsmail Bey başbuğluğunda külliyetli asker göndermeleri emredilmiş ve kadınlara da ayrıca ferman gönderilmiştir.¹³² Son olarak İştîp Âyanı Nazırzâde Ali Ağa Mora isyanının bastırılması esnasında Rum isyancılara karşı savaşırken 1823 yılında şehit olmuştur.¹³³

2.5. Nazırzâde (Kör) Ahmed Ağa ve Âyanlık Faaliyetleri (1779-1795)

Nazırzâde Mehmed Ağa’nın 1777 yılında vefatından sonra ailede öncelik Mehmed Ağa’nın büyük oğlu Seyyid Mahmud’a geçmiştir. Seyyid Mahmud’a Dergah-ı Mualla Kapıcıbaşılığı unvanı verilmiştir. Ancak, Seyyid Mahmud’un da 1778-1779’da vefat etmesinden sonra ailenin sorumluluğu Mehmed Ağa’nın küçük oğlu Ahmed Ağa’ya kalmıştır. Ahmed Ağa’nın ilk defa ne zaman âyan olduğu hakkında somut bir bilgi yoktur. Diğer taraftan, yukarıda da belirttiğimiz gibi amcası ile aynı adı taşıyor olması belgelerde izinin sürülmesini güçleştirmektedir. Bununla birlikte 1784’ten itibaren kendisine karşı

¹³⁰ BOA, D.BŞM.d. No. 6549, 4 Zilkade 1211/1 Mayıs 1797.

¹³¹ BOA, TS.MA.d, No. 5740; Yücel Özkaya, *Dağlı İsyancıları*, s. 54, 55; Ali Yavuz, a.g.m., s. 49.

¹³² Şâni-Zâde Mehmed ‘Atâ’ullah Efendi, *Şâni-Zâde Târîhi (1223-1237/1808-1821)*, C. I, Neşre Haz.: Prof.Dr. Ziya Yılmaz, İstanbul: Çamlıca Basın Yayım, 2008, s. 459, 460.

¹³³ Mustafa Durdu, a.g.m., s. 274; BOA, İŞS. No. 191/11.

yapılan şikayetler sayesinde Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Ahmed Ağa'nın kimliği teşhis edilebilmektedir. 1791'de Ahmed Ağa'nın âyanlıktan uzaklaştırılmasında kendisine yönelik şikayetlerin rolü büyüktür. Ancak, Nazırzâde Mehmed Ağa'nın oğlu Ahmed Ağa'nın ertesi yıl İştîp âyanlığını yeniden eline geçirdiği görülmektedir. Bu döneme kadar Küçük Ağa lakaplı amcası Ahmed Ağa ile bir rekabete girip girmediği ve amcasının âyan olup olmadığını bilemiyoruz. Ahmed Ağa'nın âyanlık dönemi hakkında kendisine yönelik bazı şikayetler dışında fazla bilgi yoktur. Ahmed Ağa'nın yaptıkları kendi sonunu hazırlamış görünmektedir. Zira İştîp'in Müslim ve Gayrimüslim ahalisi ve ileri gelenleri ile çevre ahalisinin zaman zaman kendisinin yönetiminden şikâyet ettikleri belgelere yansımıştır. Özellikle, suiistimalleri, halkı sömürmesi ve zalimliğine yönelik şikâyetler oldukça fazladır. Muhtemelen başlıca azil sebeplerinden birisi buydu. 1794'teki yazışmalarda Kör Ahmed Ağa adı ile anılmaya başlamıştır.

Ahmed Ağa'nın ismi ilk kez ödenmeyen bir borç vesilesiyle 1784 yılında yapılan bir şikâyette geçmektedir. Ancak, bu örnekte borçlu kendisi değildir. İştîp sakinlerinden Abide Hatun, Nazırzâde Mehmed Ağa'nın büyük oğlu Dergah-ı Mualla Kapıcıbaşılarından Nazırzâde Seyyid Mahmud Ağa'ya kardeşi Ahmed'in kefaletiyle 1191 (1777) senesinde temessük (borç senedi) ile 7.500 kuruş borç verdiğini söylemiştir. Ancak Seyyid Mahmud Ağa'nın borcunu ödemediği vefat etmesi sebebiyle söz konusu parayı terekesini alan oğlu Seyyid Ebubekir'den talep etmiştir. Buna rağmen, yıllardır borcunu ödemeye yanaşmaması üzerine kendisini Enderun ağalarından Hüseyin Ağa vasıtasıyla İstanbul'a şikâyet etmiştir. Bunun üzerine Rumeli kaymakamı ve İştîp kadısına ferman gönderilerek davalarının İştîp mahkemesinde görülmesi emredilmiştir. Ancak, Seyyid Ebubekir mahkemede borcu inkâr etmiş ve süre talep etmiştir. Fakat, bir süre ortadan kaybolduktan sonra etrafına topladığı adamlarla Abide Hatun'u korkutup mağdur bir şekilde Manastır şehrine dönmesine sebep olmuştur. Bunun üzerine Rumeli valisine ve İştîp kadısına evail-i-i Muharrem 1198'de (26 Aralık 1783-5 Ocak 1784) emir gönderilerek davanın Manastır'da görülmesi istenmiştir.¹³⁴ Ancak, Nazırzâde Ahmed Ağa'nın bu olaya ne kadar karıştığı bilinmemektedir.

Nazırzâde Ahmed Ağa'nın İştîp âyanlığını eline geçirdikten sonra güç ve kudretini arttırmak için çevresindeki mukataa ve aşar gelirlerini zapt etmek üzere harekete geçtiği ve ahaliden haksız yere vergi tahsil ettiği yönünde şikayetler mevcuttur. Âyanların ve yerel

¹³⁴ BOA, AE.SABH.I, No. 78/5443, 18 Cemaziyelâhir 1198/9 Mayıs 1784.

idarecilerin mahalli harcamalar ve kendi masrafları için ahaliye salma vergisi koymaları (tevzi etmeleri) yaygın bir uygulamaydı ve tevzi defterleri yıllık olarak denetlenmesine rağmen çoğu zaman suiistimallerin önüne geçilemiyordu. İştîp'te de bu tür sorunların yaşandığı görülmektedir. Nitekim 1786 yılında Üsküp Mukataaları Nezareti'ne tabi Radovişte Mukataası dahilinde olup İştîp Kazası'na bağlı Damyan (Damjan) ve Topolice (Topolnitsa) ahali Ahmed Ağa'nın zulmünden dolayı kadıya şikâyetle bulunmuştur. Buna göre Üsküp Mukataaları Nezareti dahilindeki kaza ve köylere âyan ve idarecilerin müdahale etmemeleri ve kendilerine zulüm ve baskı yapılmaması hakkında sultanın kesin emri olduğu halde Damyan ve Topolice ahali İştîp Âyanı Nazırzâde Ahmed Ağa'nın kendilerinde haksız tevziat yaptığı ve fazladan tahsilatta bulunduğunu iddia etmiştir. Ahmed Ağa, 1199 senesi Ruz-ı Hızırı (1785 Hıdrellez/Mayıs) için “*tevziat-ı zulmiye ve mesarif-i gayr-i sahihadan*” olarak Damyan Köyü ahalisine 1.270 kuruş, Topolice Köyü'ne 622 kuruş ve yine 1199 senesi Ruz-ı Kasım tevziatı olarak da Damyan Köyü'ne 1.307 kuruşu, Topolice Köyü'ne ise 677 kuruş tarh ve tevzi ederek ahalden bu parayı zorla tahsil etmiştir. Bu sebeple, bu iki köyün ahali şerî işlemlerinin İştîp Kazası'ndan ayrılarak Radovişte Kazası'na nakledilmesini rica etmişler ve Kratova Madeni Emîni Ebubekir Ağa ve kadı tarafından hesaplarının görülmesini talep etmişlerdir. Ayrıca, Ahmed Ağa'nın kendilerinden haksız yere ve zulmen tevzi ve tahsil ettiği paranın geri alınmasını istedikleri Kratova ve Radovişte (Radoviş) naipleri tarafından bir ilamla İstanbul'a bildirilmiştir. İstanbul'da yapılan tahkikatta, Üsküp Mukataaları Nezareti'ne bağlı kaza ve nahiyelerin âyanlığının Üsküp Nazırı tarafından atanan voyvodalara mahsus olduğu ve başkasının âyanlık iddiasında bulunması, ahaliye vergi koyması veya türlü şekillerde müdahalesi men edildiği için buna aykırı hareket edenlerin Üsküp Nazırı marifetiyle yakalanarak tedip edilmesi hakkında 1198 senesi Zilhicce ayı ortalarında (26 Ekim-4 Kasım 1784) bir ferman gönderildiği tespit edilmiştir. Buna ilave olarak, İştîp Âyanı Nazırzâde Ahmed'in “*kendü halinde olmayub katl-i nüfus ve fukârâya zulm ve teaddî ile me'lûf olmağla*” (kendi halinde olmayıp adam öldürmeyi ve fukaraya zulmetmeyi alışkanlık edindiği) Köstendil Sancağı'nda Bayram Ağa adlı birini haksız yere öldürüp malını bölükbaşlarına zapt ettirdiği ve ahaliye zulmettiğinin daha önce de bir ilamla bildirildiği görülmüştür. Durumun kadı tarafından mahallinde tetkik edilmesi ve Ahmed Ağa ve avenesinin zimmetlerine geçirdikleri paranın tahsil edilerek İstanbul'dan mübaşir tayin olunan Kapıcıbaşı ve kadı tarafından ahaliye iade edildikten sonra Ahmed Ağa ve adamlarının kalebend edilmesi ve sonucun bildirilmesi için Divan-ı Hümâyûn'dan kısa bir süre önce

Rumeli valisi ile İştîp kadısına ferman gönderildiği anlaşılmıştır. Yapılan incelemede Radovişte Mukataası Üsküp Mukataası Nezareti'ne tabi olup ve kazası da nezaret dahilindeki kazalardan olduğu için iltizam şartları Üsküp Nazırı İbrahim Ağa'dan sorulmuştur. İbrahim Ağa, cevabında nezaret dahilindeki kazaların âyanların ferman çerçevesinde istenen tekalifi (vergileri) keyfi tevzi etmemeleri için her sene yoklamalarının yapılması ve tahsilatlarından dolayı zimmetlerinde fazla para çıkması durumunda el konulmasının nezaret haricindeki kazalarda da zorunlu olduğunu hatırlatmıştır. Ayrıca, Üsküp Nezareti'ne bağlı Radovişte Mukataası tarafından zapt edilen Damyan ve Topoliçe köylerinin nezaret haricindeki İştîp Kazası'nda bulduklarından dolayı İştîp Âyanı Nazırzâde Ahmed'in 1199 senesine mahsuben kazalarına tevzi eylediği tekaliften yedi buçuk hane ile Damyan Köyü ahalilerine 2.577 kuruş ve dört buçuk hane ile kayıtlı Topoliçe Köyü ahalilerinin 1.299 kuruş tevzi ettiğini ifade etmiştir. Buna ilave olarak Radovişte Mukataası Emîni'nin bilgisi dışında zorla vergi toplamasının iltizam şartlarına aykırı olduğunu eklemiş ve usule aykırı olarak ahaliden fazla tahsil ettiği meblağın köylülere geri ödenmesi gerektiğini beyan etmiştir. Bunun için Sultan tarafından Rumeli valisine, İştîp kadısına ve Ahmed Ağa'nın hesaplarını inceleyen mübaşire emir verilmesi hususunu arz etmiştir. Bunun üzerine Sadrazam, defterdarın takriri doğrultusunda 7 Ocak 1786'da Ahmed Ağa'nın âyanlığı boyunca ahaliden yaptığı tahsilatın tevzi defterleri üzerinde tek tek kontrol edilmesini emretmiş ve imzalı defterlerle birlikte neticenin İstanbul'a bildirilmesi için İştîp kadısına ve mübaşire ferman gönderilmesini buyurmuştur.¹³⁵ Ardından 10 Ocak 1786'da İştîp kadısına ve mübaşire bu doğrultuda bir ferman gönderilmiştir.¹³⁶ Bu konunun akıbeti hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak, Ahmed Ağa'nın ahaliden fazla vergi tahsil etmesi bir yana adam öldürmeyi ve fakir ahaliye zulmetmeyi alışkanlık edindiği iddiası önemlidir. Buna karşılık, Ahmed Ağa'ya yönelik şikayetler bunlarla kalmamıştır.

Nazırzâde Ahmed Ağa'nın rakiplerine karşı verdiği güç mücadelesinde zaman zaman sınırları aştığı görülmektedir. Köstendil Sancağı'na bağlı Kratova Kazası'nda bulunan Sultan Murad Han Camii Vakfı'nda rikabiye, imamet, mezraadarlık (ekicilik) ve tevliyet cihetlerine mutasarrıf olan Seyyid Süleyman da Ahmed Ağa ve avenelerinin zulmünden şikâyet etmiştir. Aralarındaki sürtüşme ve problemler yıllar boyu sürmüş ve

¹³⁵ BOA, C. ML. No. 225/9369/1, 6 Rebiülevvel 1200/7 Ocak 1786.

¹³⁶ BOA, C. ML. No. 225/9369/2, 10 Rebiülevvel 1200/11 Ocak 1786.

nihayet cinayete varan olaylar yaşanmıştır. Ancak, bu konuyla ilgili ulaşabildiğimiz bilgiler mağdur tarafın şikâyetlerine dayalıdır. Kratova Kasabası'nda bulunan Sultan Murad Han Camii Şerifi vakfından yıllık Rikab-ı Hümâyûn'a dört bin akçe rikabiye, cami imamına ikişer yevmiye ve İştîp'teki Nazırzâde Cami imamına ikişer akçe yevmiye vazife vermek üzere mütevellî ve mezraadar tayin edilmiş olan Seyyid Süleyman Ağa, 1789 Eylül'ünde Kratova Kadısı Osman Efendi'ye gördüğü zulümden yakınarak Nazırzâde Ahmed Ağa'yı şikâyet etmiştir. Seyyid Süleyman Ağa, mütevellisi ve mezraadarı olduğu köylerden İştîp Kazası'na bağlı köylerin hasılat ve vergilerine dışarıdan müdahale edilmemesi gerektiği halde “erbâb-ı mütegalibeden” İştîpli Nazırzâde Ahmed Ağa ve oğlu Ali Ağa, Karaçanak Mustafa Beşe ve oğlu Osman Efendi, İbrahim Yazıcıoğlu Ali Ağa ve Köstendil sakinlerinden Balızâde Nimetullah Ağa adlı kişilerin söz konusu köylerde kendi çiftlikleri olduğu için beş yıldan (1784'ten) beri hasılatına el koyduklarını, kendisine çeşitli zulümler yaptıklarını ve mağdur edildiğini iddia etmiştir. Ayrıca, devleti zarara uğrattıkları gibi vakıfta vazifeli kişilerin paraları ödenemediği için vakfın da harap olmasına sebep olduklarını belirterek maden emini marifetiyle Kratova kadısı huzurunda mahkeme edilmelerini ve belalarının üzerinden uzaklaştırılması için bir mübaşir tayin edilmesini istemiştir. Bunun üzerine, Kratova kadısı 29 Eylül 1789'da bir ilamla durumu İstanbul'a bildirmiştir.¹³⁷ Seyyid Süleyman Ağa, arzuhalinde Ahmed Ağa ve oğlu Ali Ağa ile diğerlerinin “eşkıya zümresinden” olduğunu ileri sürmüştür. Akabinde Ordu-yu Hümâyûn'a da bir arzuhal takdim etmiştir. Bu arzuhalde ihtilafı köylerin isimleri de zikredilmiştir. Süleyman Ağa, takdim ettiği arzuhalinde Sultan Murad Han Camii Vakfı'na dahil olan Kratova Kazası'na tabi Kimanova? (Kisanova/Kenanova/Kenanlıova), Olofçe? ve Viçova (Buçova?) adlı köylerle İştîp Kazası'na tabi Susevo (Şuşeva) ve Kara Orman-ı Bala ve Kara Orman-ı Zir ve Mirahor Çiftliği, Değirmen Çiftliği ve Sair Gosti/Kösti (Şare Gosti/Kösti) adlı köy ve mezraların hudutlarının Köstendil Sancağı'nın bitiminde İştîp, Kratova ve Korpeşte? hudutları ile bitişik olduğundan nefs-i İştîp ile karye-i Korpeşte hassının yıllık 1.200 akçe taksit ile kendisine iltizam olunduğu halde İştîp Âyanı Ahmed Ağa ile Mehmed Sipahi'nin beratını iptal ettirerek buraları ellerinden aldıklarını iddia etmiştir. Süleyman Ağa, bu durumun vakfa zarar vereceğini belirtip, yıllık 1.300 kuruş taksitle yeniden kendisine verilmesini talep etmiştir. Bu iddialar Kratova naibinin ilamı ve ahalinin mahzarlarıyla da desteklenmiştir. Durumun tetkikinden sonra 29 Receb 1203'te (25 Nisan 1789) Seyyid Süleyman'ın beratının yenilendiği ve iltizamına müdahale

¹³⁷ BOA, AE.SSLM.III, No. 346/19913/1, 9 Muharrem 1204/29 Eylül 1789.

edilmemesi gerektiği anlaşılmıştır. 18 Mayıs 1790'da Kratova kadısına ve maden eminine durumun tahkik edilmesi ve haksızlığa meydan verilmemesi emredilmiştir.¹³⁸ Ayrıca, 4 Temmuz 1790 tarihinde de Seyyid Süleyman'ın beratının yenilenerek Baş Muhasebe'ye kaydedildiği tespit edilmiştir.¹³⁹

Ahmed Ağa'nın Sultan Murad Camii Evkafı'na bağlı İştîp Kazası dahilindeki köylere müdahalesinin sürdüğü, olayın giderek büyüdüğü ve cinayet boyutuna taşındığı anlaşılmaktadır. Mütevelli Süleyman Ağa, Nazırzâde Ahmed Ağa ve oğlu Ali ve Karaçanak Mustafa beşe ve oğlu Osman ile bunlara yardım eden diğer bazı kişilerin altı seneden beri ellerinde herhangi bir berat ve senet olmadığı halde çiftlik sahiplerinden vakıf hasılatını haksız yere gasp ettiklerini belirttikten sonra elindeki berat doğrultusunda vakıf mallarının iade edilmesini diğerlerinden talep etmiştir. Ahmed Ağa ve Karaçanak Mustafa Ağa ve bunların oğulları dışındakiler üç yıllık vakıf hasılatını geri vermişlerdir. Ancak, İştîp âyanı ve oğlu Ali ile Mustafa Beşe ve oğlu Osman'ın geri kalan iki senelik hasılatı olan 12.000 şinik mahsul ile 200 kuruş nakit parasını vermedikleri için İştîp'te hakkını alamayacağını anlayınca İstanbul'a giderek bir arzuhal takdim etmiş ve mağduriyetinin giderilmesini talep etmiştir. Süleyman Ağa adil yargılama için bunların Edirne'ye getirilerek mahkemenin orada görülmesini istemiştir.¹⁴⁰

Seyyid Süleyman Ağa, İstanbul'da iken İştîp'te bazı istenmeyen olaylar yaşanmıştır. Süleyman Ağa'nın takdim ettiği başka bir arzuhal, sürtüşmenin safhaları ve Nazırzâde Ahmed Ağa hakkında önemli iddialar içermektedir. Süleyman Ağa, mütevellisi olduğu Kratova'daki Sultan Murad Han Camii Şerifi Vakfı'nın İştîp Kazası'ndaki köylerinde İştîp Âyanı Nazıroğlu Ahmed'in çiftlikleri olduğundan dolayı avenesi Karaçanak Mustafa ile birlikte vakfın 10.000 kuruştan fazla aşarını "*cebren ve kahren*" zapt ederek aralarında taksim ettiklerini ve vakfı, vakıf görevlilerini ve kendisini büyük mağduriyete uğrattıklarını belirtmiştir. Seyyid Süleyman Ağa, Nazırzâde Ahmed'in bin kese (500.000) akçeden fazla serveti ve kapısında yüz elli nefer sekban eşkıyası olduğunu belirterek İştîp hakimlerini de kendi tarafına çektiğini iddia etmiştir. Ayrıca, ihtiyar haline

¹³⁸ BOA, AE.SSLM.III, No. 346/19913/2, 27 Şaban 1204/12 Mayıs 1790, 4 Ramazan Sene 1204/18 Mayıs 1790; BOA, C. EV. No. 368/18652/2, 7 Zilkade 1205/8 Temmuz 1791. Vakfa dahil olan köy adları için ayrıca bkz. BOA, EV. BRT. No. 46/12, 19 Ramazan 1256/14 Kasım 1840. Yazışmalarda köy adlarındaki farklılıklar parantez içinde gösterilmiştir.

¹³⁹ BOA, C. EV. No. 368/18652/2, 7 Zilkade 1205/8 Temmuz 1791.

¹⁴⁰ BOA, C. EV, No. 368/18652/1, 25 Muharrem 1206/24 Eylül 1791.

bakmadan kendisini de öldürmek istediklerini ileri sürmüştür. Seyyid Süleyman Ağa, şer'an ve kanunen kendisiyle mücadele etme ve hakkını arama imkanı olmadığından dolayı Sultana şikayet etmek ve berat elde etmek için İstanbul'a geldiği sırada Ahmed Ağa'nın, on sekiz yaşındaki oğlu Seyyid Ahmed'i alenen ve haksız yere öldürdüğü haberini aldığını ifade etmiştir. Süleyman Ağa, canını zor kurtaran büyük oğlunun da kardeşinin kanlı elbiselerini alarak ve Kratova Madeni Emmini'nin bu konudaki kaimesi ve vakıf nazırı ile birlikte İstanbul'a geldiğini beyan etmiştir. Süleyman Ağa, iddialarını güçlendirmek için Ahmed Ağa ile ilgili başka şikâyetlerde de bulunmuştur. Buna göre Nazırzâde Ahmed Ağa daima "*meyhor*" ve "*mest-i müdam*" (sarhoş gezen) biriydi ve daha önce de Süleyman Ağa'nın akrabasından Abdullah Çavuş ile hizmetkarı Abdülfettah'ı haksız yere katletmiştir. Ayrıca, geçen sene de çiftliğini yakmış ve katl-i nüfusa cüret etmiştir. Ahmed Ağa, eskiden beri adam öldürmeyi alışkanlık edinmiştir. Nazırzâde Ahmed'in eşkıyalık ve azgınlığından dolayı mahallinde kendisine direnmenin ve hakkını aramanın güç olduğu sabık Kratova, İştıp, Köstendil ve civar kazalardaki hâkim olup İstanbul'da bulunan Rumeli kadıları da biliyordu. Süleyman Ağa, sultanın merhametine sığınarak Rumeli Kazaskeri tarafından iddialarının Rumeli kadılarına tahkik ettirilmesini istemiş ve son olarak ihtiyarlığı ve şerafetine merhameten Edirne Bostancıbaşı tarafından kanlısı Nazıroğlu Ahmed ve refiki Karaçanak Mustafa'nın yakalanarak Edirne'ye getirilmesini, davalarının Edirne'de görülmesini ve cinayet maddesinin ispatlanmasından sonra şeriata göre kısasa kısas ve idam edilmesini istemiştir. Ayrıca, zimmetinde olan 10.000 kuruştan fazla vakıf aşarının da katil Ahmed Ağa'nın malından ve arkadaşı Karaçanak Mustafa'dan tahsil edilerek hukukunun iadesi için Edirne Bostancıbaşı'na ve Edirne kadısına hitaben ferman gönderilmesini rica etmiştir.¹⁴¹ Bunun üzerine Ahmed Ağa ve Karaçanak Mustafa'nın Sefer-i Hümâyûn'a (1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı) gönderilip gönderilmediği veyahut o tarafta mühim bir memuriyetleri olup olmadığının tetkik edilmesi emredilmiş, sefere katılmadıkları ve önemli bir görevlerinin olmadığını rapor edilmesinden sonra Edirne'ye götürülerek mahkeme edilmeleri için 25 Eylül 1791'de Edirne kadısına ve Edirne Bostancıbaşı'na hüküm gönderilmiştir.¹⁴² Davanın Edirne'de görülüp görülmediğine ve olayın akıbetine dair elimizde ipucu yoktur. Ancak, Ahmed Ağa'nın bu olay üzerine âyanlıktan azledilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Seyyid Süleyman'ın iddiaları içinde Ahmed Ağa'nın devamlı sarhoş gezen ve adam öldürmeyi

¹⁴¹ BOA, C. EV, No. 368/18652/1, 25 Muharrem 1206/24 Eylül 1791.

¹⁴² BOA, C. EV, No. 368/18652/1, 25 Muharrem 1206/24 Eylül 1791.

alışkanlık edinmiş birisi olduğu iddiasından ziyade 500.000 akçeden fazla servetinin olması ve kapısında 150 silahlı adamının bulunduğu ileri sürülmesi ayrıca önem taşımaktadır.

Nazırzâde Ahmed Ağa 1792 yılında İştîp âyanlığını yeniden elde etmiştir. Ahmed Ağa'nın bundan sonraki iki boyunca yaptıklarına ilişkin bilgiler İştîp Kadısı İmamzâde Hüseyin Efendi'nin 22 Temmuz 1794'te ahalinin şikâyeti ve takdim ettiği mahzar üzerine hazırladığı iki ilama dayalıdır. İlamlardan birinde şikâyete konu olan kişi Nazıroğlu Ahmed Ağa, diğesinde ise Nazıroğlu Kör Ahmed Ağa şeklinde kaydedilmiştir. Ancak dikkatli okunduğunda her ikisinin de aynı kişi olduğu anlaşılmaktadır. İlk ilam, Nazıroğlu Ahmed Ağa'nın âyanlığı elde etme biçimi, İştîp ahalisine karşı tutum ve davranışları ve yolsuzlukları hakkında önemli bilgiler içermektedir. Buna göre, İştîp kazasında bulunan ulema, takva sahipleri, imam, hatip, şeyh, tımar sahibi, serdar ve ahaliden 56 kişi İştîp kadısına bir mahzar takdim ederek Nazıroğlu Ahmed'i şikâyet etmişlerdir. İştîp kadısı da mahzar doğrultusunda 22 Temmuz 1794'te ahalinin şikâyetlerini ve taleplerini içeren bir ilam hazırlamıştır. İştîp nezareti uhdesine verilen Seyyid Mustafa Paşa da 7 Eylül 1794'te durumu Sadrazama iletmiştir.¹⁴³ Mahzar, ilam ve Seyyid Mustafa Paşa'nın arzı içerik olarak hemen hemen aynıdır. Mahzarda Sabık İştîp Âyanı Halil Ağa dışında o sıradaki İştîp Âyanı Nazırzâde Rüstem Ağa'nın da mührü bulunmaktadır.¹⁴⁴ Rüstem Ağa, görünüşe göre akrabası (amcaoğlu) olan Ahmed Ağa'yı şikâyet etmekten geri durmamıştır. Bundan sonra yeğenleri ile arasında bir husumet başlamıştır. İddialara göre İştîp sakinlerinden ve mütegalibe erbabından Nazıroğlu Ahmed ve avenelerinden karındaşı oğlu Yahya (Seyyid Mahmud'un oğlu) ve Hatib Molla Ömer ve iki arkadaşı ile beraber âyanlık kavgasıyla eşkıya taifesini başına toplayıp İştîp Kazası'nı yedi-sekiz yüz kese (350-400.000) akçe zarara uğratmışlardır. Burada adı geçen Ahmed Ağa'nın Nazırzâde Mehmed Ağa'nın küçük oğlu olduğu aşikardır. İddiaya göre Ahmed Ağa 1207 senesinde (19 Ağustos 1792-9 Ağustos 1793) "*tegallüben bezl-i irtişa ile âyan olub*" (güç kullanarak ve çok rüşvet vererek âyanlığı zorla ele geçirip) dört ay içinde kaza masrafları adıyla ahaliye 161.364 kuruş tevzi etmiştir.¹⁴⁵ Ayrıca, Ahmed Ağa, adamlarından kimini bölükbaşı, kimini sekban ve kimini de tahsildar tayin ederek etrafındaki eşkıyalarla birlikte halkı korkutup ahaliden

¹⁴³ BOA, C.ADL, No. 75/4526/1, 23 Zilhicce 1208/22 Temmuz 1794/2, 11 Safer 1209/7 Eylül 1794/3, tt. 22 Temmuz 1794.

¹⁴⁴ BOA, C.ADL, No. 75/4526/3, tt. 22 Temmuz 1794.

¹⁴⁵ BOA, C.ADL, No. 75/4526/3, tt. 22 Temmuz 1794.

haksız tahsilatta bulunmuştur. Bunun yanı sıra, Arnavut bekayası diyerek kırk kese (20.000) akçeden fazla para tahsil etmiştir. Keza 80.000 kuruştan fazla bir defter daha tevzi ederek cebren ahaliden tahsil etmiştir.¹⁴⁶ Seyyid Mustafa Paşa'nın raporunda bu meblağ 78.060,5 kuruş olarak tashih edilmiştir.¹⁴⁷ Ahmed Ağa, defterin bir suretini İstanbul'a göndermiştir. Tevzi defteri Defter Nazırı tarafından gözden geçildikten sonra Ahmed Ağa'nın fazladan kendi nefsi için 23.256 kuruş topladığı ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine fazladan toplanmış olan bu paranın Ahmed Ağa'dan geri alınarak güvenli bir yerde tutulması ve fukaranın ilerideki harcamalarına sarf edilmek üzere müstakbel deftere gelir kaydedilmesi için 1208 Rebiülevvel'inde (7 Ekim-5 Kasım 1793) bir ferman gönderilmiştir. Ancak, 23.256 kuruşu geri almak için fermanı getiren mübaşir (Sadrazamın peşkir ağası) İştîp'e geldiğinde ferman kimseye okunmadan doğruca Ahmed Ağa'nın konağına gitmiş ve ferman mahkemeye getirilmeden Ahmed Ağa, 6.000 kuruş mübaşir hizmeti yazarak mübaşiri kandırmış ve eski naip de tamahkar biri olduğundan ferman kimse haberi olmadan naibe birer kıta sahte ilam ve mahzar tertip ettirmiştir. Ayrıca, mübaşir daha konağından ayrılmadan kazanın masraflarını bahane ederek birkaç kat misli defter tevzi ederek tahsil etmiştir. İştîp vücuhuna göre Ahmed Ağa, bunun gibi hileler ve çeşitli yöntemlerle sınırsız meblağlar tevzi ve tahsil etmiştir. İki sene zarfında gerek kendi hasarı gerekse sebep olduğu hasarların miktarı iki bin kese (1.000.000) akçeye varmış olup İştîp ahalisini yemeğe muhtaç etmiştir. Bundan dolayı İştîp ahalisi daha önce gönderilen ferman gereği 23.256 kuruşun geri alınmasını ve 160.000 kuruştan fazla yazılmış olan 100.000 kuruşun dahi hesaplanarak haklarının iadesi için Rumeli valisinden cesur bir mübaşir göndermesini istemişlerdir. Ayrıca, Ahmed Ağa'nın tevzi defterlerinin bazılarını sicile kaydettirmeyip tekrar başka deftere koyduğunu ileri sürerek bu zamana kadar zorla el koyduğu bütün meblağın hesaplanmasını ve zimmetinde zuhur eden haklarının Rumeli valisi vasıtasıyla tahsil edilmesini talep etmişlerdir. İştîp ileri gelenleri son olarak "gaddar" Ahmed Ağa'nın vilayetin işlerine karışmayıp tedip edilmek üzere daha önce mübayaa maddesiyle memur olduğu Kavala Kalesi'ne sürgün edilmesini ve böylece kendisinin şerrinden kurtarılmasını rica etmişlerdir. İştîp kadısı da bu mahzarın hakikate uygun olduğunu bildiren 22 Temmuz 1794 tarihli bir ilamla konuyu Rumeli valisine göndermiştir.¹⁴⁸ Seyyid Mustafa Paşa da Ahmed Ağa'nın halktan haksız yere topladığı meblağın kendisinden geri alınması, belirtilen 23.256 kuruşun güvenilir bir mübaşir

¹⁴⁶ BOA, C.ADL, No. 75/4526/1, 23 Zilhicce 1208 (22 Temmuz 1794)/3, tt. 22 Temmuz 1794.

¹⁴⁷ BOA, C.ADL, No. 75/4526/2, 11 Safer 1209/7 Eylül 1794.

¹⁴⁸ BOA, C.ADL, No. 75/4526/1, 23 Zilhicce 1208/22 Temmuz 1794/3, tahminen 22 Temmuz 1794.

vasıtasıyla tahsil edilmesi, Rumeli Valisi Ebubekir Paşa ve tecrübeli bir mübaşir vasıtasıyla tevzi defterlerinin tek tek kontrol edilmesi ve Ahmed Ağa'nın memleket işlerine müdahalesinin engellenmesi hususlarını yukarıda belirtildiği üzere 7 Eylül'de Sadarete bildirmiştir. Bunun üzerine sadrazam tarafından 15 Eylül'de mektupçu halifelerinden Rüşdü Efendi, mübaşir tayin edilmiş ve Ahmed Ağa'nın vilâyet işlerine karışmamasının sağlanması için Ebubekir Paşa'ya ve İştîp kadısına ferman gönderilmesi emredilmiştir.¹⁴⁹

İştîp kadısının aynı gün hazırladığı diğer ilama göre “*Sabık âyan-ı mütegalibeden*” Nazıroğlu Kör Ahmed Ağa, 1794 yılında içki vergisinden dolayı İştîp Hristiyanları ile de karşı karşıya gelmiştir. İştîp reayasından iki kişi *hamr ve arak zecriyesi* (şarap ve rakı vergisi) *iltizamını* H. 1207 (1892-1893) senesi için 1.000 kuruşa, H. 1208 senesi (1893-1894) için ise 2.500 kuruşa almış ve kendi aralarında söz konusu vergiyi tevzi ve taksim etmişlerdir. Ancak, sabık âyanlardan Kör Ahmed Ağa adlı “*gaddar*”, Arnavut eşkiyasından Deli Veli ve Zeynel'in adamları ile Türk haydutlardan bazılarını etrafına toplayarak kasaba Hristiyanlarını korkutup ellerindeki zecriye fermanını almıştır. Akabinde Hristiyanların sahip olduğu bağların dönümünü fazla hesap ederek her dönüm başına zorla 32 para tahsil etmiştir. Ayrıca imal ettikleri şarap ve rakıları da iki misli göstererek reayadan cebren beher kıyye şarap için iki, rakı için dört para toplamıştır. Arnavut ve haydut eşkiyasından dolayı can ve mal güvenliği kalmayan ve rahatları kaçan İştîp reayası kendisini Rumeli valisine şikâyet edip fakir ve düşkün ahaliye acıyarak Ahmed Ağa'nın daha önce memur edildiği Kavala Kalesi'ne tekrar bir kıta sürgün fermanı çıkarılmasını talep etmişler ve terbiye edilmeden serbest bırakılmamasını rica etmişlerdir. Aksi takdirde eski senelerdeki gibi üzerlerine hücum edeceğinden vatanlarını terk etmek zorunda kalacaklarını belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra Kör Ahmed Ağa'nın kendilerinden haksız yere ve zorla tahsil ettiği paraların iadesini istemişlerdir. İştîp kadısı ve şehrin ileri gelen Müslümanları da Hristiyanların Kör Ahmed Ağa hakkındaki iddialarının doğruluğunu teyit etmişlerdir. Bu bağlamda İştîp Kadısı İmamzâde Hüseyin Efendi de 22 Temmuz 1794'te bir ilamla durumu İstanbul'a bildirmiştir. Burada sözü edilen Kör Ahmed Ağa ile ilk ilamdaki Ahmed Ağa aynı kişidir. Muhtemelen reayaya zulmetmesi, yolsuzluk yapması veya bu sırada dağlı eşkiyası ile iş birliği yapması vb. sebeplerden dolayı azledilmiştir. Kendisine yönelik suçlamalarla dolu ilam ve mahzarların âyanlıktan azledildikten sonra hazırlanmış olması ahalinin ve hatta İştîp kadısının kendisinden

¹⁴⁹ BOA, C.ADL, No. 75/4526/2, 11 ve 19 Safer 1209/7 ve 19 Eylül 1794.

çekindiğinin bir göstergesidir. (Kör) Ahmed Ağa'nın Kavala Kalesi'ne sürgün edilip edilmediği bilinmemektedir. Ancak, Yücel Özkaya, halka zulmeden âyanlardan biri olan İştîp Kazası Âyanı Nazırzâde Kör Ağa'nın (Nazırzâde Kör Ahmed Ağa) ortadan kaldırılması için Rumeli Valisi olan Seyyid Mustafa Paşa'nın görevlendirildiğini belirtmiştir. Seyyid Mustafa Paşa tarafından yakalanarak İstanbul'a gönderilen Kör Ağa, 4 Ağustos 1795 tarihinde idam edilmiştir.¹⁵⁰ Onun ardından ise 1794 yılı ortalarında İştîp âyanlığına Nazırzâde Rüstem Ağa'nın geçtiği anlaşılmaktadır.¹⁵¹

Nazırzâde (Kör) Ahmed Ağa'nın vefatından sonra çıkarılan muhalledfâtı elimizde yoktur. Ancak ölümünden sonra alacaklılarından biri tarafından yapılan başvuru Nazırzâde (Kör) Ahmed Ağa'nın yapağı iltizamı işine de girdiğini ve 1793-1794 yılında yapağı iltizamına ortak olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuya devam etmeden önce yapağı rüsumu hakkında kısaca bilgi vermeniz yararlı olacaktır. Osmanlı Devleti, sefer esnasında bir takım aynî ve nakdî ihtiyaçlarını karşılamak üzere reayaya “*imdâdiye-i seferiye, imdâdiye-i hazariye*” adıyla çeşitli vergiler koymaktaydı. Bu vergiler yukarıda bahsettiğimiz tevzi defterlerine yazılıp toplanırdı. Devlet tebaadan farklı yükümlülükler talep edebilirdi. *Bedel-i yapağı* da bunlardan biriydi. Verginin alındığına dair ilk örnekler 17. yüzyıl başlarına kadar gitmektedir. Sefer esnasında sıkıntıya düşüldüğü sırada devlet adamları veya zengin kimseler tarafından borç alınıyordu. Böylece imdâdiye-i seferiye vergilerinin temeli oluşturulmuştu.¹⁵² Yapağı iltizamı âyanların önemli gelir kalemleri arasındaydı. Yapağı rüsumunun zabt ve idaresi, III. Selim döneminde Nizam-ı Cedid ordusunun masraflarını karşılamak üzere kurulan İrad-ı Cedid Hazinesi'ne bırakılmıştı. Bu bağlamda Sofya Kalemî yapağı rüsumunun H. 1208 senesi (9 Ağustos 1793-28 Temmuz 1794) iltizamını Hulusi Mehmed Arif Efendi almıştı. Hulusi Mehmed Arif Efendi de Sofya Kalemine dahil olan İştîp'i ayırarak İştîp ayanı Nazırzâde (Kör) Ahmed Ağa'ya 7.000 kuruşa iltizam etmiş ve kendisinden bir kıta “*deyn temessükü*” (borç senedi) almıştı. Ancak, Ahmed Ağa söz konusu borcu ödeyemeden önce katledilmişti. Bütün muhalledfâtı borçlarını ödemek şartıyla çocuklarına bırakılmıştı. Ancak, söz konusu meblağ Ahmed Ağa'nın zimmetinde kaldığından dolayı Hulusi Mehmed Arif Efendi, borcun ödenmesi için çocuklarına ferman gönderilmesi için başvurmuştu. Bunun üzerine İştîp kadısına ve

¹⁵⁰ Yücel Özkaya, *Dağlı İsyamları*, s. 32.

¹⁵¹ BOA, C.ADL, No. 75/4526/3, tt. 22 Temmuz 1794.

¹⁵² Yapağı vergisi hakkında bkz: Süleyman Polat, “Osmanlı Devleti'nde Tekâlif-i İmdâdiye Vergisine İlginç Bir Örnek: H. 1044/M. 1634 Yılında Uygulanan Bedel-i Yapağı Vergisi”, *Bellekten*, C. 78, S. 281, s.123-148; Ahmet Tabakoğlu, “Resim”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., C.34, İstanbul 2007, s. 582-584.

Rumeli kaymakamına durumun incelenmesi ve doğruluğu teyit edildikten borç senedi karşılığında 1208 senesine mahsuben yapağı rüsumunun Ahmed Ağa'nın varislerinden ve terekesinden tahsil edilmesi emredilmiştir. Bu bağlamda 8 Ağustos 1796'da Rumeli Kaymakamı Mehmed Paşa'ya ve İştîp kadısına emir gönderilmiştir.¹⁵³ Bu bağlamda devlete olan diğer borçları yanında Hulusi Mehmed Arif Efendi'ye olan 7.000 kuruş borcu da varislerine miras kalmıştır.

2.6. Nazırzâde Ali Ağa'nın İştîp Âyanlığı (1798-1800)

Nazırzâde Ali Ağa, Mehmed Ağa'nın oğlu (Kör) Ahmed Ağa'nın büyük oğluydu. Mahmud ve Mustafa iki erkek kardeşi ile Kerime adlı bir kız kardeşi vardı.¹⁵⁴ Ali Ağa hakkında ilk bilgilere babasının ölümünden sonra devlete olan borçları ve muhalledâtına ilişkin yazışmalarda rastlanmaktadır. Başlangıçta kendisi belgelerde Ali Bey olarak karşımıza çıkmaktadır. Ali Bey, babasının devlet tarafından zapt edilen muhalledâtının bedeli olarak verdiği bir senet karşılığında hazineye 25.000 kuruş ödemeyi kabul etmiş ve bunun 10.000 kuruşunu İştîp'e geldiğinde peşin olarak mübaşire teslim etmeyi ve İstanbul'a göndermeyi taahhüt etmişti. Ayrıca, geri kalan 15.000 kuruşun yarısını 1210 senesi Ramazan'ında (10 Mart-8 Nisan 1796) ve diğer yarısını da 1211 senesi Muharrem'inde (7 Temmuz-5 Ağustos 1796) hazineye teslim etmek şartıyla (Kör) Ahmed Ağa'nın bütün muhalledât, emlak ve zimmeti oğlu Ali Bey'e ihsan edilmişti.¹⁵⁵ Bu belgedeki tarihler bahsedilen Ahmed Ağa'nın Nazırzâde Mehmed Ağa'nın oğlu Kör lakaplı Ahmed Ağa olduğunu göstermektedir. Çünkü, Mehmed Ağa'nın kardeşi olan Küçük Ağa lakaplı Ahmed Ağa 1798 yılında hayattaydı ve yukarıda belirtildiği üzere Pazvantoğlu üzerine gönderilecek ordu için kendisinden 150 asker istenmişti.

Ali Bey, 1210 senesi Şevval'inden (9 Nisan-7 Mayıs 1796) 1212 senesi Rebiülevveline (24 Ağustos-23 Eylül 1797) kadar hazineye üç taksitte 19.488 kuruş teslim etmişti. Ancak, taahhüdünün aksine geriye kalan 5.512 kuruş borcunu ötelemek için hileye başvurmuştu. Bundan dolayı, söz konusu meblağın çiftlikleri hasılatından ödenmesi ve yetmez ise çiftliklerinden bir kısmının satılarak borcun kapatılması için 9 Cemâziyelâhir 1212 (30 Ekim 1797) tarihinde Rumeli Valisi Mustafa Paşa'ya, İştîp Naibine ve Defter

¹⁵³ BOA, C. ML. No. 154/6511/1/2, 3 Safer 1211/8 Ağustos 1796.

¹⁵⁴ BOA, C. ML. No. 63/2856/3, tarihsiz.

¹⁵⁵ BOA, C. ML. No. 63/2856/2, 21 Receb 1212/9 Ocak 1798.

Nazırı Yılanlızâde Seyyid Halil'e bir ferman gönderilmişti. Ali Bey, kadı huzurunda fermanın okunmasından sonra borcunu inkâr etmemiş ise de gecikmenin mağduriyetinden kaynaklandığını belirterek süre istemişti. Bu sırada, Köseler Köyü'ndeki çiftliğe Pirlepe Voyvodası Hüseyin Ağa talip olmuştu. Ali Bey'in Hüseyin Ağa'ya da 5.500 kuruş borcu vardı. Devlete olan borcunu ödemesi şartıyla çiftliğin Hüseyin Ağa'ya satılacağı 21 Receb 1212 (9 Ocak 1798) İştîp Naibi Naibzâde Ali tarafından İstanbul'a bildirilmişti.¹⁵⁶ Ancak, Ali Bey, çiftliğin satılmasına taraftar değildi.

Nazırzâde Ali Bey'e göre bu olayda mağdur olan taraf kendisi ve kardeşleriydi. Ali Bey, Sultan III. Selim'e hitaben yazılan arzuhalinde babasının muhallefâtından dolayı hazineye ödenmesi gereken parayı bulmak için babasından kalan âkâr, hayvan, dükkân vs. satmış ve devlete 20.000 kuruş teslim ettiğini belirtmiştir. Arzuhale göre, bu husus için İstanbul'dan gönderilen mübaşir ve memurlara da 10.000 kuruş vermişti. Ayrıca, bunun için yaptığı masraflar da 5.000 akçeyi bulmuştu. Bu sebeple büyük bir borca girmiş ve iki yüz senelik konaklarını ve âkarını kaybetmişti: “...ile'l-ân düyûn-u kesireye müstagrak kulları iki yüz senelik hânümanımız ve akarımız gidüb...” Ali Bey'e göre çocukları ve yetim kardeşlerinin durumu perişandı ve hallerini ifade etmek güçtü. Geriye kalan 5.500 kuruşun ödenmesi için Çukadar Hasan Ağa 1797 Ekim'inde padişahın fermanını getirdiğinde hanelerini idare eden 20-25.000 kuruşluk çiftliğini düşük fiyatla satmaya razı olmak zorunda kalmışlardı. Ali Bey, Sultandan kendisinin ve yetim kardeşlerinin garip ve el kapılarına muhtaç durumda olmaları sebebiyle hallerine merhamet etmesi diliyordu. Yukarıda belirtildiği gibi Ali Bey'in arzuhaline göre kendisi dışında Nazırzâde Ahmed Ağa'nın Mahmud ve Mustafa adlı iki oğlu ile Kerime adlı bir kızı daha vardı.¹⁵⁷ Bu belgede ailelerinin iki yüz yıldır kullandığı evin ellerinden kayıp gitmesinden söz edilmesi Nazırzâde Ailesi'nin kadim geçmişini vurgulamaktadır.

Diğer taraftan, aradan zaman geçmesine rağmen satışın gerçekleşmemesi üzerine bunun da süreci uzatmak için düşünülmüş bir hile olduğu değerlendirilmişti. Bundan dolayı 19 Şevval 1212 (6 Nisan 1798) tarihinde İştîp naibine, defter nazırına ve bu husus için tayin edilen mübaşire geriye kalmış olan borcun daha önce verilmiş emirlere uygun olarak Ali Bey'in çiftlikleri hasılatından ödenmesi, hasılatın yetmemesi durumunda ise

¹⁵⁶ BOA, C. ML. No. 63/2856/1, 19 Şevval 1212/6 Nisan 1798/2, 5 Receb 1212/15 Ocak 1798.

¹⁵⁷ BOA, C. ML. No. 63/2856/3, tarihsiz.

çiftliklerden birinin acil olarak satılması ve borcun kapatılması için ferman gönderildi.¹⁵⁸ Daha sonraki yazışmalar incelendiğinde çiftlik satışının olmadığı ve Ali Bey'in hazineye olan borcunu taksit taksit ödediği görülmektedir. Bu bağlamda Ali Bey, 24 Nisan 1796'da 9.795, 7 Ağustos 1796'da 5000, 4 Eylül'de 1796'da 5.000, 1799 başında 2.500, 22 Mart 1799'da 512 ve 16 Temmuz 1799'da 1.500 kuruş olmak üzere beş taksitte toplam 24.307 kuruş ödemiştir. Buna göre 693 kuruş borcu kalmıştır. Ancak, borcun bir kısmının ayarı bozuk sikke ile ödenmesi sebebiyle 307 kuruş zam yapılmıştır.¹⁵⁹ Nitekim İştîp Kadısı Es-Seyyid İbrahim Efendi'nin 8 Ocak 1800 tarihli bir ilamına göre Ali Bey'in devlete 1.000 borcu kalmıştı.¹⁶⁰ İştîp kadısına ve mübaşire sadarettten gönderilen 16 Nisan 1800 tarihli bir fermana göre ise Nazırzâde Ali Bey'in devlete 288 kuruş muhalefât borcu kalmıştı.¹⁶¹ 1797 ve 1798'de hiç ödeme yapılmaması dikkati çekmektedir. Bu yıllarda Ali Bey'in ekonomik açıdan sıkıntıda olduğu akla gelse de bu sırada Ali Bey, İştîp âyanlığını eline geçirmiştir.

Nazırzâde Ali Ağa, 1798 yılında İştîp âyanlığını elde etmiştir. Ancak, bu durum bazı rakiplerini harekete geçirmiştir. İştîp ahalisinin mahzarına ve kadı ilamına bakılacak olursa rakiplerinden Yusuf Ağa, kendisini cinayet, yolsuzluk ve halka zulmetmekle suçluyordu. Buna karşılık kendisinin yönetiminden memnun olan 91 kişi Ali Ağa hakkındaki iddiaları yalanlamış ve iyi haline şahitlik etmek için kadıya bir mahzar takdim etmişti. Yusuf Ağa'ya göre Ali Ağa, İştîp Kazası'nı âyanlık iddiasıyla istila etmişti. Etrafına topladığı rezil ve eşkıya gürhundan bazıları ile cinayet, gasp ve suçsuz yere pek çok kişinin evini yakma, ahaliye zulmetmenin yanı sıra isyankâr hareketlere girişmişti. Üstelik yalnızca bir yılda beş-altı tevzi defteri düzenleyerek ahaliden haksız yere ve zorla külliyetli miktarda vergi tahsil etmişti. Bunun gibi zulüm ve baskılarının sonu yoktu. Dahası kişisel hesapları için adamlarından Yahya, Said ve Tumtulluoğlu (Tokulluoğlu) İbrahim ve etrafına topladığı eşkıyalarla birlikte Rüstem Ağa'yı tasarlayarak darp ve katletmişti. Yusuf Ağa, İştîp'te kendisine karşı koyma imkânı olmadığından adamları ile birlikte yakalanarak İstanbul'da mahkemeye çıkarılmaları için başvuruda bulunmuştu. Bunun üzerine Rumeli valisine ve İştîp kadısına hitaben Nazırzâde Ali Ağa ve diğerlerinin İstanbul'da yargılanmalarını temin için ferman gönderilmişti. Fermanın gelmesinden sonra

¹⁵⁸ BOA, C. ML. No. 63/2856/1, 19 Şevval 1212/6 Nisan 1798/2, 5 Receb 1212/15 Ocak 1798.

¹⁵⁹ BOA, C.ML, No. 254/10494/3, tarihsiz

¹⁶⁰ BOA, C.ML, No. 254/10494/4, 11 Şaban 1214/8 Ocak 1800.

¹⁶¹ BOA, C.ML, No. 254/10494/1, 21 Zilkade 1214/16 Nisan 1800.

tanıklıklarına başvurmak üzere İştîp'in önde gelenlerini mahkemeye davet etmişti.¹⁶² İştîp'in vücuhundan 91 kişi kadı huzurunda Nazırzâde Ali Ağa aleyhindeki suçlamaları ret ve tekzip etmişlerdi. İfadelerine göre Ali Ağa, bir yıldan fazla bir süre önce ahalinin talebi ve seçimi doğrultusunda "muhtarları" olmuştu. Ayrıca, padişahın rızasına uygun hareket ettiğinden dolayı yönetiminden herkes son derece memnundu. Kasabada fitne ve fesat ortadan kalkmıştı. Buna karşılık, kaza ahalisinden Yusuf Ağa kendi hırslarına kanarak kendisine tabi olan Karaçanaköğlü Osman adlı müfsit ile birlikte sebepsiz yere Ali Ağa ile Yahya, Said ve İbrahim'i İstanbul'a şikâyet etmişti. İstanbul'da mahkemeye çıkarılması için Rumeli valisine ve İştîp kadısına hitaben gönderilen ferman gelince de derhal Nazırzâde Ali Ağa lehinde şahitlik yapmak için kadıya başvurmuşlardı. İştîp ileri gelenleri, kadı ve mübaşir huzurunda Rüstem Ağa'nın katli hususunda Ali Ağa ile Yahya, Said ve İbrahim'in bir ilgisinin olmadığını belirterek "*Rumeli valisi tarafından marifet-i şer' ve mübaşir marifetiyle katl olunduğunun aşikâr*" olduğunu söylemişlerdi. Ayrıca, Ali Ağa'nın senede beş-altı tevzi defteri tertip ederek ahalden haksız yere ve zorla fazla topladığı iddialarını da reddederek bunların yalan ve iftira olduğunu ifade etmişlerdi. Son olarak Ali Ağa'nın suçsuz olduğunu belirterek mahkeme için İstanbul'a gönderilmemesini, bu konudaki fermanın kayıtlardan silinmesini ve mahzarlarının İstanbul'a ulaştırılmasını rica etmişlerdi.¹⁶³

İştîp Kadısı Es-Seyyid İbrahim Efendi, herkesi tek tek sorguladıktan bu konuda 3 Cemaziyelevvel 1214 (3 Ekim 1799) tarihinde bir ilam hazırladı. Sorgulamada Ali Ağa dışında Yahya, Said ve İbrahim de hazır bulunmuştu. Nazırzâde Ali, hakkındaki bütün suçlamaların yalan ve iftira olduğunu belirtmişti. Ancak, fermana uyarak âyanlıktan el çekeceğini ve hakikatin soruşturulup İstanbul'a bildirilmesini istemişti. Ardından, ifadelerine başvurulmuş İştîp ileri gelenleri de Yusuf Ağa ile kasabadan uzaklaştırılmış olan Karaçanaköğlü Osman'ın iddialarını yalanlamışlar ve yukarıdaki beyanlarla Ali Ağa'yı desteklemişlerdi. İştîp kadısı, Ali Ağa ve diğerlerinin suçsuz ve günahsız kişiler oldukları şeklindeki beyanlarını kayda geçirdikten sonra mahzarda olmayan şu bilgiyi kaydetmiştir. İştîp ahali Ali Ağa ile diğerlerinin "*Rüstem Ağa'nın katli hususunda kat'an medhal ve alakaları olmayub ancak maktul-ü merkumun kemal-i tama' ve irtikabından naşi enva-i şekavet ve zulme ibtidar eylediğini şâkileri valiye ba-arzuhal inhalarına mebni ba-*

¹⁶² BOA, C.DH, No. 323/16137/1, 3 Cemaziyelevvel 1214/3 Ekim 1799.

¹⁶³ BOA, C.DH, No. 323/16137/2, tarihsiz [3 Cemaziyelevvel 1214/3 Ekim 1799].

buyuruldu-i vali tarafından marifet-i şer' ve mübaşir marifetiyle katl olunduğu"nu beyan etmişlerdi. Es-Seyyid İbrahim Efendi, ayrıca ahalinin kazalarında senede iki defa tevzi defteri düzenlendiğini ve kendilerinden gerçek masraflar dışında fazladan para toplanmadığını beyan etmelerinden sonra Ali Ağa'nın İstanbul'a gönderilmemesini ve ferman kaydının silinmesini talep ettiklerini kayda geçirmiş ve durumu İstanbul'a bildirmiştir.¹⁶⁴

Yanya Mutasarrıfı Tepedelenli Ali Paşa da Rumeli Valisine (Ali Paşa) 14 Kasım 1799 tarihli bir mektup göndererek *"İştîp Âyanı Nazırzâdelerden Ali Ağa kulları kişizade ve hanedan-ı kadim olub bunca müddetden beri nezd-i halisanemizde istinad ve yetim ve dermanda bulunmalarıyla vüs' mertebe îânet ve müzaheretimiz derkar olub ancak bundan evvel bazı ağraz kesân der-âliyyeye hilaf-ı inhaları ile Der-Aliyye'ye ihzârı babında selefîiniz hala Bosna valisi vezir celilüş-şan hazretlerine (Seyyid Mehmed Paşa, E.P.) hitaben bir kıta ferman-ı âli vürudunda mübaşir marifetiyle medine-i mezbureye irsal ve bilcümle ahalinin takrirleri üzere ilam ve mahzar mübaşir yedine ita ve vezir müşarunileyh keyfiyet-i hali Bâb-ı Âli'ye tahrir üzere iken Rumili'den azli zuhuruyla müyesser"* olmadığını bildirdi. Tepedelenli Ali Paşa, ayrıca Ali Ağa'nın rakiplerinin tezviratına aldanmaması konusunda Rumeli valisini uyardı.¹⁶⁵ Bunun üzerine Rumeli valisi de 22 Kasım'da konuyu İstanbul'a aktardı.¹⁶⁶

Burada bahsedilen Rüstem Ağa, 1794 yılında İştîp âyanı olarak kaydedilen Nazırzâde Rüstem Ağa'dır. Yusuf Ağa ise 1800 yılında İştîp âyanı tayin edilen Nazırzâde Yusuf Ağa'dır. Rüstem Ağa ve Yusuf Ağa ile Ali Ağa arasında âyanlık konusunda bir rekabet yaşandığı ve bunun yıllar boyu sürdüğü anlaşılmaktadır. Yusuf Ağa, meselenin peşini bırakmadı. Nitekim, 14 Ocak 1800 tarihli bir belge tarafların kimliği ve olayın iç yüzü hakkında önemli bilgi içermektedir. Buna göre Yusuf Ağa, amcası Rüstem Ağa'nın âyanlık iddiasından dolayı husumeti olan Ali Ağa ve arkadaşları tarafından darp edildikten sonra hanesine hücum edilerek öldürüldüğünü iddia etmiştir. Rumeli valisine ve İştîp kadısına 1799 yılı Eylül ortalarında Ali Ağa'nın yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilmesi emredildiği halde, Ali Ağa emre riayet etmemişti. Kasım ayı sonlarında da bir kez daha yinelenmişti. Tepedelenli Ali Paşa'nın affı için aracılık etmesi de sonuçsuz kalmıştı.

¹⁶⁴ BOA, C.DH, No. 323/16137/1, 3 Cemaziyelevvel 1214/3 Ekim 1799.

¹⁶⁵ BOA, C.DH, No. 323/16137/3, 15 Cemaziyelâhir 1214/14 Kasım 1799.

¹⁶⁶ BOA, C.DH, No. 323/16137/1, 23 Cemaziyelâhir 1214/22 Kasım 1799.

Bunun üzerine, Rumeli valisine bir kez daha Ali Ağa'nın yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilmesi hususu emredildi. 1815 Şubat ayı sonlarında ise Divan-ı Hümâyûn'dan Rumeli Valisi'ne emir gönderildi.¹⁶⁷ Hakkında pek fazla bilgi bulunmayan Rüstem Ağa'nın Nazırzâde Mehmed Ağa'nın kardeşi Ahmed Ağa'nın oğlu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla amcaoğulları ve kardeş torunları arasında yaşanan bir rekabet ve husumet söz konusudur. İstanbul'da yapılan incelemede bir kez daha Ali Ağa'nın yargılanması hakkındaki emirlerin uygulanması gerektiğine karar verildi. Ayrıca, taraflar arasındaki düşmanlığın eskiye dayanması sebebiyle bundan sonra birbirlerinin can, mal ve hanedanlarına zarar vermemek üzere ahali huzurunda kefile bağlanmaları istendi.¹⁶⁸ Ali Ağa'nın bu sırada azledilmesi kararlaştırılmış olmalıdır.

İştîp ahalisinin mahzarları ve Kadı Es-Seyyid İbrahim Efendi'nin ilamında ilk bakışta şüphe çekici bir durum yoktur. Ali Ağa, bir süre daha İştîp'te kalmış ve âyanlığını muhafaza etmiş görünmektedir. Ancak Ali Ağa'nın talihi kısa bir sonra tersine dönmüş ve Ali Ağa İştîp'ten firar etmek zorunda kalmıştır. Nitekim Es-Seyyid İbrahim Efendi 12 Haziran 1800 tarihli ilamına göre İştîp ahalisi topluca kendisine müracaat ederek daha önce âyanlık iddiasında bulunan Nazırzâde Ali'nin kendi halinde olmadığını, bir müddetten beri isyan ederek cinayet, tecavüz ve gasp vb. fiiller işlediğini, kendi başına senede üç-dört kez üzerlerine vergi koyarak zorla tahsil ettiğini ve kasaba ahalinin perişan olmasına ve dağılmasına sebep olduğunu beyan etmişlerdi. Bundan dolayı Ali Ağa'ya âyanlıktan el çektiler ve yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilmesi için defalarca ferman gönderildiği halde itaat etmediğini belirtmişlerdi. İştîp ahalisi Ali Ağa'nın, günden güne cüreti arttığından dolayı kasabayı terk etmeye hazırlandıkları bir sırada Rumeli valiliğine atanan Osman Paşa'nın Sofya'ya giderken İştîp sahrasında konaklaması üzerine Ali Ağa, hakkındaki şikayetlerden dolayı firar etmişti. Böylece, Osman Paşa'nın gelişi sayesinde halk Ali Ağa'nın zulmünden kurtulmuştu. İştîp ahalisi, kadıdan Ali Ağa'nın bundan sonra kasabaya dönmesine izin verilmemesi hususunu İstanbul'a ilam etmesi rica etmişlerdi.¹⁶⁹ Osman Paşa'nın 26 Haziran 1800 tarihli tahriratına göre ise İştîp ahalisi konakladığı yere gelerek daha önce İstanbul'da idam edilen Nazırzâde Ahmed Bey'in oğlu Ali adlı eşkıya kendisine şikâyet etmişlerdi. Buna göre Ali Ağa, adlı eşkıyaya İştîp âyanlığına hiçbir şekilde karışmaması için defalarca emir gönderildiği halde, etrafına topladığı kişilerle Said

¹⁶⁷ BOA, C.DH, No. 263/13121, 17 Şaban 1214/14 Ocak 1800, Evahir-i Ramazan 1214/16-24 Şubat 1800.

¹⁶⁸ BOA, C.DH, No. 263/13121, 17 Şaban 1214/14 Ocak 1800, Evahir-i Ramazan 1214/16-24 Şubat 1800.

¹⁶⁹ BOA, C.ML, No. 381/15636/1, 19 Muharrem 1215 12 Haziran 1800.

Mehmed adlı birini âyan tayin etmişti. Ayrıca, ahaliye yüklü miktarda salyane koyarak cebren tahsil etmişti. Bunun yanı sıra cinayet, tecavüz ve gasp gibi pek çok zulme cüret etmişti. İştîp ahalisi kasabanın rahata ermesi için Osman Paşa'dan Ali Ağa'nın idam edilmesini istemişti. Bunun üzerine Ali Bey, firar etmişti. Ardından adamlarından bazıları öldürülmüş ve tahkim ettiği kule de yıkılmıştı. Osman Paşa, ahalinin talebi doğrultusunda İştîp hanedanından ve Hassa Hasekilerinden Nazırzâde Yusuf Bey'i âyan tayin etmişti. Yusuf Bey'e destek olması için de Yeniçeri Ocağı'nın otuz birinci cemaatinin başına Mahmud Bey'i serdar olarak görevlendirmişti. Ayrıca, Ali Bey'in kasabaya dönmesi halinde yakalanarak Rumeli Divanı'na gönderilmesini ve çatışmaya girişirse de idam edilmesi emretmiş ve İştîp kadısından Ali Ağa'nın kasabaya girmesine izin vermeleri halinde ahaliyi 15.000 kuruş nezre bağlayan bir hüccet almıştı.¹⁷⁰ Bahsedilen Nazırzâde Yusuf Bey, yukarıda sözü edilen Rüstem Ağa'nın yeğenidir. Dolayısıyla Nazırzâde Yusuf Bey de yukarıda sözü edilen Yusuf Ağa'dır.¹⁷¹ Ali Ağa lehindeki 1799'daki mahzar ve ilamlarda ve 1800'de aleyhindeki ilamda kadı Es-Seyyid İbrahim Efendi'nin isminin bulunması ve her ikisinde de ifadelerin hakikate uygun olduğunun teyit edilmesi, kadıların yerel güç odakları karşısındaki çaresizliğini ortaya koymaktadır.

Osman Paşa, Ali Paşa'nın firarından hemen sonra bütün mal ve eşyasına devlet adına el konularak deftere kaydedilmesi için Selam Ağası Mehmed Efendi'yi mübaşir tayin etti. Ayrıca, defterin İstanbul'a gönderilmesini istedi. Keza, çiftliklerinden elde edilecek yeni mahsulün de defterinin tutulmasını emretti. Bunun yanı sıra, Ali Ağa'nın bütün mal ve emlakinin satışından elde edilecek gelirin İstanbul'a gönderilmesini buyurdu.¹⁷² Diğer taraftan, mübaşir Mehmed Efendi, 14 Haziran 1800'de İştîp vücuhundan bazı kişilerle Ali Ağa'nın çiftliklerinin sayımı yaptı. Hızır Fakılı, Ercili, Kösel, Zaranıçe, Ularıçe, Mirahur, Çardaklı, Değirmen, Kalapetrofça, Tunatar, Şuşevo çiftliklerindeki ev, ahır, samanlık, fırın, anbar vs. binaların sayısı, hinta, çavdar, şair (arpa) ve alef (yulaf) türü mahsullerin miktarı ve hayvan sayısı kaydedildi. Ayrıca, İştîp'teki 20 odalı konak ile İştîp'te kirahane olarak kullanılan 5 ev Köstendil yakınlarındaki Kuru Yaylağına el konuldu. Es-Seyyid İbrahim Efendi tarafından bunların defteri tutuldu.¹⁷³ Ancak, defterde kaydedilen mal, emlak ve ürünlerin toplamı miktarı belirtilmemiştir. Diğer taraftan, Ali

¹⁷⁰ BOA, C.ZB, No. 64/3159/1, 3 Safer 1215/26 Haziran 1800.

¹⁷¹ BOA, C.DH, No. 263/13121, 17 Şaban 1214/14 Ocak 1800.

¹⁷² BOA, C.ML, No. 381/15636/2, 14 Safer 1215/7 Temmuz 1800.

¹⁷³ BOA, C.ML, No. 381/15636/3, 21 Muharrem 1215/14 Haziran 1800.

Ağa'nın mallarına el konulması için gönderilen mübaşir, daha önce çocuğu olmadan vefat eden ve mallarına devlet tarafından el konulması emredilen amcazâdesi Nazırzâde Yahya Ağa'nın muhallelâtının da veraset iddiasıyla Ali Ağa tarafından zapt edildiğini tespit etmiştir.¹⁷⁴

Osman Paşa, hemen akabinde Dubniçe, Ustrumca, Koçana, Radoviş, Köstendil, İştib, Üsküp, Tikveş, Kumanova, İzladı ve Kratova kazalarına buyrulduklar göndererek İştib Âyanı Nazıroğlu Ali'nin emval ve eşyasına devlet tarafından el konularak azledildiğini ve yerine Nazırzâde Haseki Yusuf Ağa'nın tayin edildiğini duyurdu. Ayrıca, Ali Ağa'ya sahip çıkmamalarını emretti. Bu sırada Yusuf Ağa'nın rakipleri kendisini ümitsizliğe düşürdüğü için Yusuf Ağa'ya yardım edilmesini istedi.¹⁷⁵ Bu sırada Ali Ağa, Tepedelenli Ali Paşa'ya sığındı. Ali Paşa, 8 Temmuz 1800'de Rumeli Valisi Osman Paşa'ya mektup göndererek İştib'in oğlu Muhtar Paşa'nın atandığı Köstendil Sancağı'na bağlı olduğu için eskiden beri himaye ettiği Ali Ağa'nın yine kendisine geldiğini belirtti. Ali Paşa, Rumeli valisinden Ali Ağa hakkında verilmiş bir padişah iradesi var ise kendisine göndermesini ve eğer yoksa affedilip memleketine dönmesine izin vermesini istedi. Devlet tarafından verilmiş bir emir varsa da affedilmesi için yardım etmesini istedi.¹⁷⁶

Bu arada Nazırzâde Yahya Bey'in muhallelâtına mübaşir tayin edilen Hacegan-ı Divan-ı Hümayûn'dan Şemseddin Bey ile Ali Ağa'nın muhallelâtına mübaşir tayin edilen Mehmed Efendi mal, emlak ve çiftliklerdeki mahsulatın satışına başladı. 1800 yılı sonuna kadar Yahya Bey'in tarlalarındaki ürünlerden 10.810,5 kuruş, Ali Ağa'nın çiftliklerindeki ambarlardan ise 10.243,5 kuruşluk ürün satıldı.¹⁷⁷ Açık arttırma yolu ile Yahya Bey'in Kratova Kazası Koçana Nahiyesi'ndeki Spenik Çayırı 800 kuruşa Hacı Yahya Efendi'ye satılarak kendisine mülknâme verildi.¹⁷⁸ Yahya Bey'in çiftliklerindeki pirinç, hinta, yulaf vs. mahsulat ile dükkanlarının İştib Âyanı Yusuf Ağa tarafından rayiç bedeliyle satılması uygun görülmüştü. Mübaşirlerin takdim ettiği rapora göre, Ali Ağa'nın affedilme ihtimalinden dolayı emlakine kimse talip olmuyordu. Yahya Bey'in 30.000 kuruş

¹⁷⁴ BOA, C.ML. No. 381/15636/2, 24 Safer 1215/17 Temmuz 1800.

¹⁷⁵ BOA, C.ML. No. 199/8230/3, 29 Safer 1215/22 Temmuz 1800.

¹⁷⁶ BOA, C.ML. No. 199/8230/1, 15 Safer 1215/8 Temmuz 1800.

¹⁷⁷ BOA, C.ML. No. 103/4568, 24 Şaban 1215/10 Ocak 1801; BOA, C.ML. No. 145/6129, 18 Şevval 1215/13 Nisan 1801.

¹⁷⁸ BOA, C.ML. No. 103/4568, 24 Şaban 1215/10 Ocak 1801; BOA, C.ML. No. 145/6129, 18 Şevval 1215/13 Nisan 1801.

dolayındaki çiftliklerinin de fiyatının düşmesini bekliyorlardı. Ali Ağa'nın çiftliklerindeki hayvanlardan bazıları ise satılmıştı. Diğer taraftan, firari Ali Ağa'nın el konulan on bir adet çiftliğinin tamamı kendisinin olmayıp iki erkek kardeşi ile ortaklaşa tasarruf ediyorlardı. Bu yılki tohumları da ekildiğinden ve Ali Ağa hayatta oldukça satılamayacağından İştîp âyanı tarafından idare edilmesine karar verilmişti. Hasıllattan yetimlerin payı ayrıldıktan sonra geri kalanın satışından elde edilecek paranın İstanbul'a gönderilmesi için ferman gönderilmesi yararlı olacaktı. Ali Ağa'nın Köprülü Kazası civarındaki Köseler Çayırı'nın satışı mümkündü. Ancak bunun için Köprülü kadısına ve âyanına emir verilmesi gerekliydi. Mübaşirler sekiz aydan fazla İştîp havalisinde kalmış olmalarına rağmen çiftliklerden bir tanesi bile satılamamıştı. Üstelik bu süreçte 5.000 kuruştan fazla masraf yapılmıştı. Mübaşirlere de hizmet akçesi olarak 7.500 kuruş ödeme yapılması gerekiyordu. Ancak, bu son talep uygun görülmedi.¹⁷⁹ Bunun üzerine Sadaret tarafından 15 Ocak'ta Rumeli valisine, İştîp kadısına ve İştîp Âyanı Yusuf Bey'e bu doğrultuda satılması için emir gönderildi.¹⁸⁰ İki gün sonra da Osman Paşa'ya, İştîp kadısı ve âyanı ile Ali Ağa ile Yahya Bey'in emlak, arazi, mahsul ve hayvanlarının satışı ve değerinin İstanbul'a gönderilmesi emredildi. Keza Köprülü kadısı ve âyanına da Köseler Çayırı'nın satılması için ferman gönderildi.¹⁸¹

Ali Ağa'nın tahmin edildiği gibi aradan bir süre geçtikten sonra, 1801 yılında, affedildiği anlaşılmaktadır. Ali Ağa'nın neden ve kimin aracılığı ile affedildiği hakkında elimizde veri yoktur. Affedilmelerinde Hakkı Paşa'nın Rumeli valisi olmasının da etkili olduğu düşünülebilir. Tepedelenli Ali Paşa'nın da Ali Ağa'nın affedilmesi için aracılık yapmış olması muhtemeldir. Ali Ağa'nın affedilmesi ile birlikte tabi olarak emlaklerine konulan tahdit de ortadan kaldırılmıştır. Ancak Yusuf Ağa'nın âyanlığı devam etmiştir. Buna karşılık 1801 yılına gelindiğinde Yahya Ağa'nın muhalefâtından emlak ve arazi satışından beklenen netice alınamamıştı. Yahya Ağa'nın on adet çiftliğinin 40.000 kuruşa satılması ve alıcısı çıkmazsa iltizama verilmesi düşünülüyordu. Keza Yahya Ağa'nın Korpeşte Çiftliği arazisi de satılmak isteniyordu. Alıcısı çıkmaması ve İştîp Âyanı Ali Ağa ile kardeşleri Mahmud ve Mustafa'nın devlete 4.000 kuruş ödemeyi taahhüt etmeleri şartıyla arazilerin kendilerine verilmesi talebi üzerine Rumeli Valisi, 23 Temmuz 1801'de Yahya Ağa'nın (çocuğu olmadığı için) varisleri olan Ali Ağa ve kardeşlerine ihsan

¹⁷⁹ BOA, C.ML, No. 103/4568/1, 24 Şaban 1215/10 Ocak 1801.

¹⁸⁰ BOA, C.ML, No. 142/6040, 29 Şaban 1215/15 Ocak 1801.

¹⁸¹ BOA, C.ML, No. 728/29742, 2 Ramazan 1215/17 Ocak 1801.

buyrulmasını istedi. Bunun üzerine, Yahya Ağa'nın arazileri Sultan III. Selim tarafından kendilerine ihsan buyruldu.¹⁸² Hemen akabinde Yahya Ağa'nın hanımı Fatma Hatun, kendisine bırakılan konak, bahçe, değirmen ve Varsaklı Çiftliği'nin mülknamesini vermediği için 1802 yılı başlarında Ali Ağa'yı şikâyet etti.¹⁸³

Ali Ağa'nın affedildikten sonra İştîp'e dönmesi Yusuf Ağa ile arasında bir nüfuz ve güç mücadelesini yeniden canlandırdı. Bundan sonraki süreçte Nazırzâde Ali Ağa ile İştîp Âyanı Yusuf Ağa arasında husumetlerinden anlaşmazlıklar devam etti. 1804 yılı başlarında Yusuf Ağa, sabık İştîp Âyanı Ali Ağa'nın kendisine olan düşmanlığından dolayı konağını, eşyalarını, mallarını ve çiftliklerini yağmaladığını belirterek İstanbul'a şikâyet etti. Mübaşir tayin edilerek Rumeli Valisi İbrahim Paşa'ya ve İsmail Bey'e emir verilerek 56.590 kuruşluk zararının Ali Ağa'nın mallarından karşılanmasını istedi.¹⁸⁴ Yusuf Ağa'nın bu sırada İştîp âyanı olup olmadığı belli değildir. Bunun üzerine 9 Haziran 1804'te Rumeli valisi vasıtasıyla Kethüda Ağa'nın Duhancıbaşısı Ali mübaşirliğinde ve İştîp kadısı ile birlikte Ali Ağa'nın zorla aldığı eşyalarla, gasp ettiği hayvanlar ve ürünler için mahallinde kıymet takdirinin yapılması emredildi. Ayrıca, Gasp edilen eşya, hayvan ve mahsulatın bedelinin Ali Ağa'dan tahsil edilmesi için Rumeli Valisi İbrahim Paşa ve mübaşire talimat verildi.¹⁸⁵

Tablo 2

Nazırzâde Ali Ağa'nın Yağmaladığı İddia Edilen Bazı Eşyalar

Cinsi	Kıymeti (Kuruş)
Mücevher kuşakları ve altın taş oturtma	9.500
Sim avadanlık	2.500
Oda takımı (adeti 6), ayrı bir takım (adeti 12)	2.500
Evâni nuhas (bakır) kase 850	2.550
Seccadeler ve libaslar	2.000
Her konaktan elzem, at ve bargirler 11 adet	1.800
Çiftliklerden alınan câmuslar (su sığırı, manda) 9 adet	540
Toplam	21.390

¹⁸² BOA, C.ML, No. 526/21511/3, 13 Rebiülevvel 1216/24 Temmuz 1801/29 Şaban 1216/4 Ocak 1802.

¹⁸³ BOA, C.ADL, No. 41/2500, 10 Şevval 1216-29 Zilkade 1216 13 Şubat 1802-2 Mayıs 1802.

¹⁸⁴ BOA, C. DH, No. 263/13121/1, 8 Safer 1219/19 Mayıs 1804.

¹⁸⁵ BOA, C. DH, No. 263/13121/2, 29 Safer 1219/9 Haziran 1804.

Tablo 3

Ali Ağa'nın Gasp Ettiği İddia Edilen Ürün ve Hayvanların Miktarı ve Kıymeti

Mevki	Kuruş	Çift	Şinik
Ularıçe (Ulartsi) Karyesi	5.000	10	5.000
Novasel Karyesi	3.750	8	3.750
Truhale (Tuhol)	3.000	6	3.000
Kukovo	7.000	15	7.000
İstrovimañe	2.000	5	4.500
Sarı Hamzalı	4.500	6	4.500
Knejçe	2.500	5	2.500
Trukerçe	1.200	2	1.200
Kozyak	3.000	6	750
Değirmen	750	3	750
Çiftliklerdeki otlaklar	450	–	–
Toplam	35.200	66	32.700

2.7. Nazırzâdelerin Sosyal Faaliyetleri

Nazırzâde Ailesi, bölgenin imarına ve halkın sosyal ve dini ihtiyaçlarına cevap verme noktasında da faaliyet göstermiştir. Yukarıda bahsedildiği üzere Nazırzâde Mehmed Ağa, Sultan Murad Han Camii Evkafı mütevelliliğini kayd-ı hayat şartıyla üstlenmiş ve İştîp'teki Sultan Murad Camisi'ni (Fethiye Camisi) bakım ve tamiratını yerine getirmiş ve görevlilerin maaşlarını düzenli ödenmesini sağlamıştır. 1768 yılında da camiyi ihya etmiştir. Nazırzâdeler şehrin imarı ve ihtiyaçlarının giderilmesi noktasında da önemli bir rol üstlenmişlerdir. Ancak, kaza giderleri için oluşturulan tevzi defterleri ve vergilerin toplanması konusunda zaman zaman ahali ile karşı karşıya gelmişlerdir. Buna karşılık, Nazırzâdeler, sahip oldukları çok sayıda çiftlikte bölge ahalisi için önemli bir istihdam sağlamışlar ve ahali geçimine katkıda bulunmuşlardır.

Nazırzâdeler İştîp'te iki adet cami yaptırmışlardır. Bu bağlamda Nazırzâde Ahmed Ağa, İştîp'te zamanın ihtiyaçlarına uygun inşa edilen mütevazî camilere bir yenisini eklemiş ve kendi adıyla anılan bir cami yaptırmıştır. Bilal Ruşid, Nazırzâde Ahmed Ağa

Camisi'nin ruhaniyetli bir cami olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁶ Ancak cami günümüze ulaşmamıştır. Ekrem Hakkı Ayverdi, Nazırzâde Ahmed Ağa Camisi'nin tapu defterinde H. 1257 (1841) yılında kayıtlı olduğunu aktarmıştır.¹⁸⁷ Burhanettin Zaim de caminin ne zaman inşa edildiğini bilinmediğini; ancak tapu defterinde H. 1257 (1841) tarihinin bulunduğunu kaydetmiştir.¹⁸⁸ Nazırzâde Camisi'nin varlığına ilişkin ilk kayıt, Nazırzâde (Kör) Ahmed Ağa ile Sultan Murad Vakfı Mütevellisi Seyyid Süleyman arasında 1784-1791 yılları arasında yaşanan çekişme esnasında Seyyid Süleyman'ın 1789'da yaptığı başvuruda geçmektedir. Buna göre, Sultan Murad Vakfı'ndan Nazırzâde Camisi imamına günlük iki akçe yevmiye ödeniyordu. Ancak, (Kör) Ahmed Ağa'nın vakıf köylere müdahalesi vakfın zarar görmesine yol açmıştı. Bundan dolayı caminin yukarıda sözü edilen 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi'ne katılan Küçük Ağa ve Binbaşı lakaplı Nazırzâde Ahmed Ağa tarafından 1770-1780'lerde yaptırılmış olması daha makuldür. Sultan Murad Vakfı'ndan bu cami imamına ödeme yapılması da dikkate değerdir. 1840 yılında ait bir belgeye göre de bu camide görev alan imama günlük iki akçe yevmiye veriliyordu. Caminin tevliyeti, Seyyid Süleyman, Seyyid Hasan ve Seyyid Ömer adlı üç kardeşin uhdesinde bulunuyordu.¹⁸⁹ İştîp'te Nazırzâde Ailesi üyeleri tarafından yaptırılan ve günümüze ulaşamayan bir diğer cami, Nazırzâde Hacı Mücevhere Camisi'dir.¹⁹⁰ Ancak, bu camiye ilişkin elimizde başka bir veri yoktur.

¹⁸⁶ Ruşid, a.g.t., s. 564.

¹⁸⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya*, III (3. Kitap), 2. Bsk. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2000, s. 65.

¹⁸⁸ Burhanettin Zaim, *İştîp ve Köprülü Hatıraları*. İstanbul: Şehir Yayınları, 2005, s. 44.

¹⁸⁹ BOA, EV. BRT. No. 46/12, 19 Ramazan 1256/14 Kasım 1840.

¹⁹⁰ Ayverdi, a.g.e., s. 65; Ruşid, a.g.t., s. 564; Bilal Ruşid, "İştîp'te Dini Hayat (Osmanlı Dönemi)", *Temel İslâm Bilimleri Araştırmaları*, İstanbul, 2018, s. 564.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NAZIRZÂDE MEHMED AĞA VE AHMED AĞA'NIN MUHALLEFÂTI

3.1. Osmanlı Devleti'nde Muhallefât Uygulaması

Muhallefât uygulamasının ilk örneklerine 16. yüzyılda rastlanılmakla birlikte muhallefât; ölen kişinin bırakmış olduğu mal ve eşyaların kaydının tutulduğu defterlerdir. Osmanlı Devleti'nde vefat eden devlet görevlilerine ait altın, gümüş, nakit para, mal, eşya, emlak, arazi, büyük ve küçük baş hayvan vs. metrukâtı devlet tarafından “muhallefât” olarak tanımlanıyordu ve ölen kişinin muhallefâtına dahil olan şeyler kayıt altına alındıktan sonra miri adına el konulmaktaydı. Muhallefât zaptı için İstanbul'dan tayin edilen bir mübaşirle bölgedeki kadı ve idareciler görevlendiriliyordu.¹⁹¹ Bu defterler kişinin toplam servetini açıklamaktadır. Muhallefât kayıtlarının yer aldığı defterler tereke, kassâm, metrûkât ve muhallefât defterleri isimleriyle de anılmaktadır.¹⁹² Özellikle askerî zümreye mensup kişilerin muhallefâtı ayrıntılı bir şekilde kayda geçirilirdi. Askeri sınıfa mensup kişilerin muhallefâtı Hassa Beytülmal Emîni, sivillerin muhallefâtı ise Amme Beytülmal Emîni tarafından zapt edilmiştir.¹⁹³ Fakat âyan sınıfı askerî sınıfa mensup olmayıp, zaman içerisinde nüfuz ve kudretlerinin artmasıyla, devlet tarafından tanınmaları sonucu askerî bir nitelik kazanmışlardır.¹⁹⁴ Servetlerini devlet sayesinde elde ettikleri düşünüldüğü için muhallefâtına el koyulmasında bir beis görülmemiştir. Böylece hazineye önemli bir gelir aktarılıyor olması da vurgulanmalıdır.

Muhallefât defterleri ölen kişilerin aile yapıları, kişisel hayatları, medeni halleri hakkında veriler sunduğu gibi; yaşamları boyunca tasarruf ettikleri her türlü ev eşyası (giyim, mobilya, mutfak araç-gereçleri, taşınmaz mallar (ev, bağ, bahçe, değirmen, çiftlik, bina), hayvanların cinsleri ve miktarları, ambarlarda bulunan tahıl miktarı ve çeşidi, zanaât

¹⁹¹ Mehmet Zeki Pakalın, “Muhallefât”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.2, İstanbul 1993, s. 564; Tahsin Özcan, “Muhallefât”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul 2005, S. 406; Tahir Sevinç, “Şam Valisi Emirü'l-Hac Süleyman Paşa'nın Muhallefâtı (1743-1744)”, *Belleten*, C. 77, S. 279, 2013, s. 467.

¹⁹² Tahsin Özcan, “Muhallefât”, *İslâm Ansiklopedisi* TDV Yay., C. 30, İstanbul 2005, s. 407. Geniş bilgi için bkz. Yavuz Cezar, “Bir Ayanın Muhallefâtı: Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmailoğlu Hüseyin (Müsadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)”, *Belleten*, (161), 1977, ss. 41-78; Meral Bayrak (Ferlibaş), “Alemdar Mustafa Paşa'nın Muhallefâtı”, *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi*, (21), İstanbul 2009, s. 63-120.

¹⁹³ İbrahim Özgül, “Osmanlı Devleti'nin Muhallefât Politikasına Dair Tespitler (Bayezid Sancağı Örneği)”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 2019, s. 368.

¹⁹⁴ Mehmet Ali Ünal, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Müsadere”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 49, 1987, s.102, Bkz: Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1963, s. 151.

dallarına ait dükkanlara dair detaylı veriler içermektedir. Böylece toplum içerisindeki servet dağılımları, konumları, konfor ve lüks hayat standardı yönünden fikir sahibi olunmaktadır. Bu uygulama vefat eden kişinin hemen sonrasında mal varlığının tespitiyle başlamaktaydı. Mal varlığını oluşturan unsurların tespiti mübaşir, yardımcı görevliler ve ilgili yerin kadısı veya âyanı, zaman zaman da bilirkişiden (dellal, ehl-i hibre) oluşan grubun huzurunda yapılmaktaydı.¹⁹⁵ Bu işlem için öncelikle bir mübaşir tayin edilir, yapacağı iş tarif edilerek ilgili bölgeye gönderilmekteydi. Bölgedeki kadı ile birlikte çalışması istenmekte olup, mübaşir malların tümünü ortaya çıkarıp, dikkatli bir şekilde yazım işlemini tamamlamaktaydı. Muhallefât sayım işlemi taşrada ise herkes huzurunda mühürler kırılarak başlanmaktadır.¹⁹⁶ Muhallefât defterlerinde, son olarak mal sayımı yapıp geriye kalan malların defterlere geçirilmiş olduğu tarih yazılırdı.

Osmanlı devlet düzeni içerisinde şehir toplulukları sosyal-ekonomik yönden kategorilendirilmiştir. Bu kademeleşme yukarıdan aşağıya; padişah ve ailesi, vezirler, âyan ve eşraf, zanaatkârlar- esnaf ve işçi-halk şeklinde sıralanmıştır. Müsadere uygulaması halk ve devlet arasında olan âyan sınıfında da örneklerine rastlanmıştır. Osmanlı yönetimi bu uygulamayı devşirme kökenli idarecilere uygulamış olmasına rağmen, devşirme olmayan kişiler de bu uygulamaya tabi tutulmuştur. Devlet müsadereyi para sıkıntısı çektiği dönemlerde gelir sağlayan önemli bir kaynak olarak görmüştür. İlk müsadere girişimi Musa Çelebi döneminde yaşanmış olup net olarak II. Mehmed zamanında devşirme kökenli olmayan Çandarlı Halil Paşa'ya uygulanmıştır.¹⁹⁷ Âyan konum itibarıyla halk ve yüksek rütbeli kişiler arasında bir köprü niteliğindedir. Hem halkı hem de devleti kendi menfaati için kullanmıştır. Âyan veya eşraf sayılan aileler doğuşları itibarıyla hükümet kapısından gelmektedirler. Geçmişte vezir, subaşı, sancakbeyi, kadı, müderris gibi görevlerde bulunmalarıyla, servetleri (han, hamam, dükkân, bağ, bahçe gibi arazi ve emlak, büyük vakıfların mütevelliliği) neticesinde şehirlerde etkin bir rol oynamışlardır.¹⁹⁸ Nazırzâde Mehmed Ağa'nın kapıcıbaşı payesine yükseldiği görülmektedir. Kapıcıbaşılık; kapıcılar kethüdasının görev yoğunluğu yaşamasıyla, yetişemediği işleri icra etmek için

¹⁹⁵ Özlem Başarır, "Muhallefât Kayıtları Işığında XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Taşra Görevlilerinden Diyarbakır Voyvodalarının Terekeleri", *Belleten*, C. LXXX, S. 287, 2016, s. 64.

¹⁹⁶ Tarık Özçelik, "Yenişehir Ağası Köse Mehmet Ağa ve Muhallefâtı", *History Studies*, Volume. 5, Issue.1, s. 289.

¹⁹⁷ Murat Yıldız, "Bir Osmanlı Veziriazamının Mal Varlığı: Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Muhallefâtı", *Türk Kültür Dergisi*, S. 26, s. 72.

¹⁹⁸ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İجتimai Tarihi*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1979, s. 39.

görevlendirilen, yardımcısı konumundaki kişilerdir. Kapıcıbaşılar görevleri sırasında başlarına mücevveze, sırtlarına serâsere kaplı samur kürk ve muvahhidî atlas giyip, ellerinde gümüş asâ taşımaktadırlar.¹⁹⁹ Fatih Sultan Mehmed döneminde bir kapıcıbaşının bulunmasıyla, zaman içerisinde sayıları artmıştır. Ancak kapıcıbaşılık görevi 18. yüzyıl sonlarında rütbe olarak verilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda bazı âyanlara da memuriyet olarak kapıcıbaşı rütbesi verilmiştir. Nazırzâde Mehmed Ağa'nın durumu da böyledir. Terim farklı anlamlara gelmekle birlikte, ele aldığımız konu itibarıyla ve belgelerdeki kullanımı nazarında; kapıcıbaşılık, taşradaki mülkî işlerde çalışan kişilere verilen bir rütbedir. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle kapıcıbaşılık görevi 1908 yılında kaldırılmıştır.²⁰⁰

3.1.1. Muhallefât Defterleri'nin Hazırlanması ve Yer Alan Görevliler

Tahrir sürecinde uygulanacak olan prosedür başkentte ve taşrada farklılık arz etmektedir. Uygulama padişah fermanı ile başlamaktadır. Fakat taşrada yerel idarecilerin ferman çıkmadan süreci başlattıkları görülmüştür. Vefat durumu söz konusu ise ölüm haberi merkeze bildirilip tahrir için ferman verilmektedir.²⁰¹ Sürgün ve idam cezalarının uygulanmasında ise infaz hükmü süreci başlatma emrini bulunduracak şekilde hazırlanmıştır. Muhallefât sürecinden sorumlu olan kalem Muhallefât Halifeliği'dir. Bu kalem tüm süreci takip eder, denetler ve kayıtların kontrolü, incelenmesi, soruşturulması ve arşivlenmesini yürütürdü.

Muhallefât evraklarının hazırlanmasından sorumlu olan baş görevli ise mübaşirdir. Bu göreve genellikle kapıcıbaşılar tercih edilirken ruznamecilerin, başbakikullarının, hacedânların ve saray gediklilerinin seçildiği de görülmüştür. Mübaşir²⁰² bu süreçte tüm işlemler tamamlanana kadar nezaret etmek ve bazı aşamaları doğrudan uygulamaktaydı. Muhallefâtın kaleme alınması zor bir süreç olmasından dolayı mübaşire yardımcı olacak kişiler de görevlendirilmiştir. Bu görevlilerin başında kadılar gelmekteydi. Diğer bir

¹⁹⁹ Abdülkadir Özcan, "Kapıcı", *İslâm Ansiklopedisi*. TDV. Yay., C. 24, İstanbul, s. 346.

²⁰⁰ Özcan, a.g.e., s. 347.

²⁰¹ Telci, a.g.e., s. 149., Gürsoy, a.g.t., s. 116.

²⁰² Pakalın, a.g.e., s. 592.

görevli ise yerel idari amirlerdi. Son görevli ise ehl-i hibre olarak adlandırılan kişilerdi. Görevi ise mübaşire kayıt ve satış işlemlerinde teknik bilgi sağlamaktı.²⁰³

3.2. Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Vefatı ve Muhallefâtı

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın hayatı hakkında bildiklerimiz oldukça sınırlıdır. Buna karşılık, muhallefâtı hayatına ilişkin önemli ayrıntılar mevcuttur. Mehmed Ağa'nın vefat tarihi net değildir. Ancak, ölümünden sonra bütün muhallefâtına devlet tarafından el konulması için Baş Muhasebe kâtiplerinden Hafız Mustafa Ağa görevlendirilmiştir. Hafız Mustafa Ağa'nın başvurusu üzerine 27 Eylül 1777'de kendisine 400 kuruş harcırah tahsis edilmesi uygun görülmüştür.²⁰⁴ Buradan hareketle Nazırzâde Mehmed Ağa'nın 1777 yılında vefat ettiği tahmininde bulunulabilir.

Osmanlı arşivinde Nazırzâde Mehmed Ağa'nın iki adet muhallefât defteri bulunmaktadır. Bunlar Başkanlık Bab-ı Defteri Başmuhasebe Muhallefât Halifeliği Fonunda 12808/ 12809 numaralı defterlerdir. Defterler 13 sayfadan müteşekkil olup, ilk ve son sayfaları boştur. Nazırzâde Mehmed Ağaya ait gayrimenkul malları türlerine göre ayrı ayrı başlıklar halinde kaydedilmiştir. Taşınır taşınmaz tüm eşyaların cinsi, fiyatı, miktarları değerlendirilmekle beraber bölgede bulunan Nazırzâde Ailesinin günlük yaşamı, sahip olunan tüm mal varlığı ve İştîp kazasının 18. yüzyıldaki sosyo-ekonomik durumu hakkında fikir sahibi olunmasını sağlamaktadır.

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın muhallefâtını kayıt altına alma görevi Silistre Kadısı Es-Seyyid Abdullah Efendi ile mübaşir tayin edilen Haseki Ağası El-Hac İbrahim Ağa'ya verildi. Silistre Kadısı Es-Seyyid Abdullah Efendi'nin hazırladığı ilama göre İştîp Âyanı Nazırzâde Mehmed Ağa “dergâh-ı âli kapucubaşı” payesine sahipti. Devlete ödemesi gereken büyük miktarda borcu olduğundan dolayı Nazırzâde Mehmed Ağa'nın bütün zimmet, nakit para, mal, eşya, binek hayvanları, sığır, koyun, keçi ve çiftlikleri ile içlerinde depo edilmiş olan zahireler, uhdesinde olan iltizamlar ve mutasarrıf olduğu malikânesi hasılatı yazılarak gizlenmeyip miri adına zapt ve muhafaza altına alınması emredilmiştir. Ayrıca, şer'i mahkeme vasıtasıyla tahrir edilen imzalı müfredat defterinin İstanbul'a

²⁰³ Telci, a.g.m., s. 152-153.

²⁰⁴ BOA, C.ML, No. 181/7629, 24 Şaban 1191/27 Eylül 1777.

gönderilmesi ve yeni verilecek emre göre hareket etmesi istenmişti. Silistre kadısına da bu husus için mübaşir tayin edilen Haseki Ağası El-Hac İbrahim Ağa'ya ve kendisine hitaben gönderilecek ferman doğrultusunda mübaşir ile birlikte acilen İştîp'e gidip Mehmed Ağa'nın varislerini ve beldenin ileri gelenlerini İştîp kadısı huzurunda toplayıp verilen fermanı okuması emredildi. Ardından, daha önce İştîp kadısına gönderilen ferman gereği Nazırzâde Mehmed Ağa'nın konağında mevcut, mal ve eşyası mühürlenmiş olduğundan belde ileri gelenleri, varisler, kadı ve mübaşir ile birlikte mühürler sökölüp zuhur eden mal, eşya, nakit para, binek hayvanları, küçük ve büyük baş hayvanları, çiftlikleri ve içinde bulunan zahiresi ve diğer zimmeti gizli ve açık araştırılarak ahval ve keyfiyeti meydana çıkarılmıştır. Silistre kadısının kaydettiğine göre Nazırzâde Mehmed Ağa iki seneden beri yatalaktı ve aklı gelip gidiyordu (*İki seneden беру sâhib-i firâş ve mağşuş ve muhillü'ldimağ olduğu...*). Mehmed Ağa'nın mevcut malları ortaya çıkarılarak tafsilatlı bir şekilde deftere kaydedilmiş ve imzalandıktan sonra mühürlenmiştir. Mehmed Ağa'nın Havva, Ümmügülsüm ve Emetullah adlı nikahlı üç karısı; Ümmügülsüm, Fatıma, Aişe ve Hafize adlı yetişkin ve evli dört kızı ile Mahmud ve Ahmed adında evli iki oğlu vardı. Silistre Kadısı Abdullah Efendi tarafından hazırlanan muhallefât defteri 15 Şevval 1191 (16 Kasım 1777) tarihinde İstanbul'a gönderildi.²⁰⁵

Elde ettiğimiz veriler ışığında Nazırzâde Ailesi'nin en tanınmış, en zengin ve en güçlü kişisidir. Bu sebeple ailenin asıl kurucusu sayılabilir. Muhallefâtına devlet tarafından el koyulmuştur. İştîp kaza ayânı olan Nazırzâde Mehmed'in muhallefâtının kaydedilmesi konusunda Drama nazırı tarafından Dergâh-ı âli Kapucubaşlılarından Halil Ağa ve mübaşir olarak Haseki el-hâc İbrahim Ağa görevlendirilmiştir. Nazırzâde Mehmed Ağa'nın iki muhallefât defteri olduğu araştırmalar neticesinde ortaya çıkmaktadır. Defterlerin ilki 15 Şevval 1191 (16 Kasım 1777) tarihinde, ikincisi 26 Şevval 1191 (27 Kasım 1777) tarihinde kaydedilmiştir.²⁰⁶ Muhallefât edilen ilk defter tarihinden 11 gün sonra ikinci defter tutulmuştur. İlk defterin onuncu sayfasında kara sığır ineği beheri 9 olarak yazılmışken, ikinci defterin onuncu sayfasında 5 şeklinde düzeltilmiştir. I. defterdeki Ercili Çiftliğinde çavdar kile olarak 77,5 ve ortakçı çifti 1 iken, II. defterde 78,5 kile, ortakçı çifti 4 olarak yazılmıştır. I. defterin 11. sayfasında keçi beheri 51 kuruş iken, II. defterin 10. sayfasında ulak beheri 40 olarak kaydedilmiştir. Defterlerde yapılan yanlışları düzeltmek veya

²⁰⁵ BOA, Bâb-1 Defteri, Başmuhasebe Muhallefât Halifeliği (D.BŞM.MHF.d), No. 61/15, 15 Şevval 1191/16 Kasım 1777.

²⁰⁶ BOA, D.BŞM.MHF. 12808, 12809.

gizlenen para vs. olması şüphesiyle ikinci kez defter kaydı tutulduğu düşüncesi ağır basmaktadır. Muhallefât defterinin ikinci ve üçüncü sayfalarında çeşitli eşyalar yer almıştır. Genellikle aynı cins eşyalar bir arada tutularak kaydedilmiştir. Malların bulunduğu yerler tarif edilerek kayda geçirilmiş ve yerine koyulmuştur. Ailenin taşınır olan malları içerisinde kıymetli ziynetlerin bulunduğu altınlar ve nakit paralar sandık içerisinde saklandığı kaydedilmiştir.²⁰⁷ Ayrıca bölgenin önemli eliti arasında olan ailenin ve diğer sosyal grupların kültürel hayatı hakkında bilgi edinmemizi mümkün kılmıştır.

3.3. Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Eşleri, Evlatları ve Cariyeleri

Nazırzâde Mehmet Ağa, İslam hukukuna ve dönemin sosyal koşullarına uygun olarak en az üç kadınla evlenmiştir. Aile fertleri yukarıda ayrıntılı biçimde ele alındığı için burada kısaca hatırlatmak gerekirse, Mehmed Ağa, 1777 senesinde vefat ettiğinde Şerife Havva Hatun, Ümmügülsüm Hatun ve Emetullah Hatun adlı üç nikahlı karısı vardı. Mehmed Ağa'nın Seyyid Mahmud, İbrahim ve Ahmed isimli üç oğlu ile Şerife Ayşe, Şerife Fatma, Hafize ve Ümmügülsüm adlı dört de kızı vardı. Oğlu İbrahim daha önce vefat etmişti.²⁰⁸

Osmanlı aile yapısı içerisinde çocuklar ve eşlerin yanı sıra kan bağı veyahut süt akrabalığı olmaksızın aileye dışarıdan katılan köle ve cariyeler de bulunmaktaydı. Ev içi çalışmalarında aile üyelerine hizmet etmekteydiler.²⁰⁹ Nazırzâde Mehmed'in eşlerinin yanında bir de cariyeleri yer almaktadır. Kendi konağının içerisinde Karadağlı bakire Saliha Cariye ve zenci asıllı Aişe Cariye vardır. Ortanca haremde Ümmügülsüm Hatunun hizmetinde ise Karadağlı seyyibe (dul) Gülistan Cariye ve zenci asıllı Fatma Cariye bulunuyordu. Küçük olan konağında ise Moralı bakire Hatice ve Moralı seyyibe Refiye Cariye, Emetullah Hanım'ın hizmetine tahsis edilmişti.²¹⁰

²⁰⁷ Tarık Özçelik, a.g.m., s. 289; Cahit Telci, "Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Muhallefât ve Müsâdere Süreci", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXII, S. 2.

²⁰⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d. No. 12808, 12809; BOA, C.ML., No. 770/31404/2, tt. 1779; BOA, D.BŞM.MHF, No. 63/77/3, tt. 1179, 21 Rebiülevvel 1193/8 Mayıs 1779, 12 Cemâziyelevvel 1193/28 Mayıs 1779.

²⁰⁹ Hayri Erten, *Konya Şeriyeye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 104.

²¹⁰ BOA, D.BŞM.MHF.d., No.12809/3.

İştîp Âyanı Nazırzâde Mehmed Ağa'nın sahip olduğu zenginlik onun güçlenmesini sağlamış, kendi ordusunu oluşturmasına zemin hazırlamıştır. Sahip olduğu kapucubaşılık görevi ile yerel hanedan aileleri arasına girip, bölgesel güç odağı olarak ortaya çıkmıştır. Elde ettiği güçten faydalanan sadece kendisi olmamış diğer aile üyeleri de bu ayrıcalıktan yararlanmıştır. Ailenin sahip olduğu çocuk sayısı tereke defterlerinde tutulan kayıtlar neticesinde bizlere mühim bilgiler sunmaktadır.²¹¹ Mehmed Ağa'nın muhallelâtında üç oğlu kaydedilmiştir. Bunların adı Mahmud Ağa²¹², Ahmed Ağa ve merhum İbrahim'dir.²¹³ Damatlarından Ahmed Bey'in adı da muhallelâtında geçmektedir, ancak, hangi kızının eşi olduğuna dair bir bilgi verilmemiştir.

3.4. Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Alacak-Verecek İlişkileri

Osmanlı Devleti'nde vefat eden devlet görevlilerine ait altın, gümüş, nakit para, mal, eşya, emlak, arazi, büyük ve küçük baş hayvan vs. metrukatı devlet tarafından "muhallelât" olarak tanımlanıyordu ve ölen kişinin muhallelâtına dahil olan şeyler kayıt altına alındıktan sonra miri adına el konulmaktaydı. Muhallelât zaptı için İstanbul'dan tayin edilen bir mübaşirle bölgedeki kadı ve idareciler görevlendiriliyordu.²¹⁴ Vefat eden görevlilerin terekesi hazırlanırken borçları ve alacaklarının hesaplanması iktisadî tarih açısından önemlidir. Nazırzâdeler, bölgedeki iktisadi ilişkilerde bulunuyorlardı. Bu münasebetlerinden birisi de alacak-verecek ilişkileri doğrultusundadır. Aile ihtiyaç duyduğu zaman devletten, kişilerden borç alabildiği gibi ihtiyaç sahiplerine borçta verebiliyordu. Nazırzâdelerin borçlarına ait hesapları tespit edilen aileden yalnızca Nazırzâde Mehmed Ağa ve oğlu Nazırzâde Ahmed Ağa'nın borçlu olduğu tespit edilmiştir. Ahmed Ağa'nın borçlarını oğlu Nazırzâde Ali Ağa ödemiştir.

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın devlete olan borcu; Ölen kişilerin tereke kayıtlarında mevcu mal varlığı yanında devlete ve şahıslara olan borçları ya da alacağı miktar tespit edilip kaydedilmiştir. Önem sırasına göre ilk devlete olan borçlar terekelerden tahsil edilmiştir. Nazırzâde Mehmed Ağanın devlete borcu olduğu bazı kayıtlar neticesinde

²¹¹ Muhallelât tespitinde yetim kalan beş kız ve erkek evladı olduğu yazılmıştır. BOA, C.ML. No.398/16347/1, 21 Muharrem 1202/2 Kasım 1787, BOA, C.ML. No. 396/16214/5, 23 Muharrem 1211/ 29 Temmuz 1796.

²¹² BOA, D. BŞM.MHF.d., No. 12808/4.

²¹³ BOA, D.BŞM.MHF.d., No. 12809/4, 26 Şevval 1191/27 Kasım 1777.

²¹⁴ Pakalın, a.g.e., C. 2, s. 564; Tahsin Özcan, a.g.m., s. 406; Sevinç, a.g.m., s. 467.

belirlenmiştir. Bazı sebeplerle ortaya çıkmış olan borçları muhalledâtı üzerinden ödenmiştir.

Diğer bir mesele ise Nazırzâde Mehmed Ağa'nın alacaklarının ve borçlarının tespit edilmesi idi. Nazırzâde Mehmed Ağa'nın borçları mirasçısı olan eşi ve çocukları tarafından devlete ödenmiştir. Var olan borçlar veya alacağı miktarlar muhalledât kayıtlarında karşımıza çıkmaktadır. Nazırzâde Mehmed'in alacakları nakit olacak şekilde karşılanmıştır. Âyânın borç ve alacaklı olduğu hesaplarında temessük (senet) belgesi aranmış ve ispat edilmesi istenmiştir.

1683 yılından 1718 yılına kadar süren savaşlarda devletin uğramış olduğu yenilgiler âyanların vergi toplayarak ve devlete borç para vererek güç kazandığı bir dönem olmuştur.²¹⁵ Tereke defterlerinin yazılmasıyla sıra borç ve alacaklı olduğu hesaplarının belirlenmesine gelmektedir. Şer'i hukuk temeline dayanan anlayış ile hareket edilmiş ve borçları ilgili kişilere ödenmiştir. Bu işlemde mevcut borçları muhalledâtından düşülür, gönderilecek miktarın devlet görevlisi tarafından yerine teslim edilmesi ile son bulmaktaydı. Borçların var olan malların satışı ile ödenmesi yaygındı. Nazırzâde Mehmed Ağa'nın çiftliklerinde çalışan ortakçılar dışında başka bölgelerdeki kişilerden alacağı oldukça fazladır. Bu kişilerin sayısı fazla olmakla birlikte sadece toplamı ve hangi bölgelerde bulunduğu belirtilmiştir. Toplam alacağı miktar; 62. 765 kuruştur.²¹⁶ Başta İştîp, Asitane, Koçana, Ercili, Petriç, Siroz, Kratova, Köstendil, Leskoviçe, Yeniköy, Petriç, Ulariçe, Grenofça, Balvan-ı Bala, Prehod, Kösel, Çaşniçe, Tohol/Tuhol, Köprülü, Tikveş, Hubova, Bistrişte kasaba ve karyelerden tahsil edilmiştir. 1171/1761 ve 1191/1777 yılları arasındaki yirmi yıllık süre içerisindeki alacağı kaydedilmiştir. Alacaklı olduğu kesim genellikle tarımsal ilişkilerle iştigal ediyordu. Aralarında sadece Müslümanlar değil gayrimüslimler de vardı.

Âyânın *mümteniü'l-husûl*²¹⁷ olan zimmetinden bahsedilmekte, bu durumla ilgili kayıtlar arasında; Ustorumca kazasında 1187/1773, 1188/1774 ve 1189/1775 senelerinde deftere yazılmış olan zamanında tahsil edilmeyen dönüm ve han bakayasından kethüdanın

²¹⁵ Tamer Güven, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlar, Sermaye Birikimi ve Girişimcilik", *Türkiye İslam İktisadi Dergisi*, 3(1), 2016, s. 69.

²¹⁶ BOA, D. BŞM. MHF. d. No. 12808, 12809/ 4.

²¹⁷ Olması mümkün değil, olamaz anlamında kullanılan bir tabirdir.

üstlendiği 539 kuruş ödenmiştir. Petriç kazasında 1188 ve 1189 senelerine ait defterde yazılı Mehmed Ağa'ya 918,5 kuruş borçları ödenmiştir. Köprülü kazasında Şevket adlı bir kişinin voyvoda, âyan ve ağalardan 1.600 kuruş alacağı vardır. Kendisine 950 kuruş teslim edilmiş, geriye 650 kuruş kalmıştır. Mehmed Ağa'nın zimmetinde olan meblağ kendisinden alınmıştır. Petriç kaza sakinlerinden el-hac Ali zimmetinde 1178 senesi eşyasının iltizam edilmesiyle 1790 kuruşun kendisine ödenmesi istenmiştir. Kalkandelen'de ise merhum olan Mustafa Ağa'nın 1169 senesinde 650 kuruş borcu olub emval ve eşyasından damadı Yusuf Bey'den talep edilmiştir. Toplam 4.547 kuruş olduğu yazılmıştır.²¹⁸

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın devlete olan yüklü miktardaki borçları da 220.000 kuruş tutan muhalefâtından ödenmeye çalışılmıştır. Mevcut olan borçları mirasçısı durumundaki kişilerce ödenmiştir. Belirtilmiş olan borçları hangi amaçla ve neden yaptığına dair herhangi bir açıklamaya rastlanılmamıştır. Kendisinde kalan bir kısım borçları devletçe tahsil edilmesi konusunda mübaşir tayin edilen Dergâh-ı Âlî Gediklilerinden Bahri Ağa'nın adamı Mehmed'in sunduğu yazı ile gerekenin yapılmasına karar verilmiştir. Mirasçılarının ellerinde olan 30 - 40 keselik emlak ve eşyalarının satılmasıyla lazım olan miktar kadar etmeyeceği araştırılmıştır. Belirtilen ücretin tahsil edilmesi için en az bir seneye ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır. Âyanın muhalefât bedelinden kalan 89.434 kuruşu ödeyecek durumda olmamaları üzerine kendilerine merhamet edilerek bahsedilen ücretin yarısı olan 44.717 kuruşun 1780 Nisan ayının sonuna kadar ödenmesi baş muhasebeden emredilmiştir. Ancak bu ücretin de tamamı ödenmeyip yarısı olan 22.358,5 kuruşun İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Borcun tamamını ise bir sene zarfında tanzim edilmesine karar verilmiştir.²¹⁹ Eşi ve çocukları durumlarının perişan olduğunu devlete bildirmişler, doğruluğu tetkik edilmiştir.²²⁰

Yaptığı borçları evlatlarının üstlenmesi üzerine kendilerine taksit ile gönderilen muhalefât bedelinden ödenmiştir. Nazırzâde Mehmed Ağa'nın darphaneye ödediği borçları dışında Borcu iki taksite bölünüp, 12.500 kuruş olan taksitin ödenmesinde sıkıntı yaşanmıştır. Miras olarak bırakılan emlak ve akarına dair evlatlarında bir senet olmamasından dolayı satışı yapılacak olan bazı mallarını kimse talep etmemiştir. Sıkıntı

²¹⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d, No. 12808/5.

²¹⁹ BOA, AE.SABH.I, No. 173/11583/2 18 Cemâziyelâhir 1194/21 Haziran 1780.

²²⁰ BOA, C. ML, No. 527/21558/1, 3 Muharrem 1193/21 Ocak 1779.

yaratan bu durumu düzeltmek için devletten emlak ve akarının bedelini gösterir bir senet verilmesi istenmiştir. Bu sorun giderilip satışına müsaade edilmiştir.²²¹ Dört senedir ödenmeyen borcun ilk taksiti 31.0593,5 kuruş olarak hesaplanmış ve tahsil edilmiştir. İkinci taksiti olan 12.500 kuruş darphaneye ödenmiştir. Borcun kalan kısmı olan 19.093,5 kuruşun bu sene Muharrem ayında ödenmesi emredilmiştir. Ödemenin gerçekleşmemesi halinde malların zorla alınıp, satılacağı bildirilmiştir.²²²

Rumeli Valisi Abdullah Paşa tarafından gönderilen yazışmanın bir kopyası üzerine, mirasçıları tarafından devlete olan borçlarını ödemeye gayret göstermiş olmalarıyla, geriye kalan 109.0375 kuruşun Hazine-i Amireye gönderilmesi emr edilmiştir. Ancak miras kalan emlak ve akarı kendilerinin geçim vasıtası olduğundan bu miktarı ödeyecek durumda olmadıkları belirtilmiştir. Mirasçılarının bunun üzerine 8.000 kuruştan 5.000 kuruşun ödendiği ve kalan 3.000 kuruşun birkaç gün içerisinde tedarik edilmesi gerektiği bildirilmiştir.²²³ Emlak ve akarından 25.000 kuruşa karşılık iki taksit olacak şekilde ödemenin yapılması hususunda kendileri bilgilendirilmiştir. İlk taksiti olan 12.500 kuruş 24 Temmuz 1778 tarihinde ve iki defada 17.000 kuruş Darphane-i Amire'ye teslim edilmiştir.²²⁴ Durumlarının perişan olduğunu belirterek kendilerine merhamet edilmesini talep etmeleri üzerine devlet aileye gereğinden fazla ayrıcalık tanımıştır. Nazırzâde Mehmed Ağa varlık sahibi olmasına rağmen yapmış olduğu borçlarını ödememiş ve ailesini zor durumda bırakmıştır. Muhallefât bedeli olan 220.000 kuruştan kendisi tarafından sadece 93.264,5 kuruş ödenmiş olup, 126.375,5 kalan borcunun ilk taksiti olan 31.593,5 kuruş Dersaadete teslim edilmiştir.²²⁵ Borcun tahsili ve İstanbul'a gönderilmesi için Çuhadar Hakkı Ağa vazifelendirilmiştir. Ancak herhangi bir ödeme olmaması veya zamanında ödenmemesi konusunda rehavete düşmeleri sonucunda zorla tahsil edileceği belirtilmiştir. Darphane-i Amire'ye teslim ettiği borcu; 106.124,5 kuruş 6 Şubat 1778 yılında deftere kaydedilmiştir.²²⁶ Bu iş için görevlendirilen kişilere de belli harçlar ödenmiştir. Bu harçlar dahi muhallefât bedelinden karşılanmıştır.

²²¹ BOA, C. ML, 168/7074/1, 24 Safer 1193/13 Mart 1779.

²²² BOA, C. ML, 168/7074/2.

²²³ BOA, C. ML, No. 574/23531/1, 3 Cemâziyelevvel 1193/19 Mayıs 1779.

²²⁴ BOA, C. ML, No. 751/30617/2, 28 Cemâziyelevvel 1192/24 Haziran 1778, C.ML. No. 168/7074/1.

²²⁵ BOA, D.BŞM.MHF, No. 63/77/5, 7 Şaban 1193/20 Ağustos 1779.

²²⁶ BOA, C. ML. No. 751/30617/1, 8 Şevval 1192/30 Ekim 1778.

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın diğer kasaba ve kazalardaki çeşitli esnaf (göncü, sarraç), sarraf, papaz, kocabaşı, kethüda, kâtip, İstanbul ikinci bölük yoldaşları, sipahi ve damadı Ahmed Bey'den dahi alacağı vardır. Bu alacaklı olduğu yerler içerisinde İstanbul, İştîp kazası ve karyeleri, Siroz, Petriç gibi şehirlere rastlanılmaktadır. Nazırzâde Mehmed Ağa'nın belirtilen yer ve kişilerden alacağı 62.765 kuruş olarak yazılmıştır.²²⁷ Diğer bir konu ise ödenmesi mümkün olmayan borçlar konusudur. Bu konu ile ilgili Nazırzâde Mehmed Ağa'ya ödenmesi gereken toplam miktar ise; 4.547 kuruştur.

Tablo 4

Nazırzâde Mehmed Ağa'ya ödenmesi mümkün olmayan borçlar

Mevki	Kişi Adı	Miktar/Kuruş
Petriç	–	918,5
Ustrumca	–	539
Köprülü	Menzilci Mahmud Ağa, Halil, Ali, Osman Ağa	650
Petriç	Elhac Ali	1.790
Kalkandelen	Mustafa Ağa	650

Petriç Kazası'ndaki ödenecek borç 1188-89 senelerinde kaydedilmiştir. Duhan (tütün) bakayasından Nazırzâde'ye verilecek olan 966,5 kuruşun 48 kuruşu ödenmiş fakat kalan 918, 5 kuruş ödenmemiştir. Ustrumca Kasabası'nda ise borç kethüda üzerine yüklenmiştir.

Köprülü Kasabası'ndaki borç ise Şevket adlı bir kişiye ait olup, kendisi hayattayken 950 kuruşu teslim edilmiş, geriye kalan borç ise voyvoda Mehmed Ağa aracılığıyla Nazırzâde Mehmed Ağa'ya teslim etmesi için verilmiş ancak voyvodanın ölmesi üzerine bu ücret kendi üzerinde kalmıştır. Kalkandelen'de ise ölmüş olan Mustafa Ağa'nın borcu Damadı Yusuf Bey'den talep edilmiştir.²²⁸

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın muhallefât defterleri incelendiğinde çeşitli kişi ve grupların zimmetinde tahsil edilecek alacakları tespit edilmiştir. Nazırzâde Mehmed Ağa'nın muhallefât kayıtlarından elde edilecek diğer fiyat verilerini ise karz (ödünç)

²²⁷ BOA, BOA, D.BŞM.MHF.d., No. 12808/4.

²²⁸ BOA, D.BŞM.MHF.d., No. 12808/5.

işlemleri, kiralar vb. işlemler oluşturmuştur. Âyan'ın 28 adet çiftliğindeki bazı ortakçılara ve ücretli hizmetkârlara verdiği borç akçeler çok büyük bir meblağ tutmamaktadır. Âyan'ın bu kişilere ödünç olarak verdiği akçe toplamı 2.434 kuruştur. Bu borç akçelerin küçük ihtiyaçların giderilmesi için alındığı söylenebilir. Bir başka ifadeyle Nazırzâde Mehmed Ağa'nın ortakçılarını parasal anlamda desteklemekten geri durmamıştır. Çiftliklerde yer alan ortakçıların ne kadar borç aldıkları, bu kişilerin adları kaydedilmiştir. 28 adet çiftliği içerisinde 18 çiftlikte bulunan ortakçılarından alacağı vardır. Muhallefâtında Müslim ve gayrimüslim bazı kişilerin zimmetinde alacağı olduğu tespit edilmiştir. İsim ve kimlikleri belirlenen ortakçıların zimmetinde bulunan para miktarları da ortaya koyulmuştur.

İlk olarak Tunatar Çiftliği'ndeki ortakçılardan Şob Yovan'da 20, Taso'da 15, Maladin'de 11, Petro'da 20, Nikola'da 25, Simon'da 12, İstoyan'da 10, İstefo'da 15, Terzi Yovan'da 13, Yaltak İstoyan'da 16 akçe olmak üzere 157 akçe alacağı olduğu tespit edilmiştir. Kalapetrovci Çiftliği'ndeki ortakçılarından Nikola'da 40, Uçko'da 13, Petro'da 10, Yorgi'de 12, İsvetan'da 12, İstoyan'da 16, Metro'da 25 akçe olmak üzere toplam 128 akçe alacağı olduğu saptanmıştır. Poçuval Çiftliği'nde ise ortakçılarından. Ahmed'de 10, Hasan'da 10, Yanko'da 13 ve Marko'da 15 akçe olmak üzere 48 akçe alacağının olduğu yazılmıştır. Borilofça Çiftliği'ndeki beş ortakçıdan Hristo'da 52, Pauli'de 30, Angeliko'da 49,5, Angeli'de 22, Marko'da 14,5 akçe olmak üzere 168 akçe alacağı vardı. Ercili-i Bala Çiftliği'nde üç ortakçısı Metro'dan 10, İspaso'dan 34 ve İsvetan'dan 38 akçe olmak üzere 82 akçe alacaklıydı. Hızır Fakılı Çiftliği'ndeki 4 ortakçıdan Simon'da 40, Puve/Bove'de 32, Godan'da 28, Eblor'da 16 akçe olmak üzere 116 akçe alacağı bulunuyordu. Varsaklı Çiftliği'nde ise 5 ortakçı vardı. Ortakçılardan Godzan'da 30, Arnavud Nikola'da 10, Bosko'da 10, Hristo'da 40 ve Elko'da 40 akçe olmak üzere 130 akçe alacaklı olduğu kaydedilmiştir. Köseler Çiftliği'nde 9 ortakçı mevcuttu. Bu ortakçılardan Mehmed Ağa'ya Hristo'nun 25, Uzun İstoyan'ın 30, ismi okunamayan bir zimminin 105, Kanlı Hristo'nun 73, Simon'nun 59, Falko'nun 9, Farbanko'nun 14, Trayan'nın 31, Angeliko'nun 75 olmak toplam 421 akçe borçları vardı. Ulariçe Çiftliği'ndeki borçlu ortakçı ve ücretli hizmetkarlar 6 kişiydi. Subaşı Kenan'ın 15, Bağçevan İstoyan'ın 18, Bağçevan İstoyka'nın 5, Marko oğlu Metro'nun 10, İstoyan oğlu Metro'nun 14, Çiftçi Simon'un 15,5 olmak üzere toplam 77,5 akçe borcu yazılmıştı. Mirahor Çiftliği'nde de altı borçlu ortakçı bulunuyordu. Bu kişilerden İsvetan'ın 10, Atnaş'ın 13, Dizor'un 25, Uçko'nun 28, Panço'nun 40 ve

Hristo'nun 12 akçe olmak üzere 128 akçe borcu mevcuttu. Mehmed Ağa, Zaraniçe Çiftliği'nde üç ortakçıdan, Dave'den (Rade?) 19, Metro'dan 12, Angeli'den 13 akçe olmak üzere 44 akçe alacaklıydı. Bistrişte Çiftliği'nde ise 10 ortakçıya borç vermişti. Bunlardan, İstoyan'a 9, Marko'ya 14, Bove'ya 24, Metro'ya 10, Atnaş'a 10, Pauli'ye 14, Yorgi'ye 24, Hristo'ya 10,5, Yorgi oğluna 15 ve Esnamen'e de 15 akçe vermişti. Dolayısıyla bu çiftlikteki ortakçılardan toplamda 146,5 akçe alacağı tespit edilmiştir. Gırbanişte Çiftliği'ndeki on ortakçıya borç olarak verilen akçe miktarları şöyledir: Menihod 36, Taso 15, Ladik 15, Simon 10, Kenan 18, Angeli 10, Esnamen -, Yovan 10, Tasoşub? 10, İsvetan 30 olmak üzere toplamda 154 akçe alacağının olduğu görülmektedir. Tuhol Çiftliği'nde dört ortakçıya toplam 60 akçe borç verilmiştir. Buna göre Mehmed Ağa'ya ortakçılardan İstoyan'ın 13, Metro'nun 19, Panço'nun 12, Milanko'nun 16 akçe borcu vardı. Dolyane Çiftliği'nde 16 ortakçıdan Çapkun İstefo'dan 30, Grozol'den 20, Hristof'tan 50, Kenan'dan 60, Bogoymani'den 12, Yankola'dan 35, Milanko'dan 12, Arnavud İstoyan'dan 10, Tırhalalı İstoyan'dan 12, Destovol'dan 25, Kovaş Taso'dan 12, İsmilko'dan 6, Kiro'dan 12, Yanko'dan 10, Boško'dan 12 ve Manor'dan 6 akçe olmak üzere toplam 290 akçe alacağı kaydedilmiştir. Malemiş Çiftliği'nde dört ortakçıya 41 akçe borç verilmiştir: İlya-15,5, Esnamen-15,5, Yovan 5 ve Petro-5. Ercili-i Zir Çiftliği'nde Mehmed Ağa'ya borçlu dört ortakçı vardı. Vakâr'dan 22, Foyce'den 26, Metro'dan 60, Angeli'den 25 akçe olmak üzere toplam alacak miktarı 133 akçeydi. Son olarak, Mehmed Ağa'nın Şuşevo Çiftliği'ndeki yedi ortakçıdan Bove/Puve'dan 20, Hristo'dan 15, Taso'dan 10, İspaso'dan 9, Diğer Bove/Puve'dan 12, İstoyan'dan 12, Esnamen'den 12 akçe alacağı vardı. Ortakçılardan alınacak toplam borç miktarı 100 akçeydi.

Borç olarak verilen akçelerin herhangi bir senede bağlandığına, vade veya taksitlendirme gibi bir hüküm içermemektedir. Senet ile belirtilmesi alacaklının ticarî bir dayanağı iken alacaklı olan Nazırzâde Mehmed Ağa'nın alacağı ne sebeple ve nasıl ortaya çıktığını kesin olarak bilmek olanaklı görünmemektedir. Âyanın bütün alacakları Gayrimüslim değildir. Bunun yanında Müslüman olan ortakçılardan, esnaflardan da alacağı vardır. Ödünç olarak verilen ortakçıların en fazla olduğu çiftlik Dolyane Çiftliğidir. Çiftlikte 16 ortakçı bulunup, bunlardan toplam 290 akçe alınmıştır. Ortakçılardan alınan en çok miktar ise 421 akçe ile Serçeler Çiftliğidir. Karz olarak alınan 18 çiftlik kaydedilmiştir. Bu çiftlikler; Tunatar, Kalepetrofçi (Kalapetrovci), Poçuval, Borilofça, Ercili-i Bala, Ercili-i Zir, Varsaklı, Kösel, Ulariçe, Mirahor, Zaraniçe, Bistrişte, Gırbanişte,

Tihol, Dolyane, Şuşevo, Serçeler ve Hızır Fakılı'dır. Borç olarak verilen tutarlarda Nazırzâde ailesine aktarılması hususunda herhangi bir faiz gibi bir yaptırımın uygulanacağı zikredilmemiştir. Tüm bu bilgiler ışığında Nazırzâde Mehmed Ağa'nın İştîp bölgesinde finansal anlamda güçlü ve etkili bir rol oynadığı görülmektedir.

3.5. Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Gayr-i Menkulleri

İştîp kaza ayânı olan Nazırzâde Mehmed Ağa'nın sahip olduğu arazi, emlak ve mallarının tek tek dökümü yapılmıştır. Mukataa nazırlığı, dergâh-ı âlî kapucubaşılık payesi cizyedarlık, mübayaacılık vs. sayesinde elde ettiği zenginlik kendisine, evlatlarına, eşlerine yetecek kadar fazladır. Gayr-i menkulleri bizlere ticari anlamda da önemli bilgiler sunmaktadır. Ayânın taşınmaz malları içerisinde farklı zanaât kollarına mensup dükkanların varlığı dikkat çekmektedir. Ayânın gayrimenkulleri içerisinde aile yaşamını sürdürdüğü, gündelik faaliyet alanı olan konağı ve diğer mahallerde bulunan evleri gelmektedir. Söz edilen mekanlar kendisine ailesinden mi kaldığı veyahut kendisinin mi satın aldığı hususunda herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Tablo 5

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın sahip olduğu gayr-i menkulleri

Gayrimenkul	Adet
Çiftlik	28 parça
Bağ	28,5 dönüm
Konak/Ev	6
Değirmen	6

Kendisinin kiraya verdiği çeşitli faaliyet alanlarına ait çok sayıda dükkanı bulunmaktadır. Bu dükkânların varlığı kendisinin doğrudan ticari hayata dahil olduğunu göstermemektedir. Fakat bu durum İştîp ve diğer kazalarda bulunan tüccar ve esnafa kiraya vermesinden öteye gidememiştir. Sadece dükkanların senelik olarak kira ücretleri açıklanmıştır. Defterde yer alan çeşitli faaliyet alanlarına dair herhangi bir ürünün satışına rastlanmamıştır.

Tablo 6

Mehmed Ağa'nın İştîp Kazası'nda Kiraya Verdiği Dükkânlar

Türü	Niteliği	Mevkisi	Yıllık Getirisi (Kuruş)
Çerçi	5 kepenkli	Yahudiler Mahallesi	12
Çerçi	2 kepenkli	–	7
Çerçi	2 kepenkli	–	5
Fırın	3 kepenkli	Pabuççular Hanı (İştîp)	40
Fırın/Han	–	Ercili	50
Göncü	–	Debbağhane	–
Haddadî	–	Kıbtıyan Mahallesi	25
Kürkçü	2 kepenkli	Pabuççular Hanı	4
Menzil	2 odalı	Varoş	10
Mahzen	–	Terziler Odası içinde	–
Nalband	2 kepenkli	Bezestan	12
Otlakhane	Kerpiç	Fethiye Camii	–
Pabuççu	4 kepenkli	Mehmet Ağa konağı karşısında	25
Pabuççu	2 kepenkli	Pabuççular Hanı	7
Pabuççu	2 kepenkli	Pabuççular Hanı içerisinde	3
Pabuççu	2 kepenkli	Pabuççular Hanı içerisinde	2,5
Dükkân	4 kepenkli	Pabuççular Hanı içerisinde	15
Dükkân	4 kepenkli	Köprübaşı	–
Dükkân	2 kepenkli	Aşağı çarşı	–
Dükkân	2 kepenkli	İbrahim Ağa Camii karşısında	–
Dükkân	–	Şadırvan yakınında	–

Ayrıca, bahçe odaları olarak tabir edilen yerde çeşme ve büyük bir ambarın olduğu, 8 tahta mekâr²²⁹ odaları senelik 71 kuruşa kiralanmıştır.²³⁰ Bazı dükkanları ortaklaşa şekilde işletmektedir. Mesela Yahudiler mahallesinde 5 kepenkli 1 çerçi dükkânı yarı hissesi senelik 12 kuruş, 2 kepenkli çerçi dükkânında nısf hissesi senelik 5 kuruş, Terziler odası içerisinde 1 mahzen nısf hissesi, Köprübaşında 4 kepenkli 1 dükkân nısf hissesi, yakınında 2 kepenkli 1 çerçi dükkânı nısf hissesi senelik 7 kuruş, İbrahim Ağa Cami karşısında 2 kepenkli 1 dükkânda nısf hisseli olarak kiraya verilmiştir.

İştîp Kasabası'nda çiftlik yakınında Bregalnica Nehri üzerinde bir bab nısf değirmen hissesi senelik 35 kuruş yazılmıştır. Yörük Osman, handa kirâcı olmasıyla 212 kuruş borcunu Nazırzâde Mehmed Ağa'ya ödemiştir. Böylece Nazırzâde Mehmed Ağa'nın hem tarımsal ve ticari faaliyetler yürüttüğü anlaşılmaktadır. Köstendil Kazasında Trayniçe'de 1 parça yaylak senelik 100 kuruşa ve yine İvraniye Kazasında 1 parça yaylak senelik 80 kuruşa kiraya verilmiştir. Kira gelirleri mal varlığı içerisinde önemli bir yere sahiptir.

İştîp kasabasındaki bağları; Sarıyer'de 5 parça 17 dönüm bağ, 1 parça 2,5 dönüm bağ, Dolene'de (Dolyane) 3 parça olacak şekilde 3 dönüm ve 5 dönüm kadar bağı vardır. Varošta 3 parça 6 dönüm bağı kaydedilmiştir. Bağlardan elde edilen ürünün cinsi, kaç kile olduğu, bağların kiraya mı yoksa kendisinin işlediği konusunda herhangi bilgiye rastlanmamıştır.

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın İştîp kasabası dışında Selanik şehrinde de malı olduğu kaydedilmiştir.²³¹ İştîp'teki mülklerinin senelik hasılatı 454 kuruş iken, Selanik'teki emlakinin ise 397 kuruş hasılatı vardı. Selanik'te olan akarâtı; Yalı Kapısı dışında altlı üstlü bir mahzen ve arsa senelik 120 akçe mukataa geliri getiriyordu. Debbâğhane yakınındaki arsanın senelik 360 akçe mukataası vardı. Ayrıca, mutasarrıf olduğu altlı üstlü 2 mahzen, içerisinde 1 tavan odası senelik 240 kuruşa kiraya verilmektedir. Mısır Çarşısı'nda da 45 akçe kiraya verdiği mahzen ve dükkanı bulunuyordu. Mehmed Ağa'nın bu mahzen ve depoları en azından bir dönem kendi çiftliklerindeki üretilen hububatı depolamak, Selanik Limanı'ndan pazarlamak için kullandığı düşünülebilir.

²²⁹ Kirâ ile tutulan hayvan, yük hayvanı.

²³⁰ BOA, D. BŞM.MHF.d. No. 12808/6. 15 Şevval 1191/16 Kasım 1777.

²³¹ BOA, AE. SABH. I. No. 361/ 25187/1. 24 Şevval 1191/25 Kasım 1777.

3.5.1. İkametgâhları ve Konutları

Konak her zaman belli bir statüyü işaret etmektedir. Osmanlı döneminde devlet ileri gelenleri, varlık sahibi kişiler bu tip yapılarda oturmayı tercih etmişlerdir. Konak geleneksel Osmanlı aile yapısının ortaya çıktığı yapıyı temsil etmiştir. Tüm aile üyelerinin yaşadığı, görevlilerin, hizmetlilerin bir arada bulunduğu büyük meskenlerdir. Konaklar aynı zamanda şehirlerin süslü, ihtişamlı, görkemli tarzını yansıtan sivil yapılardır. Konaklar bu yönleriyle birçok varlık sahibinin gündelik yaşamlarını daha rahat şekilde idame ettirebilmek düşüncesiyle tercih ettikleri yapılardır. Bu bağlamda bir bölgenin ileri gelenleri olarak adlandırılan âyan zümresinin dahi konaklarda yaşadığı görülmektedir. Bu konaklar sivil hayatın geçtiği mekanlar olmakla birlikte, ayânların kendi rakiplerine, düşmanlarına karşı kendilerini korudukları yaşam alanlarıdır. Eşkıya ve âyanların kaleler ve konaklar yapmalarının en temel sebebi, diğer âyanlar ve eşkıyalara karşı korunma isteğidir.²³² Nazırzâde Mehmed Ağa'nın da konağı ve evleri vardı.

Muhallefât defterinde Nazırzâde Mehmed Ağa'nın kendisinin oturduğu konağın yapısı, odaları ve bölümleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir.²³³ Hayatını idame ettirmiş olduğu bu konak iki katlıdır. Üst katında büyük oda, bir orta oda , bir küçük kahve odası, üç küçük oda, bir kiler , iki sofa ve memşâ²³⁴, bir abdesthane, divân-hâne²³⁵, altta büyük sobalı kış odası, iki küçük oda ve bir kahve odası, sobalı oda, divân-hâne, büyük ahur, karşısında bir sofa, altta çeşme ve ambar, sokak kapısı karşısında bir küçük oda ve bir miktar bahçe ve bir ma'bed²³⁶ , çeşme, yarım metre mecârî²³⁷, iki kiler, bir avlu ve içerisinde bir kule, karşısında üstte üç oda, bir sofa, bir miktar divân-hâne, altında büyük kiler, karşısında selamlığa kavuşan üstte orta ve küçük oda, memşâ, abdesthane, migsel, bir miktar avlu, yarım metre Macari çeşme, bir memşâ, orta kapıyı içine alan büyük bir yapıdır. Konakta Mehmed Ağa ilk ve boşanmış olduğu eşi Şerife Havva Hatun ile nikahlı eşi Ümmügülsüm Hatun birlikte kalmaktadır. Muhtemelen Şerife Havva Hatun'un kalacak başka bir evi olmadığından dolayı iki hatunun da aynı konak içerisinde yaşadığı

²³² Abdullah Bay, a.g.m., s. 28.

²³³ BOA, D.BŞM.MHF.d., No. 12808.6.

²³⁴ Memşâ: ayakyolu.

²³⁵ Divân-hâne: geniş sofa, salon.

²³⁶ Belgede geçen ma'bedin cami olduğu düşünülmektedir. Fakat bu ibadet yeri ile ilgili başka bir bilgiye rastlanılmamıştır.

²³⁷ Mecârî: suyuolları, akıntı yerleri, su yatakları.

söylenbilir. Nikahlı eşi, küçük oğlu Ahmed'in annesi olan Ümmügülsüm Hatun'un konak içerisinde sahip olduğu bölüm; üstte sobalı iki oda, bir küçük oda, iki sofa, bir miktar dehliz altında kiler, karşısında bir matbah, bir memşâ, yanmış olan arsası, bir su çeşmesi ve ahır içerisine almaktadır. Ayrıca Emetullah adındaki hatunun da konak içerisinde üstte iki oda, bir matbah, altta kiler, memşâ, bir miktar avlu, çamaşır ocağı, orta kapı dışında üstte iki küçük oda, dehliz, altta memşâ ve sokak kapısını içine alan evi mevcuttur.

Konak içerisinde hayvanları için gerekli olacak olan bölümler de bulunuyordu. Konak karşısında yer alan giriş duvar içerisinde iki büyük ahır, bir saman-hane, bir çeşme ambar, üç adettahtalı küçük oda ve yakınında otlak-hane vardı.

Mehmed Ağa'nın Sinan Bey Mahallesinde altta bir oda, karşısında bir sofa, altında matbah, dışında bir oda, samanlık ve ambarının olduğu ayrı bir meskenin daha varlığından söz edilmektedir.²³⁸ Diğer bir meskeni ise Tekke-i Balâ Mahallesinde altta bir oda, sofa ve saman-hanesi bulunan bir yapıdır. Belgelere göre âyanın tespit edilen bir büyük konağı, iki ayrı mahalle ve Kumanova Kasabasında bir oda, bir samanlıktan oluşan büyüklü-küçüklü 6 tane evi bulunduğu kaydedilmiştir.²³⁹

3.6. Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Çiftlikleri

Osmanlı tarımı daha çok temel ihtiyaç malzemelerinin üretilmesi ve bu ürünün yeteri miktarlarda olması için tedbirler almıştır. Herhangi bir salgın, kıtlık, hastalık, savaş durumunda halk ve asker için lazım olacak olan zahirenin temini önemli bir konuydu. Osmanlı tarımı kendine yeterlik üzerine kuruluydu. Ancak, pazara yönelik ticari tarım teşebbüsleri de eksik değildi. İç kargaşanın yaşandığı zamanlarda köylülerin terk ettiği toprakların kullanılması ve temellük edilmesi, reayanın işlemiş olduğu miri araziye büyük toprak sahiplerinin çiftliklerine dönüşmesinin doğal bir yolu olmuştur.²⁴⁰

Feodal oluşumların engellenmesi için devlet toprakların büyük bir bölümünü kendi elinde tutmuştur. Miri topraklar köylü bir aileye, bir çift öküzün işleyeceği miktardaki

²³⁸ BOA, D. BŞM. MHF. d. No. 12809/6, 22 Şevval 1191/23 Kasım 1777.

²³⁹ BOA, C.ML. 363/14862/1.

²⁴⁰ Halil İnalçık, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", (Ed. Çağlar Keyder & Faruk Tabak), *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 21.

araziyi belirli koşullar neticesinde kiraya vermiştir. Çift öküzlerinin işlediği bu araziler “çiftlik” olarak nitelendirilmiştir. Ailenin emeği, üretimi vergilendirme kapsamı içerisinde. Çiftçinin elinde bulunan arazi hiçbir şekilde satılamaz, devr veya vakf edilemezdi.²⁴¹ Çifthane sistemi, arazilerin büyük çiftlikler haline getirilmesini önlemiş ve belirli bir kesimin elinde toplanmasına müsaade etmemiştir. Sistem dahilinde toprak ve köylü üzerinde sıkı bir kontrol söz konusudur ve mevcut çiftliklerin dağılmasını ve büyük çiftliklerin ortaya çıkmasını engellemek istenmiştir. Tımar sisteminin çökmesi ile çiftliklerin büyük bir kısmı kapıkulu ve saray mensuplarının eline geçmiştir. Büyük Kaçgun olarak bilinen, köylülerin yerini-yurdunu bırakıp terk ettikleri topraklar, çiftlikler askerî sınıf tarafından alınmıştır. Çiftliklerin zengin toprak ağası ve nüfuzlu kişilerin elinde toplanması mukataa alım-satımı ile gerçekleştirilmiştir. Tımar arazilerinin mukataalara, malikânelere dönüşmesi çiftliklerin doğuşundaki başlıca etkenlerden biri olarak değerlendirilmiştir.²⁴² Malikâne bölgelerinde yönetimin özelleştirilmesi, Batı Anadolu, Teselya ve Makedonya gibi çeşitli bölgelerde çiftlik olarak adlandırılan ticari tarım arazilerinin genişlemesiyle aynı döneme denk gelmiştir.²⁴³ Fakat bozulan miri arazi rejiminin, belirli ellerde toplanması zamanla meydana çıkan çiftlikleşme olgusunu ortaya koymuştur. Çiftlikleşme tabiri kanunnâmelerde tespit edilen 60-150 dönümlük araziler bu toprak kapsamında sayılmıştır.

1787-1792 Kırçalı isyanlarının başlamasıyla dağ köylerinde yaşayanlar kentlere sığınmak durumunda kalmıştır. Topraksız kalmış olan köylü halk icarcı durumuna gelerek çiftliklerde iş aramaya koyulmuştur. İsyanda saklanmış veya kaçmış olanlar ise güçlü çiftlik sahiplerinin himayesinde çalışmaya başlamışlardır. Makedonya coğrafyasında birçok çiftlik köyünün temeli bu dönemde atılmıştır.²⁴⁴ 16. ve 17. yüzyıllarda Rumeli bölgesinde büyük çiftliklerin varlığından söz edilmektedir. Büyük çiftlik olarak tabir edilen bu oluşumlar zengin kimselerin sahip olduğu yapılardır. Büyük çiftlikler kanuna aykırı bir şekilde kurulmamıştır. Tam tersine padişahın resmi izin belgeleri olan temliknameler ve sınırlamalar aracılığıyla verilmiştir.²⁴⁵ Özel mülkiyet olarak verilmediği zamanlarda

²⁴¹ Pala, a.g.m., s. 51.

²⁴² Gilles Veinstein, “Çiftlik Tartışması Üzerine”, (Ed. Çağlar Keyder & Faruk Tabak), *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 47.

²⁴³ Ali Yaycıoğlu, *Partners of the Empire*, Stanford University Press, California, s. 29-30.

²⁴⁴ Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, (Çev. İhsan Çatay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul s. 33.

²⁴⁵ Gilles Veinstein, “Çiftlik Tartışması Üzerine”, (Ed. Çağlar Keyder & Faruk Tabak), *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 38.

mukataa olarak verildikleri görülmektedir. Bu olgu çerçevesinde çiftlik sadece tarla tarımının yapıldığı bir yer değil; bunun yanında çayırların yer aldığı, hayvancılığın yapıldığı, değirmenlerin bulunduğu pek çok faaliyetin uğraş alanı olduğu akla gelmelidir. Halil İnalıcık çiftliklerin oluşumunu boş veya mîrî topraklar üzerinde kurulmuş çiftlikler, mîrî toprakların temlîki yolu ile kurulan vakıf çiftlikler ve mîrî toprakları kiralama yolu ile kurulan çiftlikler olmak üzere üç başlıkta toplamıştır.

Mîrî toprak sisteminde devlet işletmeden elini çeker, tasarruf hakkı köylüye aittir. Tohum ve toprak devlet tarafından karşılanırken, alın teri ve koşum hayvanları köylü tarafından sağlanırdı. Hayat boyu verilmiş olan bu topraklar yönetimin çöküş devrinde hazinenin zorlu bir süreç yaşamasıyla; devletin elinde bulunan boş topraklar, özel kişilere kiraya verilmiştir. Devlet ve köylü ile aracı durumunda olan kişiler kontrolü ele geçirip, sahip olduğu yetkileri kullanarak köylüye kiraya vermektedir. Mîrî toprak üzerindeki köylü, toprak sahibine fiilen bağlı hale gelmiştir. Kanunlar ile belirlenen vergiler toprak sahibine ödenir, haricinde bir ödeme yapmak durumunda değildir. Köylünün devlete ödediği vergiler yanında, birde bu ikili arasına giren elit, zengin kişilere de bir kâr sağlamak durumunda kalmıştı. Böylece, mîrî toprakların temlîki ile kurulmuş olan çiftlikler ortakçılık/yarıcılık adı altında işletilmektedir. Nazırzâde Mehmed Ağa'nın çiftlikleri ise mîrî toprakların kiralanması sonucu elit kesim, mütesellim, âyan, voyvoda gibi kişilerin ele geçirdiği topraklarda ortakçılık yolu ile kurulmuş çiftliklerin örneğini karşımıza çıkarmaktadır. Merkezi olmayan yapıların artmaya başlamasına paralel olarak yerel güçler tarım kesimi üzerinde etkin olmaya başlayarak, büyük çiftlik sahibi kişilerin sayısını arttırmıştır.²⁴⁶ Çiftliklerin özel mülkiyetlere dönüşmesini sağlayan aktörler arasında yerel âyan arasından gelen ve toprakla doğrudan bağlantısı olan ikincil mültezimler bu dönüşümü gerçekleştirmeye uygun konumdadırlar.²⁴⁷

İştip ve çevre kazalardaki tarımsal üretimin bir kısmı çiftliklerde yapılmaktaydı. Çiftlikler ortakçılarla birlikte idare edilmekteydi. Böylece, ortakçıların özel hukuki durumu, Makedonya tarımının değişiminde önemi küçümsenmeyecek derecede etkili olmuş ve kendini göstermiştir.²⁴⁸ Tarımsal üretimin büyük bir kısmı çiftliklerde

²⁴⁶ Harun Şahin, "Klasik Dönem Osmanlı Ekonomisinde İktisadi Kontrol Araçları", *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, C.5, S. 10, s. 167.

²⁴⁷ Veinstein, a.g.e., s. 48.

²⁴⁸ Adanır, a.g.e., s. 41. Bkz. Veinstein, a.g.e., s. 51.

yapılmaktaydı. Nazırzâde Mehmed Ağa'nın muhallefâtında en çok dikkat çeken şeylerden birisi sahip olduğu çiftliklerdir. Muhallefâtında kayıtlı çiftlikler, ortakçılık şeklinde bazı yardımcıları tarafından idare ediliyordu. Çiftliklerde genel olarak tahıl tarımı yapılmaktaydı. Bu çiftlikler pek çok yapı grubundan meydana gelmekteydi. Örneğin; çiftlik içinde çiftlik sahibinin konağı, hayvan ahırları, zahire ambarları, samanlıklar, çiftçilerin kaldıkları evler ve odalar, bağ, bahçe, ekili arazileri içerisine alıyordu. Çoğu âyân ailesinin hâkim olduğu coğrafyalarda büyük çiftliklere sahip oldukları, güçlerini bu oluşumlardan sağladıkları düşünülmektedir. Gelirlerini arttırmak için hareket eden âyanlar ağır vergi yükü altında ezilen köylüyü daha fazla haraca keserek, bağımsız olan köyleri ele geçirmek, kendi çiftlikleri haline getirmekte bir sakınca görmemişlerdi.²⁴⁹

Çiftlikler âyân zümresinin tarımsal üretim merkezi olması, düşmanlarından gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı koruyucu bir kalkan görevi görmekteydi. Büyük çiftlikler “şenlendirme” veya “ihya” olarak anılan ıslah faaliyetleri doğrultusunda düzenlenmekte ve bu uygulama devlet tarafından da teşvik edilmekteydi.²⁵⁰ Nazırzâde ailesinin de bu yapı topluluklarını örneklendiren çok sayıda çiftlikleri mevcuttur. Çiftliklerinin büyük bir çoğunluğu İştîp ve çevresinde bulunmaktadır. Mehmed Ağa'nın çiftliklerinin ana eksenini iltizam, mukataa ve ortakçılık/ yarıcılık temeline dayanmaktadır. İştîp civarındaki Köstendil, Kumanova kazalarında da çiftliği vardır. Bu çiftliklerinde mevcut olan üretim şekli, çeşitliliği ve idare edilme biçimleri hakkında detaylı bilgiler ihtiva etmektedir.

Merkezi otoritenin zayıflaması, mahallî güçlerin tarım kesimi üzerinde etkili olmuştur. 18. yüzyılda Balkan bölgesindeki çiftlikler üretimlerini ülke içerisinde bulunan pazarlara göndermekteydiler. Rumeli bölgesinde çiftlik denen büyük tarım işletmeleri daha yaygındı. Büyük çiftliklerde yaygın tarım ürünü zahiredir. Hububata daha fazla önem verilme sebebi askerlerin ve hayvanların yeteri kadar besin alarak güçten düşmemelerini sağlamaktı.²⁵¹ Nitekim Balkanlar'da büyük çiftlik işletmeleri büyük limanlara yakın

²⁴⁹ Michael Palairet, *Balkan Ekonomileri (1800-1914) Kalkınmasız Evrim*, Sabancı Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, s. 42.

²⁵⁰ Ferdi Çiftçioğlu, “XIX. Yüzyılda Tırhala Sancağı'nda Çiftlikler”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 3, s. 109.

²⁵¹ Bkz: Volkan Ertürk, “XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Zirâî Yapı ve Köylülerin Geçim Durumları Hakkında Bir Değerlendirme: Akşehir Örneği”. *Turkish Studies*, 6 (4), 2011, 523-537; Rabia Yurdakök, “XVI-XVII. Yüzyıllarda İstanbul'da İaş Meselesi”, *Enderun*, 5 (1), 2021, s.74.

bölgelerde ve taşımacılığa uygun ırmaklar etrafında yoğunlaşmıştır. İştîp ve civar kazalardaki çiftliklerde buğday, çavdar, arpa, yulaf ve darı üretimi yapılmaktadır. Ancak darı üretimi diğer ürünlere göre daha az ekilmekteydi. Çiftliklerde üretilen ürüne dair bazı tahminlerde bulunmak mümkündür. Ürünlerin pazarlanması, Selanik Limanı üzerinden yapılmış olmalıdır.

İştîp Âyanı Nazırzâde Mehmed Ağa'nın çiftlikleri bölgede ön plana çıkmıştır. İlk çiftlik Bistrişte Çiftliği'dir. Çiftlikte 800 kile tohum ekili tarlası bulunuyordu. 10 adet ortakçı odaları, kerpiç büyük ambar ve saz örtülü küçük çit ambar, 10 ortakçı çifti yani 20 öküzü vardı. Ambarında bulunan mahsul miktarı 975 kile hınta (buğday)²⁵², 1680 kile çavdar, 1510 kile şair (arpa), 375 kile alef (yulaf) ve 42,5 kile erzen (darı) kayıtlıydı. Çiftlikteki hububatın bir kısmı İştîp âyânı tarafından kethüdaya tohumluk olarak ortakçılara teslim edilmek üzere ayrılmıştır. Bu amaçla kethüdaya 200 kile buğday, 200 kile çavdar, 200 kile arpa, 100 kile yulaf verilmiştir. Tohumluk olarak verilen hububatın İstanbul kilesi cinsinden hesap edildiği görülmektedir.

Borilofça Çiftliği'nde saz örtülü 7 ortakçı odası, 1 çeşme, orta büyüklükte bir ambar, duvarları kireçli orta ambar ve saz ile örtülmüş bir samanhan ve 7 ortakçı çifti (14 öküz) mevcuttu. Zahire ambarında 311 kile buğday, 268,5 kile çavdar, 593,5 kile arpa, 118,5 kile yulaf kaydedilmiştir. Ayrıca 500 kile tohumun ekili olduğu tarlası vardır. İştîp âyânı tarafından ortakçılara tohumluk hububat olarak 140 kile buğday, 140 kile çavdar, 140 kile arpa, 70 kile yulaf verilmiştir.

Cedimir Çiftliği'nde taş duvarlı orta büyüklükte ambar, çeşme, 11 kayağan örtülü ortakçı odaları ve saz ile örtülü oda bulunur. Ortakçı çifti 9 (18 öküz) tanedir. Çiftlikte 318 kile buğday, 504 kile çavdar, 651 kile arpa, 60 kile yulaf ve 84 kile darı elde edilmiştir. Ambarında saklı bulunan zahireden tohumluk olarak 700 kile ayrılmıştır. Ortakçılara verilmek üzere kethüdaya tohumluk olarak 90 kile buğday, 135 kile çavdar, 135 kile arpa, 45 kile yulaf teslim edilmiştir. Ayrıca, çiftlik kethüdasına ekmesi için ise; 15 kile buğday, 7,5 kile çavdar, 7,5 kile arpa tohumluk verilmiştir. Dolayısıyla toplam olarak 105 kile buğday, 142,5 kile çavdar, 142,5 kile arpa ve 45 kile yulaf tohumu verilmiştir.

²⁵² Bkz: Eftal Şükrü Batmaz, "XV. ve XVI. Yüzyıl Kânunnâmelerine Göre Osmanlı Devleti'nde Tahıl Üretimi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23 (369), 2004, s. 35-41.

Çiftlik-i Zir, üzeri kiremid örtülü olup içerisinde bahçe, 19 ortakçı odası, karşısında 4 bağçevan odaları, saz örtülü 7 bağçevan odası, karşısında 10 saz örtülü oda ve samanhaneye, karşısında çatma 3 büyük ambar, kiremid örtülü önünde sundurma 35 zirâ ahır, içinde 4 oda ve 2 sofa, dehliz 2 kiler karşısında matbah, memşâ, köşk, üstte bir oda, 2 sofa, bir fırın ocağından oluşuyordu. Yarısı kendi hissesi olup diğer yarısı emmizadesi Ahmed Ağa'nındı. Çiftlikte 15 ortakçı çifti (30 öküz) ile 2 beylikçi hizmetkâr çifti, 5 kara sığır öküzü, 5 eşek vardı. Ev eşyası olarak; eski ibrik, sini, eski yastık, eski mak'ad kaydedilmiştir. Tahmini 10 dönüm bağçesi senelik 200 kuruşa icar olarak verilmiştir. 500 kile ekili arazisi bulunuyordu. Ambarında İstanbul kilesi olarak 2092 kile buğday, 1182,5 kile çavdar, 194,5 kile arpa, 295,5 kile yulaf ve 55 kile darı mevcuttu. Çiftlik hizmetkârlarına temlik olarak 35 kile çavdar ve 35 kile arpa olacak şekilde toplam 70 kile tohum verilmiştir. Çiftlik kethüdasına ise; 30 kile buğday, 10 kile çavdar ve 10 kile arpa olmak üzere toplamda 50 kile verilmesi gerekli görülmüştür. Kendisinden istenen tohumun yerine teslim olduğu miktar ise; 75 kile buğday, 125 kile çavdar, 125 kiler arpa ve 50 kile yulaf ihtiyacı karşılanmıştır.

İştîp Kazası'ndaki Dolyane Çiftliği'nde saz örtülü etrafı kerpiç ve çit ile çevrili 26 ortakçı odası, kerpiç ambar, 1 çeşme, küçük ambar ve 16 ortakçı çifti (32 öküz) kaydedilmiştir. Çiftlikten 44,5 kile buğday, 1120 kile çavdar, 2608 kile arpa, 222,5 kile yulaf, 207,5 kile darı mahsul elde edilmiştir. Dolyane Çiftliği'ndeki tarlalarda tohumluk olarak ekilmek için 1120 kile zahire ayrılmıştır. Bunun için ortakçılara 258 kile buğday, 308 kile çavdar, 308 kile arpa, 128 kile yulaf, 8 kile darı teslim edilmiştir. Dolyane Çiftliği en fazla ortakçıya sahip olan çiftliktir. Çiftlik dahilindeki ortakçılarından 290 akçe alacak kaydedilmiştir. Ortakçıların toplamı biri Müslüman ve on beşi Hristiyan olmak üzere toplam 16 kişiydi.²⁵³

Ercili Bala Çiftliğinde 8 ortakçı odası, 1 çeşme, orta büyüklükte ambar ve kireç duvarlı büyük ambar, kiremit ile örtülü büyük ahır, üzeri saz ile örtülü bir çeşme, 5 ortakçı çifti (10 öküz) yanında 4 hizmetkâr çifti bulunuyordu. Ambarında hububat cinsinden 9,5 kile buğday, 265 kile çavdar, 1209 kile arpa, 165 kile yulaf, 162,5 kile darı mevcuttu.

²⁵³ Bunların isimleri ve Mehmed Ağa'ya olan borçlarının miktarı şöyleydi: Çapkun İstafo 30, Grozol 20, Hristof 50, Kenan 26, Bogoymani 12, Yankola 35, Milanko 12, Arnavud İstoyan 10, Tırhala İstoyan 12, Destovol 25, Kovaç Toso 12, İsmilko 6, Kiro 12, Yanko 10, Boşko 12, Manor 6.

Çiftlikte 700 kile ekili tarlası vardı. Çiftlikte dişi manda danası 4 re's²⁵⁴, 1 manda tosunu, 1 sağmal manda ineği, 2 koca manda öküzü, 1 kısarak ve tay, 1 binek beygiri, 4 manda ve 5 kara sığırı bulunuyordu.

Ercili-i Zir İştîp içerisindeki çiftliğinde ise etrafı kerpiç üzeri saz örtülü 5 ortakçı odası, çeşme, küçük ambar ve 4 ortakçı çifti vardı. Ambarında 99,5 kile buğday, 236,5 kile çavdar, 310,5 kile arpa, 35 kile yulaf ve 39,5 kile darı yazılmıştır. Tahmini 300 kile tohum ekili tarlası vardı. Ortakçılara tohum olarak 61,5 kile buğday, 65 kile çavdar, 71 kile arpa, 28 kile yulaf, 2 kile darı tahsis edilmişti.

Gırbanişte (Gorobinci) Çiftliği, Kumanova kazasında bulunuyordu. Çiftlik içerisinde saz örtülü 5 ortakçı odaları, büyük çeşme ve ambar, 5 ortakçı çifti (10 öküz) vardır. 7,5 kile buğday, 13 kile çavdar, 75 kile arpa mevcuttu. 550 kile tohumu kaplayacak tarlası vardı. Ortakçılara verilmek için kethüdaya 75 kile çavdar, 70 kile arpa olarak tohumluk teslim edilmiştir.

Hamzabeyli Çiftliği kiremit örtülü 2 ortakçı odası, tahta örtülü çeşme, küçük ambar, saz örtülü küçük çit ambar ve samanlık vardır. Ayrıca, bir ortakçı çifti ve 2 kara sığır öküzü vardı. Ambarda 48 kile buğday, 66 kile çavdar, 142,5 kile arpa kaydedilmiştir. Hamzabeyli Çiftliği'nde 160 kile tohumu ekilen tarla mevcuttu. Bu amaçla kethüdaya 40 kile buğday, 40 kile çavdar, 40 kile arpa teslim edilmiştir.

Hızır Fakılı Çiftliği'nde Kiremit örtülü 3 oda, saz örtülü 5 ortakçı odası, biri büyük biri küçük 2 ambar yazılmıştır. Ayrıca saz ile örtülü bir samanhanesi bulunuyordu. Altı ortakçı çifti ve üç hizmetkâr çifti olmak üzere toplam 9 çift (18 öküz) vardı. Ambarda 521 kile buğday, 545 kile çavdar, 539 kile arpa ve 75 kile yulaf kaydedilmiştir. Ambarlarında bulunan hububat tohumunun 720 kilesi emanet olduğu belirtilmiştir. Çiftlik içerisindeki hayvanların adedi belli olmakla birlikte değerinin ne kadar olduğu yazılmamıştır. Buna göre 5 manda, 2 kara sığır, 1 sağmal manda ineği ve buzağı, 4 dişi manda danası, 1 manda tosunu yazılmıştır. Ayrıca ortakçılarında 111 kuruş alacak kaydedilmiştir.²⁵⁵

²⁵⁴ Re's: Baş, kafa.

²⁵⁵ BOA, D.BŞM.MHF.d. No. 12809/7.

Kalapetrovci iftliği'nde saz ile örtülü, taş duvarlı 8 ortakçı odası ve eşme, ambarı mevcuttur. 8 ortakçı çifti vardı. Ambarda 129 kile buğday, 715 kile avdar, 395 kile arpa ve 135 kile yulaf zahiresi bulunuyordu. 300 kile tohumu alacak tarlası mevcuttu. Kethüdaya tohumluk için 40 kile buğday, 120 kile avdar, 80 kile arpa, 40 kile yulaf verilmiştir.

Koçkar iftliği Kumanova Kazası'nda yer almaktaydı. Çiftlikte 8 ortakçı odası ve büyük tahta ambarda 63,5 kile buğday, 180 kile avdar, 126,5 kile arpa, 2 kile darı olan hububatı bulunuyordu. Ayrıca, 8 ortakçı çifti mevcuttu. Çiftlikteki tarlalara 600 kile tohum ekiliyordu. Ortakçılara verilecek olan zahire miktarı; 60 kile hınta, 80 kile avdar, 80 kile arpa idi.

Konu (Kone) iftliği de Kumanova'da bulunmaktaydı. Çiftlikte saz ile örtülü olan 13 ortakçı odaları, büyük taş ambar vardı. Ortakçı ifti 13 tane olup, ortakçıların kendi malıydı. Ambarda 168,5 kile buğday, 533 kile avdar, 291 kile arpa, 67 kile darı kaydedilmiştir. Çiftliğin 1700 kile ekili tarlası vardı. iftlikten verilmesi gereken zahire miktarı ise 130'ar kile buğday, avdar ve arpa olmak üzere toplamda 390 kile idi.

Korşe iftliği'nde altta ve üstte olmak üzere 2 selamlık, kiremit örtülü 3 oda, yanında büyük ve küçük ahır, 2 oda, büyük ahır haricinde sundurma ve üstte 4 oda, matbah, hamam, camekanlı küçük altta bir oda, eşme, ambar, ardak dışında 2 büyük eşme ve ambar, 2 tane kerpiç ve hububat ambarı, büyüklü ve küçüklü 2 samanhaneye bulunuyordu. Bunun dışında saz ve kayağan örtülü altta 20 ortakçı odaları vardır. 14 ortakçı çifti ve 7 beylikçi hizmetkâr çifti bulunuyordu. Ambarda İstanbul kilesi olarak 1469,5 kile hınta, 1154, kile buğday, 2290 kile arpa, 267,5 kile yulaf, 122,5 kile darı kaydedilmiştir. Çiftlikte 2 sağmal manda ineği ve buzağı, 1 sağmal manda kara sığır öküzü, 3 kısır manda ineği, 1 manda tosunu, 1 toklu manda boğası, 1 kısırak, 2 merkep, 5 manda, 9 baş kara sığır kaydedilmiştir. Ayrıca, iftlik içerisindeki odalarda 1 küçük kazan, 1 samur cübbe, 10 köhne yastık, 3 minder, 1 köhne ma'kad uka, 3 köhne izladi ma'kad eşya yazılmıştır. Çiftlikte ayrıca üç parça ve 13 dönüm bağ vardı. Bunun dışında yerde yetişmiş olan bağ 3 ve 5 dönüm bağ, 9 dönüm ise bahçe bulunuyordu.

Köseler Çiftliği'nde üç oda, saz örtülü 13 ortakçı odası, kiremit örtülü orta iki ambar, 3 tahta örtülü orta ambar ve kiremit örtülü büyük ambar, üzeri saz ile örtülü olan bir samanlane vardır. 11 ortakçı çifti, 4 hizmetkâr çifti mevcuttu. Ambarda 2.335 kile buğday, 673 kile çavdar, 1.175 kile arpa, 131 kile yulaf ve 25,5 kile darı bulunuyordu. Tahmini 1.200 kile tohumu kaplayacak tarlası vardı. 5 manda, 1 sağmal manda ineği ve buzağı, 1 dişi manda danası, 1 manda tosunu, 1 kara sığır tosunu, 6 kısrak, 1 binek beygiri kaydedilmiştir. Bir parça çayırı bulunmaktadır. Yukarıda yazılmış olan zahireden verilen 335 kile buğday, 374 kile çavdar, 374 kile arpa ve 115 kile yulaf tohumluk olarak verilmiştir.

Malemiş Çiftliği Kumanova'da yer almaktaydı. 5 ortakçı odaları ve etrafı taş büyük ambar içerisinde 286 kile buğday, 344,5 kile çavdar, 323 kile arpa vardı. 11 ortakçı çifti bulunuyordu. Kethüda aracılığıyla ortakçılara çiftlikten tohumluk olarak 110 kile buğday, 110 kile çavdar, 110 kile arpa teslim edilmiştir.

Mirahor Çiftliği ise İştîp'te idi. Çiftliğin altı üstlü iki kapılı selamlık odası, kayağan örtülü büyük ahır, altı üstlü kiremit ile kaplı iki kapılı oda ve matbah, kiler, fırın, saz örtülü 5 ortakçı odaları, kiremit örtülü oda ve kayağan örtülü orta büyüklükte ahır ve kireç boyalı büyük ambar, kiremit örtülü küçük çeşme, ambar ve kiremit örtülü büyük samanlık bulunmaktaydı. Öküzler kendi malları olmak üzere 6 tane ortakçı çifti vardı. Hizmetkârların ise 3 çifti mevcuttu. Çiftliğinde 2 sağmal manda kara sığır öküzü, 3 beygir, 10 eşek ve 5 sığa vardı. Ayrıca, 1 dönüm bahçe ve küçük bir çayırı içerisinde barındırıyordu. Ambarda 421 kile buğday, 690 kile çavdar, 710 kile arpa, 60 kile yulaf ve 30 kile darı mevcuttu. 720 kile ekili tarlası vardı. Ambarında saklı olan zahireden toplam 225 kile buğday, 253 kile çavdar, 253 kile arpa ve 90 kile yulaf tohumluk olarak verilmiştir. Bunlardan çiftlik kethüdasına 195 kile buğday, 195 kile çavdar ve 195 kile arpa ve 60 kile yulaf verilirken, ücretli hizmetkârlara 48 kile çavdar ve 48 kile arpa verilmiştir. Çiftlikteki öküzler ile ekim yapılması için de 30 kile yulaf tohumluk olarak ayrılmıştır.

Ulariçe (Ulartsi) Çiftliğinde 8 ortakçı odası, kiremid ve kayağan örtülü 4 harem odası, 2 büyük ambar, 1 küçük ambar ve kiremit örtülü 2 oda, orta büyüklükte ambar ve samanlane mevcuttu. Çiftlikte ayrıca 4 ortakçı ve 4 hizmetkâr çifti vardır. 7 manda, 7 kara

sığır, 1 kısırak ve tay, küçük kazan bulunuyordu. Bunun dışında 4 dönüm bağ, 3,5 dönüm bağçe, değirmen için 1,5 dönüm, bir parça büyük çayır ve sığır çayırı vardı.

Poçuval Çiftliği'nde saz örtülü 2 ortakçı odası, saz örtülü 1 mabeyn oda ve tahta ile örtülü küçük çit ambar ve 4 ortakçı çifti bulunuyordu. Ambarında ise 35 kile buğday, 190 kile çavdar, 80 kile arpa ve 32,5 kile yulaf hububatı bulunuyordu. 150 kile tohum ekilecek boyutta tarlası vardı. Bu amaçla ortakçılara verilen tohum; 20 kile buğday, 60 kile çavdar, 40 kile arpa, 20 kile yulaf teslim edilmiş olup, çiftlik kethüdasına ise 15 kile buğday ve 35 kile çavdar verilmiştir. Toplamda 25 kile hınta, 95 kile çavdar, 40 kile arpa ve 20 kile yulaf tohumluk verilmiştir.

Drene/Drenja Çiftliği'nde kayağan örtülü taş duvarlı 7 ortakçı odası vardı, kayağan örtülü etrafı 5 küçük ambar ile çevriliydi. 4 (8 öküz) ortakçı çifti yazılmıştı. Ambarda 24 kile buğday, 116.5 kile çavdar, 120 kile arpa ve 30 kile yulaf vardı. Kethüdaya tohum ise 20 kile buğday, 80 kile çavdar, 80 kile arpa ve 20 kile yulaf verilmesi gerekiyordu.

Rodak Çiftliği'nde saz ile örtülü taş duvarlı 3 ortakçı odası, 1 çeşme, küçük ambarı ve 3 ortakçı çifti mevcuttu. Ambardaki 38,5 kile buğday, 80 kile çavdar, 100 kile arpa, 20 kile yulaf ve 15 kile darı kaydedilmiştir. Ayrıca 150 kile tohumu alacak büyüklükte bir tarlası vardı. Ortakçılara 22,5 kile hınta, 45 kile çavdar, 45 kile arpa ve 15 kile yulaf tohumluk olarak verilmiştir.

Serçeler Çiftliği'nde saz örtülü 2 ortakçı odası, etrafı kerpiç 2 samanhanesi ve 2 ortakçı çifti vardır.

Şuşevo Çiftliği İştıp'te bulunuyordu. Saz örtülü etrafı taş 9 ortakçı odası, çeşme, kiremit örtülü orta büyüklükte ambar, tahta örtülü orta büyüklükte ambar, saz örtülü 15 küçük odası vardı. Çiftlikte 8 ortakçı çifti (16 öküz) bulunur. Ambarda 344 kile buğday, 1234,5 kile çavdar, 626 kile arpa, 114,5 kile yulaf ve 47 kile darı hububat bulunuyordu. Tahmini 520 kile tohumu kaplayacak tarlası bulunmaktaydı. Ortakçılara 155 kile buğday, 162 kile çavdar, 145 kile arpa, 47 kile yulaf ve 4 kile darı verilmiştir.

Tuhol/Tohol Çiftliği'nde saz örtülü 9 ortakçı odası, kayağan örtülü büyük taş ambarı vardı. Ambarda 3621 kile buğday, 1035 kile çavdar, 840 kile arpa, 230 kile yulaf kaydedilmişti. 9 ortakçı çifti (18 öküz) vardı. 720 kile tohum ekilecek büyüklükte tarlası vardı. Kethüdaya 180 kile buğday, 180 kile çavdar, 180 kile arpa ve 90 kile yulaf verilmiştir.

Tunatar Çiftliği'nde saz ile örtülmüş 10 ortakçı odası, kayağan örtülü kerpiç duvarlı büyük bir ambarı mevcuttu. Ortakçı çifti 10 taneydi. Bu ambar içerisinde İstanbul kilesi olarak 215 kile buğday, 1330 kile çavdar, 840 kile arpa ve 250 kile yulaf bulunuyordu. Verilecek olan tohum miktarı ise; 75 kile buğday, 150 kile çavdar, 100 kile arpa ve 50 kile yulaf idi. 700 kile tohumun ekileceği büyüklükte tarlası vardır.

Varsaklı (Vrsakovo) Çiftliği'nde 4 oda, 4 ortakçı odası, 2 çeşme, bir küçük ambar ve büyük ambar, saz örtülü bir saman hanesi vardı. 6 Ortakçı çifti ve 4 beylikçi hizmetkâr çifti bulunuyordu. Çiftlik dahilindeki hayvanlar; 5 manda, 4 kara sığır, 1 sağmal manda ineği ve buzağı, 2 kısır manda ineği, 1 manda tosunu, 1 kısırak ve tay, 1 binek beygiri olmak üzere toplam 15 hayvan mevcuttu. Ortakçılara 250 kile buğday, 274 kile çavdar, 274 kile arpa ve 90 kile yulaf tohumluk verilmiştir.

Yağmurlar Çiftliğinde saz örtülü 4 ortakçı odası, 1 samanhaneye bulunuyordu. 3 hizmetkâr çifti ve 6 kara sığır öküzü vardı. Çiftlik mahsulünden 615,5 kile buğday, 2031 kile arpa, 22 kile yulaf ambarda bulunmaktaydı. 200 kile tohumu alacak kadar tarlası vardı. Bu amaçla ortakçılara 60 kile buğday, 30 kile çavdar, 60 kile arpa ve 15 kile yulaf teslim edilmişti. Çiftlik kethüdasına ise 30 kile buğday, 10 kile çavdar ve 10 kile arpa verilmiştir. Ter oğlanlarına 48 kile çavdar ve 48 kile arpa verilirken Ter oğlanlarının üç çift öküzüne ise yem olarak 7 kile yulaf verilmiştir. Toplamda verilen tohum miktarı ise 90 kile buğday, 88 kile çavdar, 118 kile arpa ve 22 kile yulaftır. Çiftlik yakınındaki Dobrişan karyesinde de 7 dönüm bağı bulunuyordu.

Zaraniçe Çiftliği'nde 7 ortakçı odası, üzeri tahta ile örtülü bir çeşme ve büyük bir ambar mevcuttu. Bu ambarda hububat olarak; 637,5 kile buğday, 827,5 kile çavdar, 875 kile arpa, 254 kile yulaf vardı. 7 ortakçı çifti bulunuyordu. 520 kile tohumu alacak olan

tarlası vardı. Çiftlik kethüdasına ise 140 kile buğday, 140 kile çavdar, 140 kile arpa ve 70 kile yulaf verilmiştir.

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın çiftliklerinden en fazla buğday 2.335 kile ile Köselер Çiftliği'nde bulunuyordu. En çok çavdar 1.680 kile ile Bistrişte Çiftliği, arpa 2.608 kile ile Dolyane Çiftliği, yulaf 375 kile ile Bistrişte ve darı 207,5 kile ile Dolyane Çiftliklerinde idi. En az zahire ise 7,5 kile buğday ve 13 kile arpa ile Gırbanişte Çiftliği, 35 kile arpa ile Ercili Zir Çiftliği, 20 kile yulaf ile Rodak Çiftliği ve 2 kile darı ile Koçkar Çiftliği'nde bulunuyordu. En büyük ekili tarla ise 1.700 kile tohum ile Konuç Çiftliği'nde yer almaktadır.

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın iltizamında olan konak, ev ve çiftliklerindeki ambarlarda mevcut olan zahire miktarları da kayda geçirilmiştir. Buna göre İstanbul cinsinden 2.644,5 kile arpa, 5992,5 kile çavdar, 4825 kile arpa, 366 kile yulaf ve 122,5 kile darı yazılmıştır. Görüldüğü üzere darı miktarı oldukça az bir orana sahiptir. Sadece Balvan-ı Bala ve diğer iki ambarında yukarıda belirtilen miktar bulunmaktadır. Bu durum gösteriyor ki genel olarak devletin asker ve diğer önemli bölgelerin iaşesini sağlamakta daha çok tercih edilen ürün olmasıyla buğday ekimi yaygınlık kazanmıştır. Ortakçılara verdiği toplam borç ise; 2.286 kuruştur. Belirtilen borç hangi çiftlik ortakçısına ait ise o çiftlikler belirlenip, tüm çiftliklerindeki ortakçılardan tahsil edilmiştir.

Muhallefâtını tespiti memur edilen kadı ve mübaşir tarafından ölen kişinin terekisi, alacakları, borçları dikkatli bir şekilde, özen gösterilerek kaleme alınmıştır. Yukarıdaki tabloda yer alan bilgilere göre kendisi önemli görevler ifa etmiştir ve muhallefât defterindeki mal varlığı açısından zenginliği dikkate değerdir. Bulunduğu bölgede nüfuz sahibi olması yaşam biçimi açısından iyi durumda olduğunu bizlere kanıtlar niteliktedir. Çiftlik ambarında 2.031 kile çavdar ve arpa karışık olarak vardır.

Tablo 7

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın 28 Adet Çiftliğindeki Zahire Toplamı

Cinsi	Kile Miktarı	İhraç Edilen Tohum Miktarı	Toplam
Buğday	14.043	3.981	11.802
Çavdar	16.322,5	4.669,5	11.652,5
Arpa	22.780	4.577	18.207
Yulaf	3.203	2.080	1.123
Darı	974,5	20	954,5

Ancak ilk sayımda hesaplanmış olan 44.030,5 kile çeşitli hububatın yanlış hesaplandığı anlaşılmış; yapılan hatanın düzeltilmesi sonucunda gerçek hububat miktarı 50.0615 kile olarak kaydedilmiştir. Bölgede 1 kile buğdaydan 80 akçe, çavdardan 30 akçe, arpadan 27 akçe ve darıdan 30 akçe pazar vergisi alınmıştır.

Çiftliklerdeki üretim biçimi yakından bakacak olursak, çiftlikler kâhya/kethüda vasıtasıyla ortakçılar ile işletildiği görülmektedir. Ortakçıların çift hayvanları kendilerine aitti. Tohumluk Nazırzâde Mehmed Ağa tarafından veriliyordu. En çok ortakçı çifti Dolyane Çiftliği'nde bulunuyor. Toplam ortakçı çifti sayısı 188, ortalama ortakçı çifti sayısı 4, toplam ortakçı sayısı ise 92'dir.

Değirmenler şüphesiz Osmanlı tarımı açısından önemli bir konuma sahipti ve buldukları bölgede halkın sosyal hayatına büyük kolaylıklar sağlıyordu. Değirmenlerin, buldukları bölge ve iklim özelliklerine göre el, su ve yel şeklinde türleri vardı. İştîp Âyanı Nazırzâde Mehmed Ağa'nın İştîp bölgesinde değirmenleri de bulunuyordu. Bu değirmenlerin çalıştırılması hususunda akış hızı fazla olan nehirler tercih edilmiştir. Değirmenler kiracılık yolu ile işletilmektedir.

İştîp Kasabası Yağmurlar Karyesi'ndeki çiftliğinin yakınından bulunan Bregalnica Nehri üzerinde, kiremit örtülü 10 göz bir bab değirmen bulunmaktadır. Bab tabiri "taş" yerine kullanılmaktadır. Çiftlik kethüdâsı tarafından işletilen değirmende, senede 1000

İstanbul kilesi²⁵⁶ çeşitli a'şâr elde etmiştir. A'şâr Yağmurlar çiftliğindeki ambarında bulunan diğer tahıllar ile karıştırılmıştır.

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın yirmi sekiz adet çiftliğinin tamamının idaresi ortakçılar tarafından yürütülmekteydi. Bu sebepten âyânın mallarının satılması mümkün değildi. Ölümünden sonra evlatları ve nikahlı eşleriyle birlikte 27 adamının üzerlerinde sadece elbiseleri ile kaldığı, hallerinin perişan oluşlarına merhamet edilmesiyle var olan emlak, hububat, hayvanların kendilerine verilmesi konusu Rumeli Valisi Abdullah Ağa tarafından İstanbul'a bildirilmiştir.

Şekil 3. Bregalnica Nehri ve Novo Selo Köyü'nden bir görüntü²⁵⁷

Bölgedeki diğer bir değirmen ise İştip Kazası'nda Çarnişte Karyesi'nde kendi çiftliği yakınındaki Uzlet Nehri üzerindedir. Kiremit örtülü 2 göz değirmeni vardı. İstanbul kilesi olarak senelik 120 kile çavdar ile şair kirası vardı. Kiracının elde ettiği mahsul üzerinden 10/1 oranında alınıp, değirmencinin ürettiği üründen hiçbir şekilde elinde

²⁵⁶ Kile: Tahılın türüne, kullanıldığı yere ve zamana göre ağırlığı değişen ölçek. Osmanlı Devleti'nin resmî ölçüğü olan ve Akdeniz tüccarının "kilo de Constantinople" şeklinde sözünü ettiği İstanbul kilesi XVI. yüzyılda 20 okka, yani 25,6589 kg. buğday ve un, 23,093 kg. arpa almaktadır.

²⁵⁷ www.stringfixer.com/tr/Bregalnica. (Erişim tarihi 26.09.2020).

kalmamaktadır. Ulariçe Karyesindeki çiftliği yakınındaki İzlet Nehri üzerinde 3 göz değirmeni vardır. Senelik kirası İstanbul kilesi olarak 40 kile hinta, 200 kile çavdar ve arpadır. Senelik mahsulün Ulariçe Çiftliği adına harcanması sebebiyle değirmencinin elinde bir ürün kalmamıştır. Bregalnica nehri üzerinde bir çeşmesi bulunan 10 göz değirmeni yarı hisselidir. Senelik kirası İstanbul kile 445 buğday, çavdar ve senelik mahsulü konağına kalmayıp, mahsulü değirmencide kalmıştır. Kale altında 2 göz sebil değirmeni vardır. Üç ay işletilen değirmende elde edilen mahsul tahmini 10 kile karıştırılarak miktarı arttırılmıştır. Böylece var olan ürünün olduğundan fazla gösterilerek işletmecinin fazla vergi vermesine neden olmuştur. İştîp yakınında Kemer yerinde 2 göz sebil değirmeni üç ay işletilip tahmini 15 kile mahsule karşılık kirası ödenmiştir.²⁵⁸ Sonuç olarak senelik kira ödemesi kuruş veya akçe cinsinden değil, değirmende işlenen ürün üzerinden alınmıştır. Değirmenlerin işletilmesi hususu âyan için önemli bir kazanç kapısı olmuştur. Bu alanda da yapmış olduğu usulsüzlükler değerlendirilen belgeler çerçevesinde karşımıza çıkmıştır.

Tablo 8

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın kiraya verdiği değirmenlerden elde edilen zahire miktarı

Cinsi	Miktarı (Kile)
Buğday	2.644,5
Çavdar	5.992,5
Arpa	4.825,5
Yulaf	362
Darı	122,5

Yukarıdaki tabloda yer alan zahire miktarları 6 adet kirada olan değirmenlerinden elde edilen mahsuldür.

3.7. Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Menkul Malları ve Gündelik Hayatı

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın aynı türden eşyaları bir arada tutularak sınıflandırılmıştır. Muhallefât defterlerinde mallar sandık, çuval, sepet içerisinde

²⁵⁸ BOA, D. BŞM. MHF. d. No. 12808/ 6-7.

kaydedilmektedir. Mehmed Ağa'nın muhalledfâtında ise sadece nakit akçeleri, önemli mücevherleri sandık içerisinde belirtilmiştir. Menkul malları içerisinde nakit paraları, giyim eşyaları ve kumaşları, ev eşyaları, hayvanları, cariyeleri yer almıştır. Nazırzâde Mehmet Ağa bölgede etkin bir âyan olduğu kadar okur-yazar olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü kendisi hakkında bizlere önemli bilgiler sunan defterde bazı kitaplar kaydedilmiştir. Böylece kendisinin okuduğu kitaplar hakkında da bizleri bilgilendirmektedir. Ayân Mehmed Ağa'nın kitaplarına dair kayıtlar hangi tür kitaplara ilgisinin olduğunu öğrenmemize katkı sağlamaktadır. Farklı alanlardaki kitaplar içerisinde başta Kur'an gelmektedir. Toplamda 11 kitabı bulunmaktadır. Mevcut olan kitapların fiyatlarına dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. Mehmed Ağa'nın daha çok dini kitaplar okuduğu, ilmi ve dini açıdan kendisini geliştirmeye çalıştığı fikri ortaya çıkmaktadır.

Tablo 9

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın muhalledfâtında yer alan bazı kitaplar

Adı	Adet
Mushaf-ı Şerif	1
Risale-i Ulviyat	1
Vankulu (lûgat)	1
Mukaddime (İbn Haldun)	1
Türkî Risale	1
En'âm-ı Şerif	1
Fetâvâ-ı Âli Efendi	1
Fetâvâ-ı Sun'ullah Efendi	1
Fetâvâ-ı Üskübî	1
Fetâvâ-ı Kâdîhân	1
Fetâvâ-ı Kâdî	1
Toplam	11

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın muhalledfâtında yer alan kitaplarını diğer âyanların kitapları ile mukayese etmek faydalı olacaktır. Örneğin, dönemin tanınmış devlet adamlarından Şahin Mustafa Paşa'nın kitapları cüzi bir miktar teşkil etmektedir.

Kendisinin sahip olduğu kitaplar ise birkaç Kur'an-ı Kerim ile Peçevi Tarihi'dir.²⁵⁹ Sivas'taki âyan ailelerinden Hatib-zâdelerin de kitapları olduğuna rastlanılmıştır. Abdullah Efendi'nin Tefsir-i Usam, Tatlim ve Talika Dair Tahkik, Maad-ü Vediaya Dair Risale adlı kitapları bulunmaktadır.²⁶⁰ Ailenin diğer önemli fertlerinin de kitapları bulunmaktadır. Sivas'taki diğer âyan ailelerinden Zaralızâdeler ve Müftizâdelerin Mushaf-ı Şerif (Kurân-ı Kerim) ve En'am-ı Şerif gibi kitapları bulunmaktadır.²⁶¹ Kilis ve A'zaz voyvodası Daltaban-zâde Mehmed Ali Paşa'nın muhallefâtında 77 cilt kitabı bulunmaktadır.²⁶² Kitaplar çeşitli dinî, edebî ve tarihî kitaplarla gramer kitaplarıdır.²⁶³ Mevcut olan kitaplara dair sadece kaç cilt oldukları hakkında bilgilere ulaşılmıştır. Defterde ilk olarak Mahizâde hattıyla, ikincisi Muhammed Haddâdî Efendi hattıyla yazılmış iki el yazması Kur'an-ı Kerim kaydedilmiştir. Tefsir, Peygamberler Tarihi, Hilye-i Saadet gibi dinî eserlerin yanı sıra, Fezâil-i Devlet-i Osmaniye ve Mu'yyâr-el Düvel Tarihi gibi tarihe dair eserleri de bulunmaktadır. Toplam 22 adet kitabı vardır.²⁶⁴ Ayıntab Âyanı es-Seyyid el-Hac Mehmed Ağa'nın terekesinde ise sadece 1 kitap kaydı yer almakta olup iki cilt Mushaf'tır.²⁶⁵ Osmanlı bürokrasisinde görev yapmış olan Emin Ağaların muhallefât kayıtlarından elde edilen bilgiler ışığında bu kişilerin de birçok kitabı bulunmaktadır. Kitapların türlerinin, ücretlerinin ve adetlerinin ne kadar oldukları belirtilmemiştir. Kitapların muhallefâtları içerisinde oransal olarak ne kadar yer kapladıkları belirtilmiştir.²⁶⁶ Bu örneklerle bakılacak olursa Nazırzâde Mehmed'in ortalama sayıda kitabı mevcuttu.

Mehmed Ağa'nın konağında bulunan abdesthaneler ve mabet kendisinin dinine düşkün olduğunu kanıtlamaktadır. Muhallefâtı içerisinde "Benaluka²⁶⁷ seccade", "köhne

²⁵⁹ Merve K. Türkal, "Erzurum Valisi Şahin Mustafa Paşa'nın Muhallefâtı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı), s. 286.

²⁶⁰ Muhammed Aydın, "Sivas'ta Âyan Aileleri (1740-1850)", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2011, s. 151.

²⁶¹ Aydın, a.g.t., s. 153.

²⁶² Mehmet Kıvrım, "Kilis ve A'zaz Voyvodası Daltaban-zâde Mehmed Ali Paşa ve Muhallefâtı", *OTAM*, C. 24, S. 24, 2010, s. 173.

²⁶³ Kıvrım, a.g.m., s. 156.

²⁶⁴ Yunus Özger, "Trabzon Valisi Hazinedârzâde Süleyman Paşa'nın Muhallefâtı", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, s. 98.

²⁶⁵ Mehmet Karagöz, "Ayıntab (Antep) A'yanı es-Seyyid el-Hac Mehmed Ağa bin es-Seyyid Battal Ağa'nın Terekesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 2, s. 323.

²⁶⁶ Muhammed Emin Gürsoy, "18 Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Bürokrasisi'nde Görev Yapmış Muhtelif Emin Ağaların Muhallefatları: Servet, Kariyer ve Yönetim", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2021, s. 150-151.

²⁶⁷ Küçük boyutlu çuha parçalarının yan yana dikilerek oluşturulan seccade, duvar halısı, minder, perde gibi eşyalara verilen genel ad. Bosna'da bulunan ve Osmanlı döneminde söz konusu eşyanın üretiminde uzmanlaşmış Banja Luka kasabasından gelmektedir.

seccade”, sim harçlı mercan tesbih”, “mercansız küçük tesbih”, “sim harçlı yüz sûre tesbih”, “bağı harçlı kalenbek²⁶⁸ tesbih”, “peşkir”, büyük peşkir”, “işleme havlu”, “sade el havlusu”, “cedid büyük havlu”, “büyük havi havlu”, “işleme abdest havlusu”, “müstamel havlu”, “kırmızı abdest peşkiri” yer almaktadır.

Defteri önemli kılan eşyalar içerisinde ateşli ve ateşsiz silahların varlığı dikkat çekicidir. Silahları farklı ebatlarda olup, içerisinde dikkat çeken tüfek, tabanca başta gelen ateşli silahlarını oluşturmaktadır. Tüfek çeşitleri içerisinde filinta bu öneme haizdir. Bu silahlarda sim, demir, pirinç gibi malzemeler kullanılmıştır. Kesici silahları içerisinde kılıç, bıçaklar ve topuz yer almaktadır. Kendilerini düşmana karşı korumak için gerekli malzeme dahi mevcuttur. Bu duruma örnek oluşturabilecek sadece kalkan kullanılmıştır.

Tablo 10

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın silahları ve kesici aletleri

Türü	Adet
Sade Arnavut Tüfeği	1
Sedefkâr Tüfek	1
Piştov	1
Sade Piştov	1
Piştov	1
Pirinç Takımlı Büyük Piştov	1
Simli Filinta	4
Demir Filinta	1
Soldat Demir Filinta	1
Küçük Filinta	1
Simli Şam Bıçağı	1
Sade Yatağan Bıçağı	1
Simli Yatağan Bıçağı	1
Simli Frengi Kılıç	1
Simli Tapan Kılıç	1
Simli Topuz	1
Toplam	19

²⁶⁸ Tesbih yapılan, öd türünden hoş kokulu bir ağaç.

Silahların malzemeleri için gerekli olan barutluklar da bulunmaktadır. Kübralı boynuz barut veznesi, simli ve pirinç barut kapaklarına rastlanmaktadır.

Muhallefât defterinde Nazırzâde Mehmed Ağa'nın sahip olduğu nakit para ve mücevherlerin meblağlarıyla ilgili mühim bilgiler mevcuttur. Bazı önemli eşyaları belli malzemelerden yapılmış olan sandıklar içerisinde saklandığı belirtilmiştir. Nazırzâde Mehmed Ağa'nın büyük konağındaki selamlık bölümündeki büyük odada bulunan beyaz akçesi 886,5 kuruştur. Selamlıktaki sağ taraftaki küçük mabeyn odasında üzeri eşya ile doldurulmuş üç deri kaplı tahta sandıkta 1.601 kuruş Mısır zincirlisi, 11.230 ak akçe ile toplamında 12.831 tespit edilmiştir.

Selamlıktaki sol taraftaki mabeyn odasında ise demir sandık içerisinde beyaz akçe 5.350 kuruş vardır. Odalar içerisinde yer alan toplam kuruşu 19.067,5 olarak kaydedilmiştir. Rebiülevvelin on ikinci günü yapılan tahkikatta tespit edilen altın miktarı şöyledir:

Tablo 11

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Elinde Bulunan Altın Çeşitleri

Kişi	Adet	Cins	Değer	Kuruş
Büyük oğlu Mahmud Ağa	1.992	Altın	4,5	8.964
Küçük oğlu Ahmed Ağa	475	İstanbul zer-i mahub ²⁶⁹	–	7.951
	334	Mısır Fındığı		
	1.308	İstanbul Fındığı		
Zevcesi Şerife Havva Hatun	500	İstanbul zer-i mahub	–	1.500
Ortanca Zevcesi Ümmügülsüm Hatun	500	İstanbul zer-i mahub	–	1.500
Merhum oğlu İbrahim	978	Mısır zir-i mahub ve zincirlisi altın	–	2.689,5
Kızı Ümmügülsüm	1.000	Mısır zir-i mahub zincirlisi altın	–	2.750
Kızı Fatma	1.000	Mısır zir-i mahub zincirlisi altın	–	2.750
Kızı Aişe	996	İstanbul zer-i mahub altın	–	2.988
Kızı Hafize	1.000	Mısır zer-i mahub ve zincirlisi altın	–	2.750
Toplam	10.083			33.842,5

²⁶⁹ XVIII. yüzyılda kesilmiş bir altın. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları, 2020, s. 651; BOA, D. BŞM.MHF.d. No. 120808/4, 15 Şevval 1191/16 Kasım 1777.

Bilinen altın miktarı 10.083, ancak 33.842,5 kuruş olarak yazılmıştır. Eşyaları arasında kıymette pahalı olan mücevherler ve takılar da bulunmaktaydı. Nazırzâde Mehmed Ağa'nın var olan nakit paraları, altın ve çeşitli değerdeki taşlardan yapılmış mücevher ve aksesuarları dikkat çekmektedir. Mücevherleri kendi içerisinde çeşitlilik göstermekte ve bu eşyaların çoğu eşlerinin, cariyelerinin kullanımındadır. Kendisine ait olduğu düşünülen yüzükler ve saatler azdır. "10 Altın bilezik²⁷⁰ ve küpe", "1 altın bilezik", "2 halhallı saat", "2 sarı tombak saat kösteği", "2 mai sagir yüzük", "5 sagir ve kebir yüzük", "2 lâl yüzük", "3 çark ayaklı inci küpe", "1 altın ayaklı küpe", "2 altın zümrüt dörder ayaklı küpe", şeklinde ziynet eşyaları vardır. Bunları saklamak için ise keseler ve kutular kullanılmıştır. Arûsek²⁷¹ kutu, kehribar kutu, sim kutu, akçe keseleri yer almaktadır. 20 tane tarağı olmakla birlikte, 3 küçük sırma ve 17 sim tarağı mevcuttur. Değerli aksesuarların toplam kıymetleri hakkında bir bilgi olmamakla birlikte, defterlerde bazı aksesuarların fiyatlarını öğrenmek mümkündür. Nakitleri ise beyaz akçe olarak 19.067,5 kuruş mirasçılarına bağışlanmıştır. Bedeli 10.083 cins altın meydana çıkarılmıştır. Bu altınların kıymeti 33.842,5 kuruş ettiği ve toplamı 52.910 kuruş şeklinde hesaplanmıştır.²⁷²

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın muhalledât defteri içerisinde yerli, yabancı kumaşları ve bu kumaşlardan yapılan eşyaları bulunmaktadır. Eşyalarının miktarları açısından zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Mehmed Ağa'nın Siroz basması, Selanik alacası²⁷³ ve basması, Mısır alacası, Halep alacası, Erzurum örtünme, Şam alacası, Fransız çuhası,²⁷⁴ ipek, atlas ve bir deri çeşidi olan "göderi" cinsinden eşyaları bulunmaktadır. Ağa'nın sahip olduğu kumaşlar isimlerini renginden ve üretilmiş olduğu şehirden almaktadır. Kumaşlar metre cinsinden değil taka²⁷⁵ olarak bulunmaktadır. Yer alan kumaş takaları ise; düz kutni taka, Şam alacası taka, Halep çiçekli taka, telli çiçekli taka" şeklinde bulunmaktadır. Kumaşların top olarak kaydedilmesi ticaret malzemesi olarak da kullanıldığı fikrini desteklemektedir.

²⁷⁰ Dirhemi 39, diğer bilezik dirhemi ise 21.

²⁷¹ Yeşil ve pembe dalgalı sedef.

²⁷² BOA, AE.SABH. No. 361/25187/1.

²⁷³ Karışık renkli, açık koyulu pamuklu kumaş. Birkaç renkli ipliğin bir arada kullanılmasından dolayı bu isim ile tabir edilmiştir. İç giyim ve çeşitli ihtiyaçlar dahilinde kullanılmıştır.

²⁷⁴ Osmanlı coğrafyasında üretilen yünlü dokuma türüdür. "Çuka" olarak da adlandırılmaktadır. Daha çok askerin giyim ihtiyacının karşılanması için kullanılmıştır. Bkz: Yaşar Baş, "III. Ahmed Devrinde İstanbul Çuha Fabrikasının Kuruluşu ve İşleyişi", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 15.

²⁷⁵ Bir çeşit kumaş topu.

Âyanın muhalefâtında kendisine ait çeşitli, pahalı ve lüks eşyalar ve kıyafetlerin varlığı dikkat çekmiştir. Giyim eşyaları içerisinde hem çeşitlilik hem de değer bakımından önemli yer tutan kürkler vardır. Kürk Osmanlı geleneğinde yaygın şekilde kullanılmıştır. Saray ve devlet erkânı tarafından giyilen resmi bir giysi görevini yansıtmaktaydı. Kürkün biçimi, süslemesi kişinin rütbesini ve görevini yansıtan önemli unsurdur. Kürkler Osmanlı geleneğinde statüyü simgelediğinden herkes istediği kürkü giyemezdi. Bu kürkler içerisinde en pahalı ve değerli olan samur kürklerdi. Mehmed Ağa'nın eşya listesinde; bir tane samur müstamel cübbe kürk, su samurundan kürk, sincap derisinden kürk, vaşak kürkü, iki tane paçaları samur kürk tulumu yer alıyordu. Kakum²⁷⁶ kürkler diğer kürk türüne göre daha ucuzdur. Kürkleri de kendi içerisinde çeşitlilik göstermektedir. Mor çuka kontoş yakalı kürk, sade saçaklı fistan kürk, zerdeva²⁷⁷ kürk, köhne Karakulak kürk parçaları, yeşil çukalı köhne kontoş²⁷⁸ yerli kürkleri vardır. Kürklerin bölge itibariyle soğuk mevsim şartlarına karşı korunmak dışında zenginlik ve statüyü temsil ettiği için tercih edildiği söylenebilir. Mehmed Ağa'nın kürklü giysi ve kumaş çeşitleri de vardı. Kürklerinin yanında çok sayıda cübbesi eşyaları içerisinde önemli yer tutmaktadır. Kırmızı çuka zenne cübbesi, kırmızı köhne zıbın cübbe kürk, kadife zenne cübbesi, paçası vaşaklı cübbe kürk, çuka köhne cübbe, 9 kadife zenne cübbesi ve sarı kaftan kaydedilmiştir. Bu giysilerinin yanı sıra, işleme uçkur, mest²⁷⁹ papuç, cedid çizme, don, kadife donluk, cedid gömlek, hamam gömleği, bürüncek²⁸⁰ gömlek, kutnî entari, müstamel ve köhne destar, sarık, köhne beyaz entari, müstamel bogâsı içlik, kırmızı çuka şalvar, dallı zıbın yazılmıştır. Kendisinin sarığına sardığı, zevcelerinin başlarını örttüğü aksesuarlar arasında müstamel beyaz şal, müstamel âtik lacivert şal, fındıklı şal, bazı şal parçaları, elvan²⁸¹ yemeni, beyaz dülbent²⁸², sarı boyama, cedîd işleme yemeni, oya yemeni, al yemeni ve kuşak çeşitleri bulunmaktadır. Muhalefâtında kendi eşyalarının yanında eşlerinin, cariyelerinin giyebileceği giyim eşyaları hakkında da bilgiler mevcuttur. Bunlar âyanın günlük hayatını yansıtmaya yönünden önem taşımaktadır. Eşyaların türü, nitelikleri dikkate

²⁷⁶ Kakum: Kuzey bölgelerde yaşayan, sansara benzer, siyah kuyruklu, derisi çok makbul bir hayvan; bu hayvanın postundan yapılan kürk. Bkz. Devellioğlu, a.g.e., s.555.

²⁷⁷ Zerdeva: İskandinavya ve Rusya'nın buzlu bölgelerinde yaşayan, sansar cinsi, küçük, etçil memeli hayvan, ağaç sansarı. Bu hayvanın postundan yapılan kürk. bkz:(Ayhan;189-202).

²⁷⁸ Kontoş: Tatar beylerinin giydikleri, yüzü harçlı, dar kolları, üstlük, libas. Sâmi, a.g.e., s.1116.

²⁷⁹ Yumuşak ayakkabı, üstüne kundura veya papuç giyilir.

²⁸⁰ Bükülmüş ham ipekten dokunan ince kumaş. Bkz. Fikri Salman, "Tarihi Türk Kumaş Sanatı", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1999, s.125-126.

²⁸¹ Rengârenk, alacalı.

²⁸² Tülbent. Pamuk ipliğinden dokunmuş, çok yumuşak, seyrek, ince bez. Bkz: Mehmet E.Yardımcı- Erkan Oflaz, a.g.m., s. 223-224.

alınarak kaydedilmiştir. Bu eşyalar Nazırzâde Mehmed'in terekesinde oldukça geniş bir yer tutmaktadır.

Ev eşyalarının çoğu kendi ihtiyaçları doğrultusunda kullanılmıştır. İlk olarak Nazırzâde Mehmet Ağanın konak veya evlerinde olduğu düşünülen ev döşemelerinin başında yastık, yorgan, minder, döşek, mutfak eşyaları gelmekteydi. Mabeyn odasında Siroz basması memlû 12 adet yastık, İstanbul yapağı memlû 2 köşe yastığı, suffenin (sofanın) Siroz basması köhne memlû 10 yastığı, cedîd Bursa tellisi 5 yastık, küçük odada siyah köhne memlû 12 yastığı, alt kattaki odasında köhne memlû 7 çuka yastık, bez köhne yastık 3, Alaca köhne köşe yastığı 1, Siroz basması 3 yastık yüzü, basma yorgan yüzü 4, kaltak örtüsü kaplan post 2, sim örtünme ve başlık, sim kübralı ibrişim Erzurum örtünme ve başlık kaydedilmiştir. Diğer önemli bir ev eşyası olan minderler, mak'adlar,²⁸³ yorganlar, şilteler, döşekler de vardır. Ayrıca, 1 Harîr cedîd cibinlik, küçük müsta'mel 2 alaca kilim, sekban herekesi, 1 Mısır hasır, demir soba, döküm pirinç mangal ve çadır yazılmıştır.

Âyanın mutfak eşyaları arasında işleme makreme,²⁸⁴ köhne ocak yaşmağı,²⁸⁵ Bosna yapımı su tası, kahve ibriği, kahve tepsisi, kahve fincanı (14 tane), simkâri fincan (43 tane), sim buhurdan, muadil su tası, tabak, leğen, ibrik, çeşitli kumaşlardan yapılmış kapı, pencere perdeleri yer almaktadır. Osmanlı toplumunda kahve sosyal hayatın bir parçası olmuştur. Kahve konukların ağırlanmasında ikram edilen, keyif veren rahatlatıcı bir içecek olarak yerini almıştır. Defterde yer alan kahve araç-gereçleri Mehmed Ağa'nın konağında da bolca kahve tüketildiğinin bir göstergesidir. Mutfakta lazım olan tencere, tava, kaşık vb. eşyalara dair bir kayıt bulunmamakla birlikte sadece kazan yer almıştır. Eşyaların kullanımları konusunda bazı sıfatlar ile nitelendirildiği ve böylece eşyaların ne durumda olduğu konusunda aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. "Köhne" olarak nitelendirilen eşyaların eski, "cedîd" olanların yeni ve "müsta'mel" tabiri ise kullanılmış olduğunu belirtmektedir.

Çiftliklerde bakılan hayvan sayısı ise oldukça fazlaydı. Hayvanları kendi içerisinde tasnif edilmiştir. Mevcut olan hayvanlarının res'(baş) tabiri kullanılarak kayd edildiği görülmektedir. Muhallefâtında bahsedilen hayvanları ile ilgili detaylı bilgilere yer

²⁸³ Minder. Defterde yer alan çeşitleri Siroz basması köhne ma'kad, cedîd ma'kad, çuka ma'kad bulunur.

²⁸⁴ Aslı "mikreme"dir. Kullanıldığı yere göre değişen örtü çeşidi. Sofra havlusu.

²⁸⁵ Örtü, perde. Sami; a.g.e., s.1530.

verilmiştir. Ayrıca çiftliklerde yer alan ortakçılar, beylikçi hizmetkârları dışında hayvanların bakımı, üretimi, çobanlar, hergeleciler, sığırtmaçlar, ter oğlanı²⁸⁶ denilen kişiler tarafından sağlanmaktadır.

Tablo 12

28 adet çiftliğinde Ter oğlanları tarafından bakılan hayvan toplamı

Cins	Adet
Kara Sığı Öküzü	43
Manda Öküzü	41
Sağmal Camus İneği	20
Merkeb	13
Bargir	9
Toplam	126

Mehmed Ağa'nın sahip olduğu çiftliklerin tümünde hayvan bulunmamaktadır. Büyükbaş, küçükbaş hayvanları için gerekli olan çoban, hergeleci, sığırtmaç sayıları hakkında da bizleri aydınlatmaktadır. Ter oğlanı, hizmetkâr ve yanaşma ile aynı anlama gelmekte olup, genç işçi emeğini ifade etmekteydi. Hizmetkârlar haricinde yetiştirilmiş olan hayvanları ise tabloda detaylı olarak bahsedilmiştir.

²⁸⁶ Yanaşma, ırgad ve hizmetkâr olarak görev alan kimseler için kullanılırdı. Bkz: İsmail Arslan, "19 Yüzyıl Ortalarında Balkanlarda Bir Osmanlı Kasabasının Sosyo-Ekonomik Yapısı: Vulçitrın", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. XII, S. 2, s. 419.; Zafer Karademir, "Statüleri ve Mahiyetleri Açısından Osmanlı Ekonomisinde Büyük Çiftlikler (18. Yüzyıl)", *Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S. (IV/2), 2018, s.29.

Tablo 13

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın 28 parça çiftliği dışında imal olunan hayvan toplamı

Cins	Adet	Değeri
Kısır Kara Sığır İneği	43	9
Yeni Buzağlı Kara Sığır İneği	34	8
İki yaşında Kara Sığır Dügesi	24	3
Üçer yaşında Kara Sığır Tosunu	20	5
İkişer yaşında Kara Sığır Tosunu	27	3
Dörder yaşında Kara Sığır Tosunu	28	7
Kara Sığır Boğası	4	6
Toplam	180	42

Çiftliklerinde kendisinin toplam 417 büyükbaş hayvanı, 51 keçisi, 3666 ağnamının damızlık ve dişi zibha (kurbanlık)²⁸⁷ olduğu ve bunların değerinin 3.500 kuruş olduğu belirtilmiştir.²⁸⁸ Çiftlikleri içerisinde toplam 180 büyükbaş hayvanı vardır. Kimi çiftliklerinde sadece tahıl tarımı yapılmaktadır. En çok hayvana sahip olunan çiftlikleri: Mirahor, Ercili, Kösel, Ulariçe, Hızır Fakılı, Korşe, Varsaklı ve Yağmurlar olarak tespit edilmiştir.

Çiftlik hizmetkârları içerisinde yer alan ter oğlanları (beylikçi hizmetkârları), koyun çobanları, yabanî at çobanı olan hergeleciler ve sığirtmaçların varlığından söz edilmektedir. Hergele; binmeye, arabaya koşulmaya ve yük taşımaya alıştırılmış olan binek hayvanları için kullanılmıştır. Çiftlikte yer alan görevliler ise 18 koyun çobanı, 2 karakullukçu²⁸⁹ ve 2 odacı olup toplam 22 kişiye kişi başı 12 kuruştan toplam 260 kuruş ücret tahsil edilmiştir. Hergeleci 3 kişi olup bir hergeleci ücreti 11 kuruş toplam 33 kuruş, sığirtmaç²⁹⁰ 2 kişi beheri 11 kuruş toplamda 22 kuruş olacak şekilde belirlenmiştir. Ter oğlanlarının (beylikçi hizmetkârlarına) sayısı 32 kişi olup her birine senelik 32 kile çavdar

²⁸⁷ BOA, C. ML. 363/14862/1, 22 Şevval 1191/23 Kasım 1777.

²⁸⁸ BOA, AE. SABH. No. 361/25187/1, 24 Şevval 1191/25 Kasım 1777.

²⁸⁹ Pakalın, a.g.e., s. 198.

²⁹⁰ Sığır çobanı.

ve arpa verilmektedir. Ayrıca senelik ücretleri bir kişi için 1.300 kuruştur. Defterde yazan toplam hergele sayısı 111'dir. Ancak hesaplamanın yanlış yapıldığı ortaya çıkmıştır. Zira defterde toplam 104 hergele yazılmıştır.

Tablo 14

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın çiftliğinde bulunan hergelesi (yük hayvanları)

Cins	Adet	Değeri
Beygir(büyük- küçük)	55	15
Ayır	7	13
Kısrak	32	10
Yanları Telli Kısrak	17	10
Toplam	111	48

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın kayıtlara geçmiş olan 6 atı vardır. Sahip olduğu bu atlar için kullanılan takımlar; sim çuha eğer, piriñç köhne rikâb, cedîd çuka haşadan²⁹¹ ibarettir.

Tablo 15

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın atları ve eşekleri

Türü	Adet	Değeri (Kuruş)
Siyah at	1	-
Kır at	1	-
Al at	1	-
Siyah değirmen atı	1	-
Siyah koca at	1	-
Kır koca at	1	-
Hatab-keşan eşek	6	-

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın atları dışında merkepleri de mevcuttu. 6 tane eşeği yazılmıştır, ancak bunların kaç kuruş olduğu belirtilmemiştir.

²⁹¹ Eyer ile atın sırtı arasına konan örtü, gaşiye.

Aşağıda yer alan çiftliklerde küçükbaş hayvanları (keçi, koyun, koç vb.) ayrı ayrı tasnif edilmiştir. Tunatar ve Konuç çiftliklerinde koyun ve keçi dikkat çekmektedir. Söz edilen çiftliklerdeki hayvanların kışlak olarak adlandırılan yerlerde barındıklarından bahsedilmektedir.

Tablo 16

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Tunatar Çiftliği'nde bulunan küçükbaş hayvanı

Cins	Adet	Değeri
Dişi Keçi	22	80
Erkek Keçi	14	80
Oğlak	15	40
Toplam	51	200

Tablo 17

Malemiş kışlağındaki çoban kethüdasının idaresindeki ağnam mevcudu

Türü	Adet	Değeri
Sağmal dişi damızlık koyun	728	50
Koç	86	80
Burma²⁹² erkek koyun	164	80
Erkek toklu	223	40
Dişi toklu	232	40
Toplam	1433	290

Bunlar bölgenin et ihtiyacını karşılamak, kurbanlık amacı doğrultusunda ticari bir gelir kapısı oluşturduğu düşünülmektedir.

Konuç çiftliği kışlasında Nikola adlı kethüda sorumluluğunda olan ağnamı ise aşağıdaki gibidir.

²⁹² İğdiş edilmiş, kısırlaştırılmış hayvan.

Tablo 18

Konu Çiftliği'ndeki kethüda sorumluluğundaki ağnam mevcudu

Türü	Adet
Sağmal damızlık koyun	1.106
Koç	120
Burma erkek	288
Erkek toklu	359
Dişi toklu	360
Toplam	2.233

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın muhallelâfında ağnam mevcudu ise 3666 olarak kaydedilmiştir.

3.8. Nazırzâde Mehmed Ağa'nın Oğulları

3.8.1. Nazırzâde Mahmud Ağa ve Çiftlikleri

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın büyük oğlu Mahmud Ağa'dır. Validesi şerife Havva Hatun dolayısıyla "Seyyid" unvanı almıştır. Seyyid Mahmud Ağa Bedirhan Hanım'la evlenmiştir. Bu evlilikten Yahya ve Numan adlı iki oğluyla Atike adlı bir kızı olmuştur. Ancak, Mahmud Ağa, 1778-1179'da ölmüştür. Babalarının muhallelâf defteri neticesinde 28 parça çiftliği içerisinden kendi tasarrufuna bırakılan birkaç çiftlik vardı. Defterde bu çiftlikler ile ilgili nasıl bir yapıda olduğu, hangi amaç ile kullanıldığı, ekonomik ve ticari açıdan nasıl faydalanıldığı konusunda önemli bilgiler bulunmaktadır. Oğlu Mahmud idaresinde olan dört çiftliği hakkında detaylı bilgiler mevcuttur.

Orta Kara Orman Çiftliği, İştip Kazası içerisinde yer almaktadır. Defter içerisinde yer alan çiftliklerin çoğu buldukları nahiyenin adı ile anılmaktadır. Çiftlik içerisinde yer alan ortakçı ve ter oğlanları odalarının bulunduğu, kiremit ve saz ile örtölmüş, beş odası olduğu belirtilmiştir. Çiftlikte 2 ortakçı çifti ve 4 beylikçi hizmetkâr çifti bulunmaktadır. Çiftlik içerisinde 28 baş hayvanı olan Mahmud Ağa'nın 6 baş camus öküzü, 2 baş kara sığır öküzü, 2 baş kara sığır ineği, 2 eşek, 1 beygir ve 15 keçi yer almaktadır. Çift olarak

bahs edilen hayvanların iki tanesi ortakçılardan kendi malı iken dört tanesi Mahmud Ağa'nın hizmetkârlarının sorumluluğundadır.

Tablo 19

Nazırzâde Mahmud Ağa'nın çiftliklerinden devrolunan zahire

Cinsi	Kile Miktarı	İhraç Edilen Tohum	Toplam
Hınta	445	140	305
Çavdar	560	152	408
Şair	360	152	208
Alef	34	34	0
Erzen	11,5	0	11,5
Toplam	1410,5	478	932,5

Çiftlik içerisinde ev eşyalarından sadece 2 adet köhne şilte, 2 adet köhne yastık ve 1 adet yorgan kaydedilmiştir. 1 küçük çayır ve 100 kile tohumu alacak boyutta tarlası mevcuttur.

Trayniçe/ Traniçe Çiftliği İştîp Kasabasındadır. Çiftlik içerisinde sadece saz ile örtülmüş iki ortakçı odası bulunmaktadır. Bu çiftlikte herhangi bir üretim metası bulunmamaktadır. 50 kile tohum ekili arazisinden başka bir üretim alanı yoktur. Çiftlik Dranyalıoğlu Mahmud Efendiden 50 kuruşa satın alınmıştır.

Ercili Çiftliği, Mahmud Ağa tasarrufunda olup, İştîp Kazası'nda 5 ortakçı odası, iki çeşme, orta büyüklükte ambar ve saz örtülü samanhanesi vardır. Mahmud Ağa'nın çiftliğinde hayvan olarak; öküzleri kendi malı olan 4 ortakçı çifti, öküzleri ağanın kendi malı olmak üzere 1 hizmetkar çifti, 2 kara sığır öküzü ve 2 kısrağı vardır. Çiftlik daha çok tarım amaçlı kullanılmıştır. 400 kile tohumun ekili olduğu araziye sahiptir.

Tablo 20

Nazırzâde Mahmud Ağa'nın Ercili (Erdjelija) Çiftliği'nden ihraç edilen tohum

Cinsi	Kile Miktarı	İhraç Edilen Tohum	Toplam
Hınta	375	105	270
Çavdar	182,5	105	77,5
Şair	479	105	374
Alef	72,5	50	22,5

Diğer bir çiftliği olan Lubotin Çiftliği'nde saz ile örtülmüş 1 ortakçı odası ve samanhaneye mevcuttur. Kendi malı olan ortakçı çiftinin adedi belirtilmemektedir. Ancak muhalefât defterinin tekrar düzenlenmesi üzerine ortakçı çifti sayısı 1 tane olacak şekilde kaydedilmiştir. Çiftlik dahilinde bulunan zahire ise 22,5 kile buğday, 105 kile çavdar, 60 kile arpa, 29 kile yulaf tohum olarak gösterilmiştir. 50 kile tohum ekili tarlası vardır. Yağmurlar Köyü'nde Beşir amcadan 60 kuruşa zahire ve tohum aldığını gösterir bir senedin olduğu kaydedilmiştir.²⁹³

Mahmud Ağa'nın sahip olduğu çiftlikler içerisindeki tarlalarının büyüklüğü sırasıyla; Ercili Çiftliği, Orta Kara Orman Çiftliği, Lubotin Çiftliği ve Trayniçe Çiftlikleri olduğu görülmektedir. En düşük tahıl miktarları Lubotin Çiftliğinden elde edilmiştir ancak Trayniçe Çiftliğinde herhangi bir tahıl üretimine rastlanmamıştır. Genel olarak çiftliklerindeki ana üretim ve tüketim maddesi olan tahıllar yetiştirilmiştir. En fazla hayvanın, tahılın ve darı üretiminin yapıldığı çiftlik Orta Kara Orman Çiftliğidir.

Tablo 21

Nazırzâde Mahmud Ağa'nın çiftliklerinde mevcut hayvan ve zahire miktarı

Çiftlik Adı	Hayvan	Tahıllar	Darı
Orta Kara Orman	28	1.480 kile	11,5 kile
Ercili	5	1.109 kile	–
Lubotin	1	419 kile	–
Trayniçe	–	–	–

²⁹³ BOA, D. BŞM.MHF.d. 12809/11.

3.8.2. Nazırzâde Ahmed Ağa ve Çiftlikleri

Nazırzâde Mehmed Ağa'nın erkek evlatları içerisindeki küçük oğludur. Annesi Ümmügülsüm Hatun'dur.²⁹⁴ Mehmed Ağa'nın Küçük oğlu Ahmed, âyanlığı uzun yıllar elinde tutmuştur. Ancak, 1795 yılında idam edilmiştir. Ahmed Ağa öldüğünde Ali, Mahmud ve Mustafa adlı üç oğluyla Kerime adlı bir kızı vardı.²⁹⁵

İştîp kazasına bağlı Çartak/Çardak Kara Orman karyesinde bir çiftliği bulunmaktadır. Muhallefât defterinde yer alan bütün çiftliklerinin iç yapısı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Çiftliğin bünyesinde bulunan ortakçı odaları, ambarlar, samanhaneler ekonomik anlamda tarım ve hayvancılığın yapıldığının göstergesidir. Çardak Kara Orman çiftliği ortakçılık yolu ile işletilmektedir. İştîp kazasının içerisinde yer alan bu çiftlik üzeri kiremit ve saz ile örtülmüş yedi ortakçı odasının bulunduğu bir mekandır. Kayağan örtülü büyük ahur, kiremit ile örtülmüş çatma küçük ambar ve iki kapılı büyük ambar, üzeri saz ile örtülmüş samanhaneye mevcuttur. Ayrıca üst katı kiremit ile kapatılmış, bir oda ve içerisinde soba bulunmaktadır. Öküzleri kendi malı olan 6 ortakçı çifti mevcuttur. Çiftlik içerisindeki ev eşyaları arasında sadece 2 köhne şilte, 1 köhne pas kilim ve 2 köhne abâ yastık kaydedilmiştir.²⁹⁶

Çiftlik ambarında bulunan zahire miktarları ve çeşitleri ise aşağıdaki tabloda belirtilmiştir. Geçim kaynağı tarıma dayanan çiftliklerde yer alan hububat bölgedeki ihtiyacı sağlamak için devletin başvurduğu bir mercii olmuştur.

Tablo 22

Nazırzâde Ahmed Ağa'nın Çardak Kara Orman Çiftliği'nden ihraç edilen tohum

Cinsi	Kile Miktarı	İhraç Edilen Tohum Miktarı	Toplam
Hınta	465	300	165
Çavdar	530	300	230
Şair	834	300	534
Alef	335	120	215
Erzen	58,50	0	58,5

²⁹⁴ BOA, D.BŞM.MHF. d. No. 12808/6.

²⁹⁵ BOA, C. ML. No. 63/2856/3, tt. 1797-1798.

²⁹⁶ BOA, D. BŞM. MHF.d, No. 12809/11.

Çiftlik içerisinde tahmini 600 kile tohum ekili arazisi vardır. Ahmed Ağa'nın çiftlik içerisinde birçok hayvanı yer almaktadır. Hayvanlar arasında; 4 baş câmus öküzü, 8 baş kara sığır öküzü, 1 manda tosunu, 1 dişi manda, 5 eşek, 1 kısrak, 20 sağmal ganem,²⁹⁷ 15 toklu ganem bulunmaktadır. Çiftlik içerisinde küçükbaş hayvancılığın yapıldığını destekler nitelikte bir üretim vardır.

Ularıçe Çiftliğinde saz ile örtülmüş iki ortakçı odası, kiremit örtülü çeşme, orta ambar bulunuyordu. Hayvan mevcudu sadece bir ortakçı çifti ve 2 kara sığır öküzünden ibarettir. Sayımda gündelik hayata dair herhangi bir eşya, kumaş türü, mutfak araç gereçleri belirtilmemiştir. Daha çok çiftlik içerisindeki bölümler, hayvanlar ve hububat hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 23

Nazırzâde Ahmed Ağa'nın Ularıçe (Ulartsı) Çiftliği'nden ihraç edilen tohum

Cinsi	Kile Miktarı	İhraç Edilen Tohum Miktarı	Toplam
Hınta	86	40	46
Çavdar	132,5	40	92,5
Şair	212,5	40	172,5
Alef	17,5	10	7,5

150 kile ekili tarlası vardır. Koçana Nahiyesinde Mustafa adlı kişiden 440 kuruşa satın alınmış olup, Mahmud Ağa'nın oğlu Yahya'ya bağışlaması üzerine kendi oğlunun tasarrufuna bıraktığı çiftliktir.

Değirmen Çiftliği'nde kiremit örtülü 6 ortakçı odası, iki oda, kiremit kaplı çatma ambar ile tahta örtülü küçük ambar, ahır ve yeni bir samanhaneye mevcuttu. Sadece 3 ortakçı çifti bulunuyordu. 400 kile ekili araziye sahipti.

²⁹⁷ Ganem: Koyun. Devellioğlu, a.g.e., s. 318.

Tablo 24

Nazırzâde Ahmed Ağa'nın Değirmen Çiftliği ambarındaki mevcut zahire

Cinsi	Kile Miktarı	İhraç Edilen Tohum Miktarı	Toplam
Hınta	544	135	409
Çavdar	348	183	165
Şair	692,5	183	509,5
Alef	69	45	0
Erzen	33	3	30

Mehmed Ağanın oğullarının çiftliklerinde toplam tohum dışında ambarlarda saklı olan zahire miktarı ise; 1212,5 kile buğday, 1071 kile çavdar, 1859 kile arpa, 289 kile yulaf ve 100 kile darı bulunmaktadır.

Muhallefât tespiti sonucu kendisine kalan üç çiftliği; Çardak Kara Orman, Ulariçe ve Değirmen Çiftlikleridir. En fazla ortakçı çiftine sahip olan Çardak Kara Orman Çiftliğidir. Ahmed Ağa'nın tahıl miktarı, mevcut hayvan sayısı bakımından en fazla üretim yapan çiftliğidir. Darı üretiminin yapılmadığı çiftlik ise Ulariçe Çiftliği olduğu söylenebilir.

3.9. Nazırzâde Ali Ağa'nın Muhallefâtı ve Çiftlikleri

Nazırzâde Ahmed Ağa'nın büyük oğlu Ali Ağa'nın muhallefâtı 191 numaralı İştîp şeriyye sicilinde 13 Muharrem 1239 (19 Eylül 1823) tarihiyle kayıtlıdır. Bir aralık Banaluka mütesellimliği yapmıştır.²⁹⁸ Ali Ağa'nın ne zaman yeniden İştîp âyanı olduğu bilinmemektedir. Nazırzâde Ali Ağa, 1822 yılında ulufeleri vilayet tarafından verilmek üzere üç yüz nefer sekban ile Mora seraskeri Mehmed Paşa maiyetiyle Mora isyanının bastırılmasında görevlendirilmiştir ve Mora'daki Bülbülce Adası'na gönderilmiştir. Yerine âyan vekili olarak kardeşi Mehmed Ağa'yı bırakmıştır. Ali Ağa, Rum asilerle giriştiği çatışmada başından vurulmuş ve üç gün içerisinde şehit olmuştur.²⁹⁹

²⁹⁸ Mustafa Durdu, a.g.m., s. 274.

²⁹⁹ BOA, İŞS. No. 191/11; Mustafa Durdu, a.g.m., s. 274.

15 Şevval 1238 (25 Haziran 1823) tarihli muhalefât kaydına göre Nazırzâde Ali Ağa'nın ilk zevcesi Şemsiye Hanım'dan olan Abdülkadir Bey ve Osman Bey adlı iki büyük oğlu vardı. Şalonde adlı ikinci karısında ise Şakir Yahya, Ahmed ve Zehra adlı üç yetişkin evladı vardı. Ayrıca, Mahitab adlı üçüncü eşinden de Hasan ve Mehmed adlı iki küçük oğlu vardı.³⁰⁰ Osmanlı dönemi Makedonyası ile ilgili bizlere önemli bilgiler sunan Şair Remzî, “*Tarih-i Vilâdet-i Mürteza Beg Evlâd-ı Nâzırzâde Abdulkadir Beg Sâkin-i İştib*” başlığını taşıyan bir manzume yazmıştır.³⁰¹ Remzî'nin doğumla ilgili yedi manzumesi vardır. Bunlardan ilki olan ve İştibli Nazırzâde Abdulkadir Bey'in Murtezâ adındaki oğlunun doğumu için yazdığı manzume 5 beyittir.³⁰² Cevher tarihtir, şiirin kenarına tarih rakamla yazılmıştır. Mısra şu şekildedir:

Bu mîr-i Murtezâ'yı âlem içre kâmyâb eyle (H. 1257/1841-1842). Murteza'nın doğumu 1841/42 yılı olarak kaydedilmiştir.³⁰³ Ailenin geç Osmanlı dönemine ilişkin elimizde bilgi yoktur.

Ali Ağa'nın sahip olduğu emlak ve arazi miktarı hakkında 1800 ve 1823 yılına ait iki ayrı veri mevcuttur. 1800 yılında âyanlıktan azli ve firarı esnasında tasarruf ettiği babasından kalan çiftliklerinin sayısı 11 idi ve yukarıda belirtildiği üzere bu çiftlikleri kardeşleri ile Mahmud ve Mustafa ile ortaklaşa kullanılmaktaydı.³⁰⁴

Tablo 25
Nazırzâde Ali Ağa'nın 1800 yılındaki çiftlikleri³⁰⁵

Çiftlik Adı	Mevcut Zahire Miktarı				Ekili Zahire Miktarı ve Ekili Tarlaları			
	Buğday	Çavdar	Arpa	Yulaf	Buğday	Çavdar	Arpa	Yulaf
Çardaklı	219 kile	194,5 kile	224 kile	70 kile	–	–	–	–
Değirmen	60,5 kile	60 kile	60 kile	60 kile	–	–	–	–
Ercili	155 kile	120 kile	140 kile	–	100 kile ekili tarla			

³⁰⁰ BOA, İŞS. No. 191/13.

³⁰¹ Haluk Aydın, “Remzî ve Remzî'nin Tarih Manzumelerinde 19. Yüzyıl Makedonya'sı”, *Hikmet Uluslararası Hakemli İlmî Araştırma Dergisi*, S. 24, Makedonya 2014, s. 119.

³⁰² Aydın, a.g.m., s. 127.

³⁰³ Yaşar Aydemir, “Remzî ve Divanı”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 26/2, Ankara 2016, s. 31., Haluk Aydın, “Remzî Divanı'nda Kalkandelenli Abdurrahman Paşa ve Paşanın Divandaki Bir Gazeli Üzerine”, *Bildiriler Kitabı*, s. 212.

³⁰⁴ BOA, C.ML. No. 103/4568/1.

³⁰⁵ BOA, C. ML. No. 381/15636/3, 13 Safer 1215/6 Temmuz 1800.

Hızır Fakılı	125 kile	75 kile	75 kile	15 kile	300 kile ekili tarla			
Kalapetrofça	38 kile	75 kile	62,5 kile	25 kile	225 kile ekili tarla			
Köseler	170 kile	125 kile	150 kile	28 kile	300 kile ekili tarla			
Mirahor	120 kile	140 kile	140 kile	45 kile	300 kile ekili tarla			
Şuşevo	55 kile	65 kile	60 kile		100 kile ekili tarla			
Şuşevo	22 kile	235 kile			200 kile	540 kile	540 kile	40 kile
Tunatar	90 kile	90 kile	70 kile	35 kile	285 kile ekili tarla			
Ularıçe	80 kile	92,5 kile	100 kile	35 kile	500 kile ekili tarla			
Zaraniçe	110 kile	100 kile	105 kile	39 kile	300 kile ekili tarla			

Nazırzâde Ali Ağa'nın haremi ve konağı içerisinde yer alan ev eşyaları muhallefât kaydına göre şöyledir: yapağı çuka yastık 72 adet, 3 kadife yastık, 2 yatak şiltesi, köhne yorgan, telli yorgan, kapı perdesi, seccade, döşek, basma döşek, yorgan, basma şilte, çiçekli şilte, çarşaf, kilim, Mısır hasır, 28 memlu bez minder, havlu, leğen, ibrik, mum tablası, güğüm, dürbün, madeni şamdan, basma pencere perdesi, seccade minder, teravîh seccadesi, büyük abdest leğeni, Bosnakârî leğen, çalar saatten oluşmaktadır.³⁰⁶

Muhallefat kayıtlarında yer alan mutfak eşyaları ise şunlardır: meydan sinisi, leğen, ibrik, güğüm, sim tas, 54 kesme tabak ve bardak, fincan, fincan toprağından 9 tabak, tepsi, tombak zarf, kahve ibriği, cezve, kahve dolabı, kahve kutusu, enfiye kutusu.³⁰⁷

Giyim eşyaları içerisinde geniş bir yer tutan kürkler oldukça çeşitlidir. Samur kürk (250 kuruş), yeşil boylu çulkafa kaplı çuka kürk (230 kuruş), cedit samur kürk (120 kuruş), kakım kürk (120 kuruş), köhne kısa kürk, sincap kürk (100 kuruş), çuka mai kürk (55 kuruş), köhne kısa kürk ve sincap kürktür (100 kuruş). Diğer giyim eşyaları ise mai cedit şalvar, Trablus şal, Lahor şal, kırmızı cedit dolama 130 kuruş, omuz makremesi, fes, kemer, palaska, kadife yelek 40 kuruş, çuka yelek 20 kuruş, kadife mintan 30 kuruş olarak kaydedilmiştir.

³⁰⁶ BOA, İŞS. No. 191/13.

³⁰⁷ BOA, İŞS. No. 191/13-17.

Ali Âğa'nın silah çeşidi ise çok değildir. 3 adet kara takım boylu tüfenk (90 kuruş), 2 kara kundaklı boylu tüfenk (56 kuruş), sim toksa boylu tüfenk (250 kuruş), kara takım boylu Macar tüfenk (60 kuruş), sim bilezikli dağlı tüfenk (120 kuruş), sim taban kılıç (316 kuruş) ve 2 kara takım piştov (80 kuruş) olarak yazılmıştır.

Ali Ağa'nın sahip olduğu hayvan sayısına gelince; Ali Ağa'nın 143 sağmal ağnam, 114 kuzu, 40 koç, 27 toklu ağnam, 49 dişi toklu ağnam, 115 kısır ağnam, 4 merkep, 2 bargiri vardı.

Nazırzâde Ali Ağa'nın kasaba içerisinde altı üstlü 20 odalı konağı mevcuttu. Kiremit örtülü harem ve konağına 20.000 kuruş değer biçilmiştir.³⁰⁸ 10 haneli beş adet kiracı evleri bulunur. Köstendil kazasında bir yaylağı olduğu kaydedilmiştir.

Ali Âğa'nın 1800 yılından farklı olarak şeriyye sicilinde tespit edilen çiftlikleri yedi tanedir. Bu durum kardeşleri mal taksiminden kaynaklı olmalıdır. Çiftlikleri hakkındaki bilgiler şöyledir:³⁰⁹

Tablo 26

Ali Ağa'nın 1823 senesinde sahip olduğu çiftlikler

Çiftlik Adı	Mevcut Zahire Miktarı				Ekili Zahire Miktarı ve Ekili Tarlaları			
	Buğday	Çavdar	Arpa	Yulaf	Buğday	Çavdar	Arpa	Yulaf
İskandalçe	–	260 kile	–	34 kile	100 kile	100 kile	100 kile	32 kile
Ribnik	–	4 kile	4 kile	–	60 kile	150 kile	150 kile	50 kile
Trukerçe-i Zir	–	374 kile	–	–	140 kile	140	140	20
Zaraniçe	216 kile	667 kile	24 kile	–	440 kile	290 kile	290 kile	–
Radanye	–	–	–	–	160 kile	360 kile	480 kile	75 kile

³⁰⁸ BOA, İŞS. No. 191/13.

³⁰⁹ BOA, İŞS. No. 191/13-18.

Sudak	30 kile	73 kile	50 kile	–	80 kile	120 kile	40 kile	40 kile
Şuşevo	22 kile	235 kile	–	–	200 kile	540 kile	540 kile	40 kile

Nazırzâde Ali Ağa'nın çiftliklerindeki bina türleri ise şöyledir:

Tablo 27

Ali Ağa'nın 1800 senesinde sahip olduğu çiftliklerdeki bina türleri

Çiftlikler	Aylakçı Evi	Çiftçi Evi	Ahır	Samanlık	Harman Yeri	Ambar
Radanye	9		1 adet	1 adet	2	1 adet tahta
Ribnik	6	5	–	–	–	1 adet
Sudak	–	2	–	1 adet (saman)	2	1 adet (tahta)
Zaraniçe	3	5	–	–	5	1 adet (tahta)
Şuşevo	13		1 adet kiremit	1 adet kiremit	6	1 adet (tahta)
Trukerçe-i Zir	2	–	–	1 adet	2	1 adet taş
İskandalçe	–	2	1 adet	–	2	1 adet (taş)

Tablo 28

Ali Ağa'nın 1823 senesinde sahip olduğu çiftliklerdeki bina türleri

Çiftlikler	Aylakçı Evi	Çiftçi Evi	Ahır	Samanlık	Harman Yeri	Ambar
İskandalçe	–	2	1 adet	–	2	1 adet (taş)
Radanye	9		1 adet	1 adet	2	1 adet tahta
Ribnik	6	5	–	–	–	1 adet
Sudak	–	2	–	1 adet (saman)	2	1 adet (tahta)
Şuşevo	13		1 adet kiremit	1 adet kiremit	6	1 adet (tahta)
Trukerçe-i Zir	2	–	–	1 adet	2	1 adet taş
Zaraniçe	3	5	–	–	5	1 adet (tahta)

Ali Ağa'nın çiftliklerinde bulunan hayvan miktarı ise şöyledir:

Tablo 29

Ali Ağa'nın 1823 senesinde sahip olduğu çiftliklerdeki hayvan miktarı

Çiftlikler	İnek	Manda	Öküz	Kısrak	Merkeb	Hergele	Deve
Çardak	7	8	–	3	–	–	–
Değirmen	–	–	4	–	–	–	–
Ercili	–	6	2	–	–	–	–
Hızır Fakılı	–	6	–	–	–	–	–
Köseler	–	1	6	–	–	17	–
Mirahor	–	1	5	2	–	–	7
Radanye	–	8	–	–	–	–	–
Şuşevo	–	–	3	–	–	–	–
Ularitse	1	6	2	1	3	–	–

Ali Ağa'nın sahip olduğu emlak, arazi ve servetin Rumeli ayanları içinde oldukça mütevazı olduğunu söylemek mümkündür.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

Âyanlık 16. yüzyılın ikinci yarısında dönemin getirmiş olduğu sosyo-ekonomik koşullarla ilişkili olarak ortaya çıkmıştır. Siyasi, askeri, ekonomik, sosyal değişimler Klasik Osmanlı düzeninin tedricen bozulmasına sebebiyet vermiştir. Merkezde ve taşrada idarenin zayıflamaya başlamasıyla âyanlar, yaşanan otorite boşluğundan yararlanarak bir güç odağı haline gelmiştir. Böylelikle devletin hâkim olduğu birçok bölgede birer hanedan hüviyetine bürünen âyan aileleri ortaya çıkmıştır. Köstendil Sancağı'nın önemli kazası İştîp'te âyanlık faaliyetlerinin yaşandığı merkezlerden biri olmuştur.

18. yüzyıl başlarında ortaya çıkıp 19.yüzyılın ilk yarısına kadar İştîp'te etkili olmuş olan âyan ailelerinden biriside Nazırzâdelerdir. Aile'nin âyanlık yaptığına dair ilk kayıt ise 1737 tarihi ile karşımıza çıkmaktadır. İştîp yöresinde Nazırzâde adının ilk temsilcisi olduğu düşünülen aile asıl şöhretini Nazırzâde Mehmed Ağa ile kazanmıştır. Ailenin üyeleri arasında Nazırzâde Mehmed Ağa'dan sonra öne çıkan kişiler Nazırzâde Ahmed Ağa, Nazırzâde Mahmud Ağa, Nazırzâde (Kör) Ahmed Ağa, Nazırzâde Rüstem Ağa, Nazırzâde Yahya Ağa, Nazırzâde Ali Ağa'dır. İştîp bölgesinde varlık gösteren Nazırzâde Ailesi üzerine yapılan bu çalışmada Nazırzâde Ailesi'nin 18. yüzyıla ortalarından 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar izleri sürülebilmiş ve bölgede yaptıkları âyanlık faaliyetlerinin merkez ve taşra idaresi açısından değerlendirilmesi yapılmıştır.

Yerli ailelerin devlet hizmetinde iken mültezim, kadı, muhassıllık vb. görevlerle kazandıkları itibar sayesinde buldukları bölgelerde önemli rol oynamaya başlamışlardır. Devlet hizmetinde buldukları esnada yığmış oldukları servet ve itibar ile diğer aile üyelerinin âyan olmalarında bir basamak olmuştur. Bu ailenin âyanlık başta olmak üzere önemli kişilerin hocalığı, kapıcıbaşılık, mukataa nazırlığı, mübayaacılık, cizyedarlık görevlerinde bulunmaları, vergi toplama, cami, yol, köprü vb. yapıların tamiri, asker sevk, savaş zamanı istenilen hizmetlerin tedarik edilmesine kadar devlete yardımcı oldukları bu çalışmada ortaya koyulmuştur. Özellikle Nazırzâde Mehmed Ağa ve Nazırzâde Ahmed Ağa'nın devletin sefer zamanında gerekli asker temini, şalope inşası ve malzeme tedariki gibi çeşitli görevleri yerine getirmişlerdir.

Ailenin kültürel, ekonomik, toplumsal etkinliklerine baktığımızda evlilikleri, çocuk sayıları, toplumla olan ilişkileri dikkat çeken hususlar arasında yer almaktadır. Ailenin ekonomik olarak yürüttüğü görevleri mukataa nazırlığı, mübayaacılık ve cizyedarlık sayesinde halktan aldıkları usulsüz vergiler ailenin servet yığınlarını oluşturmuştur. Bu servet ise İştîp, Selanik şehirlerinde dükkanlarının, çiftliklerinin, tarım arazilerinin ve değirmenleri sayesinde elde edilmiştir. Ailenin özellikle çiftliklerdeki iktisadi yapısı ticari anlamda kendilerinin büyük bir gelir kapısı olmuştur. Çiftlik ambarlarında bulunan zahire bölgenin, İstanbul'un ve ordunun ihtiyacını sağlaması açısından önemlidir. Ayrıca ailenin sahip olduğu konak ve evlerin yapısı, bölümleri, kullandıkları döşemeler ailenin zenginliği hakkında bizlere bilgiler vermektedir.

18. yüzyıl ve 19. yüzyılda İştîp'te ileri gelen Nazırzâde ailesi bölgesel, siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi bir unsur olarak ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde yerel aileler, merkezi otoritenin zayıflamaya başladığı dönemde güçleri giderek artmıştır. Bölgedeki aile İştîp mukataa nazırlığı, kapıcıbaşılık, mübayaacılık, cizyedarlık gibi çeşitli görevleri ifâ etmiştir. Nazırzâdeler, Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlere karşı verdiği mücadeleler sırasında devletin yanında hizmet vermiş âyan ailelerindedir. Özellikle 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ailenin ordu adına büyük katkıları olmuştur. Böylece bu ailenin halkın gözünde büyük itibar kazanmasını sağlamıştır. Bu savaş sonunda kuvvetlenen âyanlar, merkezi yönetimin zayıflaması, halktan gelen şikayetler ve huzursuzluk ortamı âyanlık müessesesinin kaldırılmasını gerekli kılmıştır. Âyanlık örgütünün kaldırılması Tanzimat dönemine rastlamakla birlikte önemini kaybetmiştir. Âyanlığın ilgasından sonra ailenin önemi azalmış olmalıdır. 19. yüzyıldan itibaren etkisini yitirmeye başlayan aile bir daha eski gücüne ulaşamamıştır. Bununla birlikte Nazırzâde Ailesi'nin bölgedeki varlığı ve etkinliği Osmanlı hâkimiyetinin sonuna kadar devam etmiştir.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

I. 1. TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

Ali Emiri, Sultan I. Abdülhamid (AE.SABH.I), No. 78/5443, 82/5683, 86/5911, 86/5912, 86/5913, 86/5914, 86/5915, 86/5916, 86/5917, 173/11583, 361/25187.

Ali Emiri, Sultan III. Ahmed (AE.SAMD.III), No. 193/18646.

Ali Emiri, Sultan III. Selim (AE.SSLM.III), No. 272/15734, 346/19913.

Ali Emiri, Sultan II. Mustafa (AE.SMST.II), No. 128/14068.

Ali Emiri, Sultan III. Mustafa (AE.SMST.III), No. 122/9360, 245/19495, 144/11365, 324/26065, 104/7867, 350/28132, 144/11365.

Bâb-1 Âsafî, Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d), Defter No./Hüküm: 4/ 1135, 8/ 440, 125/464, 144/ 356, 144/368, 144/ 362, 144/391, 144/408,144/ 397.

Bâb-1 Defterî, Başmuhasebe Kalemî Defteri (D.BŞM.d.), No. 6549.

Bâb-1 Defterî, Başmuhasebe Muhallefât Defterleri (D.BŞM.MHF.d.), No. 12808, 12809,

Bâb-1 Defterî, Başmuhasebe Muhallefât Halifeliği (D.BŞM.MHF), No. 61/15, 63/77

Bâb-1 Defterî, Mevkufat Kalemî Defterleri (D.MKF.d), No. 29536.

Cevdet Adliye (C.ADL), No. 41/2500, 41/2500, 75/4526.

Cevdet Asliye (C.AS), No.155/6832.

Cevdet-Belediye (C.BLD), No. 52/2591.

Cevdet Dahiliye (C.DH), No. 254/12669, 323/16137, 263/13121.

Cevdet-Evkaf (C.EV), No. 368/18652.

Cevdet Maliye (C.ML), No., 63/2856, 103/4568, 142/6040, 145/6129, 154/6511, 181/7629, 199/8230, 225/9369, 254/10494, 381/15636, 396/16214, 398/16347, 526/21511, 527/21558, 728/29742, 770/31404.

Cevdet Zabtiye (C.ZB), No. 64/3159.

Evkâf Berat (EV.BRT), No. 46/12.

İbnülemin-Adliye (İE.ADL), No. 13/873.

İbnülemin-Dahiliye (İE.DH), No. 9/899.

İbnülemin-Evkaf (İE.EV), No. 29/3356.

İştîp Şeriye Sicili (YB.), No. 021.d. 191.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d), No. 5740, 9432.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), No. 266/28, 266/29, 267/11, 266/30, 811/19.

II. İKİNCİL KAYNAKLAR

Adanır, F. (2001). *Makedonya Sorunu*. (Çev. İhsan Çatay), İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Ağanoğlu, H.Y. (2010). *Salname-i Vilayet-i Kosova*. İstanbul: Şahinler Matbaacılık.
- Akdağ, M. (1979). *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimâî Tarihi*. (C.II 1453-1559), İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Akkuş, Y. (2017). Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi' DeFTERlerinden Vergi-i Mahsusâya Geçiş. *Tarih Dergisi*, 29-62.
- Aktan, C.C. (1991). Osmanlı İltizam Sistemi. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (71), 73-79.
- Alper, D. ve Anbar, A. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nun İç Borçlanmada Kullandığı Yöntem ve Araçlar. *Maliye Finans Yazıları*, 1(87), 27-49.
- Arslan, İ. (2012). 19. Yüzyıl Ortalarında Balkanlarda Bir Osmanlı Kasabasının Sosyo-Ekonomik Yapısı: Vulçitrın. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII (2), 409-424.
- Aydın, M. (2011). Sivas'ta Âyân Aileleri (1740-1850). *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yüksek Lisans Tezi), Sivas.
- Ayverdi, E. H. (2000). *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya, III (3. Kitap)*, 2. Bsk. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Batmaz, E.Y. (2004). XV. ve XVI. Yüzyıl Kânunnâmelerine Göre Osmanlı Devleti'nde Tahıl Üretimi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23(36), 35-41. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000176.
- Bay, A. (2007). Trabzon Eyaletinde Müttegallibe Hareketleri ve Âyanlık (1750-1850). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Doktora Tezi), Erzurum.
- Bayak, Cemal. (2016). Aziz Mahmud Hüdâyî: Fâtîha ve İhlâs Sureleri Tercümelere ve Tevhid Manzumeleri. *Turkish Studies*, Issue 10, 89-136.
- Bayrak, M. (2009). Alemdar Mustafa Paşa'nın Muhallefâtı. *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi*, (21), 63-120.
- Cezar, Y. (1977). Bir Ayanın Muhallefâtı: Havza ve Köprü Kazaları Âyânı Kör İsmailoğlu Hüseyin (Müsadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi). *Belleten*, S. 161, 41-78.
- Cezar, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy.dan Tanzimat'a Mali Tarih)*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Çadırcı, M. (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: TTK Yayınları.
- Çakır, B. (2003). *Osmanlı Mukataa Sistemi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çakır, B. (2009). Mukataa. *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. Gabor Agoston and Bruce Masters (eds.). New York: Facts on File Library Of World History.

- Çakır, F. (2016). 18.Yüzyılın İkinci Yarısında Balıkesir Şehir Masrafları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Balıkesir.
- Çevikel, N. (2000). *Kıbrıs Eyaleti Yönetimi, Kilise, Ayân ve Halk (1750-1800) Bir Değişim Döneminin Anatomisi*. Gazimağusa/KKTC: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi.
- Çiftçioğlu, F. (2017). XIX. Yüzyılda Tırhala Sancağı'nda Çiftlikler. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 15 (3), 106-127. <https://doi.org/10.18026/cbayarsas.340972>.
- Çizakça, M. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Borçlanmanın Evrimi (XV. Yüzyıldan XIX.Yüzyıla)*. C.III, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2020). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları.
- Doğan, H. (2018). Osmanlı Mukataa Yönetim Organizasyonunda Yeni Bir Model: Tımar Alanlarının Mukataalaştırılma Süreci ve Malikâne Olarak Satışa Çıkarılan İlk Haslar. *History Studies International Journal of History*, 10 (9), 103-131. <https://doi.org/10.9737/hist.2018.677>.
- Durdu, M. (2022). 191 Numaralı Şer'iyeye Siciline Göre İştîp Kazasında İdarî, Toplumsal ve Ekonomik Yapı (1823-1825), *Erciyes Akademi*, 36 (1), 270-296.
- Ertürk, V. (2011). XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Ziraat Yapı ve Köylülerin Geçim Durumları Hakkında Bir Değerlendirme: Akşehir Örneği. *Turkish Studies*, (6/4), 523-537.
- Evcil, F.N. (2010). XIX. Yüzyıl ortalarında İştîp Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Faroqhi, S. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, (Çev. Ayşe Berktaş), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Genç, M. (2000). İltizam. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul, 154-158.
- Genç, M. (2003). Mâlikâne. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, İstanbul, 516-518.
- Genç, M. (2006). Nâzır. *TDV İslâm Ansiklopedisi* C. 32, İstanbul, 449-450.
- Genç, M. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Göre, Z. (2017). Rumeli Şehrengizleri ve Bu Şehrengizlerde Rumeli. (Ed. Zafer Gölen & Abidin Temizer), *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Gürsoy, M. E. (2021). 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Bürokrasisi'ne Görev Yapmış Muhtelif Emin Ağalar'ın Muhallefatları: Servet, Kariyer ve Yönetim. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- Güven, T. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlar, Sermaye Birikimi ve Girişimcilik. *Türkiye İslam İktisadi Dergisi*, 3(1), 63-88.
- Hoca Sadettin Efendi (1979). *Tacü't Tevarih*. (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İnalcık, H. (1959). İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi. *İslamî İlimler Enstitüsü Dergisi*, (1), 29-46.
- İnalcık, H. (2009). Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar, (Ed. Çağlar Keyder & Faruk Tabak), *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İnalcık, H. (2019). *Devlet-i 'Aliyye*. C. I, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (2019). *Devlet-i 'Aliyye*. C.IV, İstanbul:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kahraman, S.A. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. 6. Kitap, 1. Cilt, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kallek, C. (2002). Kile. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, İstanbul, 568-571.
- Karademir, Z. (2018). Statüleri ve Mahiyetleri Açısından Osmanlı Ekonomisinde Büyük Çiftlikler (18. Yüzyıl). *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, (IV/2), 15-43.
- Karagöz, M. (2009). Ayıntab (Antep) A'yanı es-Seyyid el-Hac Mehmed Ağa bin es-Seyyid Battal Ağa'nın Terekesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 315-328.
- Karal, E. Z. (1995). *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Kıvrım, İ. (2008). Kilis ve A'zaz Voyvodası Daltaban-zâde Mehmed Ali Paşa ve Muhallefâtı. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi (OTAM)*, 24(24), 147-173.
- Kızıltoprak, S. (2011). *II. Abdülhamid Han'ın Dış Politikası ve Taşöz Operasyonu*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Kiel, M. (2001). İştîp. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul, 440-442.
- Koyuncu, N. (2014). Osmanlı Devleti'nde Sarrafların Mültezimlere Kefilliği. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 295-326.
- Kul, E. (2016). 1703 Tarihli Bir Rapora Göre Kratova, Köstendil, Üsküp, Trepçe ve Jejene Madenlerinin Islahı, *Bellekten*, LXXX, 238, 395-410.
- Küçüköğlü, S. (2019). Fiscal Actors to Control Provincial Expenditures at the End of 18th Century, *The Journal of Ottoman Studies*, C. 5, S. 1, 241-276.

- Maral, E. (2013). 1. Numaralı Tevziât Defteri (H.1207-1208/ M. 1792-1793). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Mert, Ö. (1991). Âyan. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, 195-198.
- Mutaftçıeva, V.P. (1977). XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi. (Ter. Bayram Kodaman), *Tarih Dergisi*, (31), 163-182.
- Mumcu, A. (1963). *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Mustafa Nuri Paşa, (1979). *Netayic'ül Vukuat*. (Sad. Neşet Çağatay), C. III-IV, Ankara: TTK Basımevi.
- Nagata, Y. (1976). *Muhsinzade Mehmed Paşa ve Âyânlık Müessesesi*. Tokyo: Study of Languages & Cultures of Asia & Africa Monograph Series.
- Nureski, D. (2014). Osmanlı Kaynaklarına Göre Kültür Merkezi Konumundaki Makedonya Şehirleri ve Özellikleri. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*. 3 (1). 63-102.
- Oğuz, İ. (2019). Midilli'de Kreokopou Manastırı Arazi Gelirini Paylaşma Mücadelesi ve Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı. *Vakıflar Dergisi*. 52, 41-57.
- Özcan, A. (1995). *Defterdar Sarı Mehmed Paşa Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/ 1656-1704)*. İstanbul: TTK Yayınları.
- Özcan, A. (2001). Kapıcı. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (C. 24), İstanbul, 345-347.
- Özcan, T. (2005). Muhallefât. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (C. 30), İstanbul, 406-407.
- Özçelik, T. (2013). Yeniçeri Ağası Köse Mehmet Ağa ve Muhallefâtı. *History Studies*, 5(1), 287-310.
- Özger, Y. (2007). Trabzon Valisi Hazinedârzâde Süleyman Paşa'nın Muhallefâtı. *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi (International Journal of Black Studies)*, (2), 93-123.
- Özkaya, Y. (1981). XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi' Defterlerinin Kontrolü. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 135-155 .
- Özkaya, Y. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öztürk, M. (2014). Maksadî'nin Yenice ve İştib (İştib) Şehrengizleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(25), 51-80.

- Özvar, E. (2018). *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Pakalın, Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Cilt 1, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Pakalın, Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Cilt 2, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Pala, C. (1996). Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Örgütlenme. *Ekonomik Yaklaşım*, 7(21), 39-69.
- Palairat, M. (2000). *Balkan Ekonomileri (1800-1914) Kalkınmasız Evrim*. (Çev. Ayşe Edirne), İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınevi.
- Pamuk, Ş. (2017). *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Polat, S. (2014). Osmanlı Devleti'nde Tekâlîf-i İmdâdiye Vergisine İlginç Bir Örnek: H. 1044/M.1634 Yılında Uygulanan Bedel-i Yapağı Vergisi. *Belleten*, 78(281), 123-148.
- Ruşid, B. (2016). Salnamelere Göre XIX. Asırda İştîp'te Sosyo-Ekonomik ve İdari Durum, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, Bursa.
- Ruşid, B. (2018). İştîp'te Dini Hayat (Osmanlı Dönemi), *Temel İslâm Bilimleri Araştırmaları*, İstanbul, 2018, ss. 555-568.
- Sâmi, Ş. (2010). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sâmi, Ş. (2020). *Kâmus-ul Âlâm*. C. 2, İstanbul: Mihran Matbaası.
- Sevinç, T., Şam Valisi Emirü'l-Hac Süleyman Paşa'nın Muhallefâtı (1743-144), *Belleten*, C. 77, S. 279, 2013, s. 467-522.
- Shaw, S.J. (2008). *Eski ve Yeni Arasında Sultan III.Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789-1807)*, (Çev. Hür Güldü), İstanbul: Kapı Yayınları.
- Sofracı, İ.E. ve Erenoğlu, M. (2016). Devletin Mültezimlerle Uzlaşma Yöntemleri: XVIII. Yüzyıl Adana Sancağı Örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.13, S.35,
- Suceska, A. (2011). Malikâne. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 41 (1-4), 273-282.
- Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmanî*. (Haz. Nuri Akbayar), C. 3, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmanî*. (Haz. Nuri Akbayar), C. 4, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Steih, A. (2016). 18. Yüzyılın İlk Yarısında Kudüs Sancağında Merkez ve Çevre İlişkisi Bağlamında Osmanlı Devleti ve Yerel Güçler. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (8), 241- 257. <https://doi.org/10.16947/fsmia.281703>.
- Sunar, M. M., (2010) 1806-1812 Osmanlı-Rus Harbi'ni Çalışmaya Bir Girizgâh: Sefer İçin Asker Toplanması, *History Studies*, C. 10, S. 3, 2010, ss. 239-256.
- Şahin, C. (2003). The Rise and Fall of an Ayân Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizâdes (1737-1808), *Bilkent University The Institute of Economics and Social Sciences*, Doktora Tezi, Ankara.
- Şahin, H. (2014). Klasik Dönem Osmanlı Ekonomisinde İktisadi Kontrol Araçları. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, 5(10), 161-184.
- Şânî-Zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, (2008). *Şânî-Zâde Târîhi (1223-1237/1808-1821)*, C. I, Neşre Haz.: Prof.Dr. Ziya Yılmaz, İstanbul: Çamlıca Basın Yayım.
- Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2007). Resim. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul, 582-584.
- Telci, C. (2007). Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Muhallefât ve Müsâdere Süreci. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXII (2).
- Tuğlacı, P. (1985). *Osmanlı Şehirleri*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Tuş, M. (1995). Osmanlıda Baskı Gruplarının Rolü Üzerine Bir Deneme, *OTAM*, (6), 319-324.
- Türkal, M. (2019). Erzurum Valisi Şahin Mustafa Paşa'nın Muhallefâtı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı), 283-295.
- Uzunçarşılı, İ.H. (2010). *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ.H. (2011). *Osmanlı Tarihi*. C.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, M. A. (1987). Osmanlı İmparatorluğu'nda Müsâdere. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 49, 95-112.
- Üstündağ Özdemir, N. (2014). 18.Yüzyıl Osmanlı Yönetim Anlayışında “Sorun Çözme” Süreci ve Pazvantoğlu Osman. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (20), 237-260.

- Üstündağ Özdemir, N. (2018). Ayanlık Kurumunun Gelişimi ve Anadolu ile Balkan Coğrafyasındaki Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme. *Current Research in Social Sciences*, 4 (1), 29-38.
- Veinstein, G. (2009). Çiftlik Tartışması Üzerine, (Ed. Çağlar Keyder & Faruk Tabak). *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yardımcı, M.E. ve Oflaz, E. (2020). Tarihsel Süreçte İltizam Sisteminin Sosyo Ekonomik Etkileri; Devlet Erkinin Kişisel Kullanımı 'Mültezim'. *Düzce İktisat Dergisi*, 1(1). 57-68.
- Yavuz, A. (2010). Vidin Ayanı Pazvantoğlu Osman'ın Faaliyetleri ve Merkezi Hükümetle İlişkileri, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon.
- Yaycıoğlu, A. (2016). *Partners of the Empire*. California: Stanford University Press.
- Yıldız, M. (2012). Bir Osmanlı Veziriazamının Mal Varlığı: Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Muhallefâtı. *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi*, (26), 67-106.
- Yılmaz, E. (2019). *Bir Balkan Şehri İştîp*, İstanbul: Gece Kitaplığı.
- Yurdakök, R. (2021). XVI.-XVIII. Yüzyıllarda İstanbul'da İaşe Meselesi. *Enderun Dergisi*, 5(1), 70-78.
- Zaim, B. (2005). *İştîp ve Köprülü Hatıraları*. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Zaim, S. (1999). *Yükselme Devrinde Osmanlı Devleti'nin İktisadî Durumu*. C. III, Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.

İNTERNET KAYNAKLARI

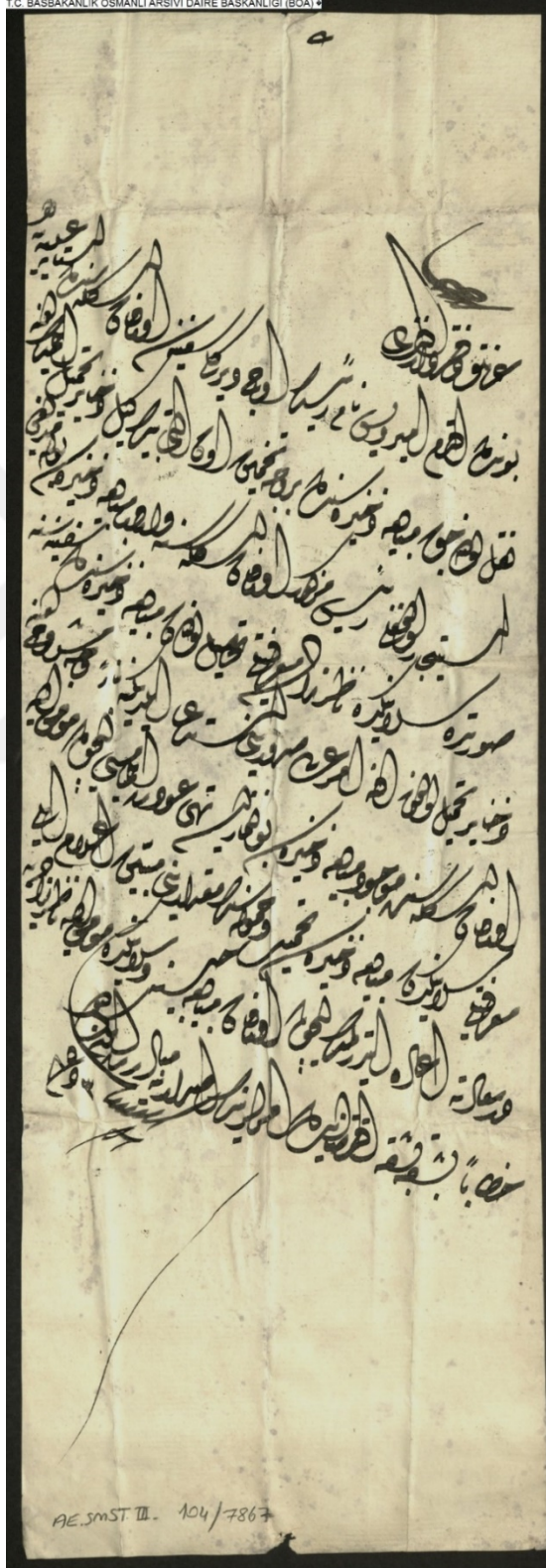
- "Bregalnica" <http://www.bregalnica-ncp.mk/?lang=en>, (29.12.2020)
- "İştîp" <http://www.eskiturkiye.net/1483/istip-makedonya> (Erişim Tarihi 10.05.2021)
- "Shtip" <https://www.oldmapsonline.org/>, (Erişim Tarihi 29.12.2020)
- "North Macedonia" <https://www.britannica.com/place/Macedonia>, (Erişim Tarihi 23.05.2021)

EKLER

EK 2

Orfan (Orfano) İskelesi'nden İstanbul'a Nakledilecek Zahire Bulunamaz ise Selanik'te Bulunan Mübayaacı Nazırzâde'ye Hüküm Yazılması. BOA, AE.SMST.III, No. 104/7867, 3 Zilhicce 1185 (8 Mart 1772).

EK 6

Sabık İştip Âyanı Nazırzâde (Kör) Ahmed Ağa'nın Yolsuzlukları Hakkında Ahalini Mahzarı. BOA, C.ADL, No. 75/4526/3, (tahmini tarih 22 Temmuz 1794).

